

नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ।

सीमविसोधनी

वरदं वरदं अगं, दिच्चं दिच्चं वनजं ।
बोधकं बोधकं पाणं, देवं देवं नमामं हं ॥

सन्तं सन्तं सदा वट्टं, पजं भवे सुतं ।
निब्बुदं निब्बुदं तारं, धम्मवरं नमामं हं ॥

सुतं सुतं भवने यं, नतनं नतनां रं हं ।
नरां नरा सदां कंसु, सङ्खवरं नमामं हं ॥

इच्चेवं मच्चन्तनतस्सनेय्यं, नतय्यमानो रतनत्तयं यं ।
पुज्जाभिवट्ठिं महग्घं अलत्थं, तस्सानुभावेन हतन्तरायो ॥

विनये सति ठिते यं, सासनं सण्ठितं भवे ।
विनये सति नट्टे यं, विनट्ठं सासनं भवे ॥

तस्मा दित्तं ममे दानि, जोतयित्वान सासने ।
भिन्दित्वा द्वेळ्हकं वादं, एकीभावं करोमं हं ॥

अत्तुक्कंसन-भावज्ज, परवम्भनकम्पिच ।
तेसु चित्तं अपेसेत्वा, सासनस्स सुवुट्ठिया ॥

यदि मे ईदिसं चित्तं, भवेय्युं पापसङ्कप्पा ।
पच्चिस्सं निरये भयं, हीनं ज्ञासयकारणा ॥

सासनस्स सुलभं पत्थयन्तो सतां चारो ।
संसन्दिस्समहं दानि, चिरं सद्धम्मं सुद्धिया ॥

सुदुल्लभं लभित्वान, पब्बज्जं जिनसासने ।
सम्बुद्धस्स वरं वादं, कत्वा द्वेळ्हकं मेकिकं ॥

सीमविसोधनिं नाम, नानागन्थसमाहटं ।
करिस्सं मे निसामेन्तु, साधवो कविपुङ्गवा ॥

पाळिं अट्ठकथज्जेव, मातिकं पदभाजनिं ।

ओगाहेत्वान तं सब्बं, पुनप्पुनं असेसतो ॥

अत्तनोमतिगन्थेसु, टीकागण्ठपदेसु च ।
विनिच्छयविमतीसु, मातिका'ट्टकथासुपि ॥

सब्बं असेसकं कत्वा, संसन्दित्वान एकतो ।
पवत्ता वण्णना एसा, तोसयन्ती विचक्खणेति ॥

बुद्धुप्पादो हि दुल्लभो, ततो पब्बज्जा च उपसम्पदा च, वुत्तज्जेतं

बुद्धो च दुल्लभो लोके, सद्धम्मसवनम्पि च ।
सङ्घो च दुल्लभो लोके, सप्पूरिसा'तिदुल्लभा ॥

दुल्लभञ्च मनुस्सत्तं, बुद्धुप्पादो च दुल्लभो ।
दुल्लभा खणसम्पत्ति, सद्धम्मो परमदुल्लभो'ति ॥

१. उपसम्पदाकण्डो

इमस्मिज्जि ठाने ठत्वा बुद्धगुणपटिसंयुत्ताय कथाय वुच्चमानाय साधूनं चित्तसम्पहंसनञ्चेव, इमस्सेव पकरणस्स अनुम्मत्तवचनभावो च भवेय्य, अनुम्मत्तवचनत्ते च सिद्धे सोतब्बं मज्जिस्सन्ति, तस्मा बुद्धगुणं वण्णयिस्साम । अम्हाकं किर भगवा ब्रह्मदेवबुद्धमादिं कत्वा याव पोराणसक्यगोतमा मनोपणिधिवसेन, कट्टवाहनजातकं आदिं कत्वा याव मज्झिमदीपङ्करा वाचङ्गवसेन मज्झिमदीपङ्करपादमूलतो पट्टाय कायवाचङ्गवसेन सब्बं सम्पिण्डेत्वा याव वेस्सन्तरत्तभावा वीसति असङ्ख्येय्यानि पारमियो पूरेन्तस्स सब्बञ्जुतज्जाणत्थाय येव अलङ्कतं सीसं छिन्दित्वा देन्तस्स सब्बञ्जुबोधिसत्तस्स सीसं जम्बुदीपवासीनं उद्धनतोपि बहुतरं, अज्जितनयनं उप्पाटेत्वा देन्तस्स नयनं अजटाकासे गगनतले तारागणतोपि बहुतरं, हृदयमंसं वा दक्खिणबाहुं वा छिन्दित्वा देन्तस्स मंसं छनहुत अट्टस हस्साधिकसतसहस्सपमाणसिनेरुराजतोपि बहुतरं, लोहितं उप्पाटेत्वा देन्तस्स रुहिरं चतूसु महासमुद्देशु उदकतोपि बहुतरं, मद्दीसदिसे च भरिये जालीकण्हाजिनसदिसे च पुत्ते परेसं दासत्थाय देन्तस्स गणनपथं वीतिवत्ता । एवं पारमियो पूरेन्तस्सेव ।

चिन्तितं सत्तसङ्ख्येय्यं, नवसङ्ख्येय्यं वाचकं ।
कायवाचा चतुख्यातं, बुद्धत्तं समुपागमीति ॥

जातत्तकीसोतत्तकिया वुत्तनयेन असूरो हुत्वा बुद्धत्तं चिन्तेन्तस्सेव सत्तअसङ्ख्येय्यानि वीतिवत्तानि । अतिसूरो अहुत्वा वाचामत्तमेव नव असङ्ख्येय्यानि वीतिवत्तानि । अतिसूरो हुत्वा कायङ्गवाचङ्गवसेन पूरेन्तस्स चत्तारि असङ्ख्येय्यानि वीतिवत्तानि । इमानि चत्तारि असङ्ख्येय्यानि दीपङ्करपादमूलतो पट्टाय वेदितब्बानि । सतसहस्सकप्पमत्थके पन अज्झत्तपारमी पूरिताति वेदितब्बा । वेस्सन्तरत्तभावेन च सत्तकमहादानं दत्वा सत्तक्खत्तुं पथविं कम्पेत्वा वङ्कपब्बतं गन्त्वा नयनसदिसे द्वे पुत्ते ब्राह्मणस्स दासत्थाय दत्वा दुतियदिवसे ब्राह्मणवण्णेन आगतस्स सक्कस्स देवरज्जो अत्तसमं मद्दिं नाम भरियं दत्वा तस्मिं भवे अपरिमयेय्यानि पुज्जानि कत्वा ततो तुसितपुरं गन्त्वा तत्थ यावतायुकं

उत्वा दसहि चक्कवाळसहस्सेहि आगन्त्वा देवताविसेसेहि ।

कालो देव महावीर, उप्पज्ज मातुकुच्छियं ।

सदेवकं तारयन्तो, बुज्झस्सु अमतं पदन्ति ॥

याचियमानो कालं दीपञ्च देसञ्च कुलं मातरमेवचाति इमानि पञ्च महाविलोकनानि विलोकेत्वा तुसितपुरतो चवित्वा महासम्मतवंसजस्स ओक्काकरञ्जो पुत्तानं कुसलम्भेदभयेन भगिनीहियेव सद्धिं आवाहकरणं सुत्वा सक्या वत भो राजकुमाराति ओक्काकमहाराजेन वुत्तवचनं पवत्तनिमित्तं कत्वा सक्याति लद्धनामानं राजूनमम्भन्तरे पवत्तस्स सुद्धोदनमहाराजस्स जेट्टमहेसिया सिरिमहामायाय कुच्छिम्हि निब्बत्तित्वा दसमासच्चयेन देवदहनगरस्स कपिलवत्थुस्स च मज्झे लुम्बिनीवने मातुकुच्छितो निक्खमित्वा जातक्खणेयेव उत्तराभिमुखं सत्तपदवीतिहारेन गन्त्वा अछम्भिवाचं निच्छारेत्वा पितरं वन्दापेत्वा अनुक्कमेन सोळसवस्सुद्देसिककाले रज्जसिरिं अनुभवित्वा राहुलभद्रस्स जातदिवसे निक्खमित्वा छब्बस्सानि दुक्करचरियं चरित्वा वेसाखपुण्णमदिवसे अनुत्तरं सम्मासम्बोधिं अभिसम्बुज्झित्वा पञ्चचत्तालीस वस्सानि देवमनुस्सानं रतनदामं गन्थेन्तो विय धम्मरतनवस्सं वस्सापेत्वा याव सुभद्वपरिब्बाजकविनयना कतबुद्धकिच्चे कुसिनारायउपवट्टने मल्लानं सालवने वेसाखपुण्णमदिवसे पच्चूससमये अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बुते भगवतिलोकनाथे सुभद्वेन वुट्ठपब्बजितेन “अलं आवुसो मा सोचित्थ मा परिदेवित्थ, सुमुत्ता मयं तेन महासमणेन, उपट्ठता च होम’इदं वो कप्पति इदं वो न कप्पती’ति । इदानि पन मयं यं इच्छिस्साम तं करिस्साम, यं न इच्छिस्साम न तं करिस्सामा”ति वुत्तवचनं सल्लक्खेत्वा गणपामोक्खानं सत्तन्नं भिक्खुसतसहस्सानं सङ्गत्थेरो आयस्मा महाकस्सपो धम्मसङ्गीतिं कत्वा परिसुद्धे धम्मविनये ततो अपरभागे वस्ससतस्स अच्चयेन वेसालिया वज्जिपुत्तका दसवत्थूनि दस्सेत्वा सासनविपत्तिं करोन्ते दिस्वा आयस्मता यसत्थेरेन काकण्डकपुत्तेन समुस्साहियमानो दुतियसङ्गीतिं कत्वा ततो अपरभागे तथागतस्स परिनिब्बानतो द्विन्नं वस्ससतानं उपरि अट्टारसमे वस्से धम्मासोकोनाम राजा सकलजम्बुदीपतले एकरज्जाभिसेकं पापुणित्वा बुद्धसासने महन्तं लाभसक्कारं पवत्तेत्वा परिहीनलाभसक्कारा तिथिया अन्तमसो घासच्छादनमत्तम्पि अलभन्ता लाभसक्कारं पत्थयमाना सासने पब्बजित्वा सकानि सकानि दिट्ठिगतानि दीपेत्वा सासने महन्तं अब्बुदञ्च मलञ्च पवत्तेसुं । तदा धम्मासोकरञ्जो पत्ताभिसेकतो सत्तरसमे वस्से सट्ठिसतसहस्स भिक्खूसु सहस्सभिक्खुं गहेत्वा मोग्गलिपुत्ततिस्सो नाम सङ्गत्थेरो महापवारणाय परप्पवादं भिन्दित्वा कथावत्थुप्पकरणं देसेत्वा ततियधम्मसङ्गीतिं कत्वा परिसुद्धे धम्मविनये साट्ठकथेबुद्धवचने धरन्तेव पाळियट्ठकथासु अत्थच्छायं गहेत्वा अत्तनो मतिवसेन नानागन्थविसेसानि करोन्ति, तेसु अत्तनोमतिवसेन अत्थच्छायं गहेत्वा कारणपतिरूपकं कत्वा वुत्तवचनं सारतो सल्लक्खेत्वा सुत्त-सुत्तानुलोमआचरियवादे मुज्चित्वा पाळिया अट्ठकथं, अट्ठकथाय च पाळिं तब्बिवरणभूतं सारत्थदीपनिञ्च अज्जानि च गन्थविसेसानि असंसन्दित्वा अत्तनोमतियापि पुब्बापरं असमानेत्वा वादप्पकासनमत्तमेव ठपेत्वा गरुकलहुकेसु गरुकेयेव ठातब्बेपि गरुके अट्ठत्वा केचि भिक्खू नदिया उदकुक्खेपं अकत्वा करोन्ति । एवं सासने द्विधा भिन्ना होन्ति । इदञ्च भिन्दनं कोसम्बकक्खन्धके भिन्नतोपि सतगुणेन सहस्सगुणेन बलवतरमेव सासनस्स विपत्तिकारणत्ता, तथा हि न इदं मनुस्सलोके भिक्खूनयेव होति, भिक्खूनं, उपासकमनुस्सानं, आरक्खकदेवतानम्पि, तासं सहायकानं भुम्मनिस्सितदेवतानम्पि तासं सहायकानं रुक्खनिस्सितदेवतानम्पि तासंसहायकानं आकासट्ठकदेवतानम्पि, तासं सहायकानं चातुमहाराजिकदेवतानम्पि, तासं सहायकानं तावतिसदेवतानम्पि, एवं मित्तपरम्परवसेन छकामावचरदेवतानम्पि तासं मित्तानं ब्रह्मपारिसज्जानम्पीति एवं यावअकनिट्ठब्रह्मलोका अरियपुगले ठपेत्वा सब्बे पुथुज्जना देवमनुस्सा भिन्ना होन्ति, तेसं भिन्नत्ता बहु च पापं पसवति, तस्मा पाळिया अट्ठकथं, अट्ठकथाय च पाळिं संसन्दित्वा तानि तानि गन्थविसेसानि च एकतो कत्वा गङ्गोदके न यमुनोदकं विय मिस्सित्वा एकीभावं कत्वा

सीमविसोधनिं नाम करिस्सामि, तं सुणाथ साधुकं मनसिकरोथ धम्मराजस्स सावकाति ।

तत्थ बुद्धप्पादो दुल्लभो ति बुद्धस्स उप्पादकालो दुल्लभो तथा हि अनुप्पन्नकाले बुद्धे बुद्धोति सद्धम्पि असुत्वा वीतिवत्तानं कप्पानं गणनपथं वीतिवत्ता । बुद्धकारणस्स दुक्करत्तं हेट्ठा वुत्तमेव ।

ततो पब्बजा च उपसम्पदाचा ति एत्थ तोपच्चयो लामकत्थे, पच्चम्यत्थे वा । बुद्धप्पादो दुल्लभो, तमनुपब्बज्जा च उपसम्पदा च दुल्लभायेवाति अधिप्पायो । यथा च लोके किञ्चिदेव महग्घं अलभितब्बं लभित्वा वा तेन सहकारीकारणभूतं अप्पग्घम्पि महग्घं महग्घं दुल्लभं दुल्लभन्ति वुच्चति, एवमेव अतिदुल्लभं बुद्धप्पादं आगम्म तमनुपब्बजितम्पि दुल्लभन्ति वुच्चति, यथा च निदिद्या उपरिमभागे सत्ताहवट्टलिकादिभावेन उदकपूरणे हेट्ठा किस्मिञ्च ठाने तरितुं अविसहन्ता इदमेव ठानं दुक्करन्ति वुच्चति, एवमेव बुद्धकारणस्स दुक्करभावे न तमनुपब्बज्जुपसम्पदापि दुक्करं दुल्लभन्ति वुच्चति । अज्जथा बुद्धभगवतो पि पब्बज्जुपसम्पदभावोयेव सेट्ठो भवेय्य । अथवा कारणूपचारवसेनापि एवं वुत्तन्ति दट्ठब्बं, यथा सेम्होगुळोति तथा हि गुळस्स पि वनपच्चया सेम्हो उस्सन्नो, तं जनो गुळेनसेम्होति वत्तब्बेपि कारणस्मिं गुळे फलभूतं सेम्हं रोपेत्वा सेम्हो गुळोति वुच्चति, एवं कारणस्स दुक्करत्ता दुल्लभे बुद्धप्पादे तमनुक्रिया पब्बज्जापि तं मूलकारणभूते बुद्धप्पादे रोपेत्वा दुल्लभा पब्बज्जाति वुच्चति । बुद्धप्पादकालेपि बुद्धदस्सनं दुल्लभमेव, अनुप्पन्नकाले पन पगेव, सब्बखणेषु नवमखणत्ता च तथा हि मिलक्खुदेस अरूपभूमि असज्जसत्तनिरयपेततिरच्छानभूमीसु जायमानेसु वा मज्झिमदेसे जायमानोपि मिच्छादिट्ठिभूता वा, सम्मादिट्ठिकुले जायमानापि चक्खुसोत विकलभावेन अङ्गविकला वा बुद्धदस्सनं न अरहन्ति, दस्सनम्पि दस्सनमत्तमेव । सुपण्णनागराजादीनं तस्मिं भवे मग्गफलभागिनो न होन्ति, होन्ति चेत्थ ।

“पच्चन्तजो अरूपिनो, विकलङ्गो असज्जजो ।
मिच्छादिट्ठि तिरच्छानो, पेतो नेरयिकोपिच ॥

एते अट्ठक्खणा वुत्ता, बुद्धेनादिच्चबन्धुना ।
बुद्धप्पादो खणो एको, नवमोति पवुच्चतीति” ॥

पब्बज्जा तिचेत्थ सामज्जेन वुत्तेपि सामणेराव अधिप्पेता, उपसम्पदा चाति विसुं वुत्तत्ता । सामणेरा च नाम बुद्धं सरणं गच्छामित्यादिना तिक्खत्तुं वत्वा उभतोसुद्धिवसेनेव सामणेरभूमियं तिट्ठन्ति । दससीलानि पन तेसं सिक्खापदमत्तमेव । तानि पाळिवसेन असक्कोन्तो अत्थवसेन “इदञ्च समादाय वत्तेही”ति आचिक्खितुम्पि वट्ठितियेव । इध वत्तब्बं नत्थि । उपसम्पदा पन अट्ठविधा होन्ति एहिभिक्षूपसम्पदा, सरणगमनूपसम्पदा, ओवाद पटिग्गहणूपसम्पदा, पज्हाब्याकरणूपसम्पदा, अट्ठगरुधम्मपटिग्गहणूपसम्पदा, दूतेनूपसम्पदा, अट्ठवाचिकूपसम्पदा, जत्तिचतुत्थूपसम्पदा चाति । तत्थ भगवा एहि भिक्षुभावाय उपनिस्सयसम्पन्नं पुगलं दिस्वा रत्तपंसुकूलन्तरतो सुवण्णवण्णं दक्खिणहत्थं नीहरित्वा ब्रह्मघोसं निच्छारेन्तो “एहि भिक्षु चर ब्रह्मचरियं सम्मा दुक्खस्स अन्तकिरियाया”ति वदति । तस्सानन्तरमेव गिहिलिङ्गं अन्तरधायित्वा ।

तिचीवरञ्च पत्तो च, वासि सूचिच बन्धनं ।
परिस्सावनमट्ठेते, युत्तयोगस्स भिक्षुनोति ॥

एवं वुत्तेहि अट्ठहिपरिक्खारेहि सरीरे पटिमुत्तोयेव वस्ससतिकत्थेरो विय इरियापथसम्पन्नो बुद्धाचरियको

बुद्धपञ्चायको सम्मासम्बुद्धं वन्दमानोव तिष्ठति । अयं एहि भिक्खूपसम्पदा नाम । भगवा हि पठमबोधियं एतस्मिं काले एहि भिक्खूपसम्पदाय एव उपसम्पादेति । तानि पन पञ्चवगियादयो अङ्गुलिमालत्थेरपरियोसाना ।

तीणिसतं सहस्सञ्च, चत्तालीसं पुनापरो ।
एको च थेरो सप्पञ्जो । सब्बे ते एहि भिक्खुकाति ॥

एते विनयपिटके निद्विद्वएहिभिक्खू नाम विनयपिटके अनिद्विद्व पन तिसतपरिवारसेलब्राह्मणादयो ।

सत्तवीस सहस्सानि, तीणियेव सतानि च ।
एते हि सब्बे सङ्घाता, सब्बे ते एहिभिक्खुकाति ॥

तं सब्बं सम्पिण्डेत्वा अट्ठवीससहस्सानि छसतानि एकचत्तालीसुत्तरानि च होन्ति । पठमबोधिच नामेसा वीसतिवस्सानि होन्ति ।

भगवा हि अनुत्तरं धम्मचक्कं पवत्तेत्वा अट्टारसकोटिब्राह्मणानं अमतं पायेत्वा पठमवस्सं वसि ।
दुतियततियचतुत्थवस्सेसु राजगहे वेळुवनविहारे वस्सं वसि, भगवा हि आसाळ्हनक्खत्तपुण्णमियं बाराणसिया इसिपतने मिगदाये पठमवस्सं वसित्वा फग्गुणमासे फग्गुणपुण्णमियं राजगहं पत्वा बिम्बिसाररज्जा कारिते वेळुवन विहारे एकमासमत्तं वसित्वा चित्रमासे वीसतिखीणासवसहस्सपरिवुतो कपिलवत्थुं गन्त्वा असीतिया जातिसहस्सानं मज्झे विष्पटिपन्नानं राजूनं मत्थके पंसुरजं ओकिरित्वा ते वन्दापेत्वा पोक्खरवस्सञ्च वस्सापेत्वा तमागम्म असीतिया जातिसहस्सानं वेस्सन्तर जातकं कथेत्वा राहुलमातरमागम्म चन्दकिन्नरीजातकञ्च कथेत्वा पितरं अनागामिफले पतिट्ठापेत्वा राजगहमेव आगन्त्वा वासं कप्पेसि, तेन वुत्तं दुतिय ततिय चतुत्थ वस्सेसु राजगहे वेळुवनविहारे वस्सं वसी'ति । पञ्चमे पन वेसालियं एकवासं वसि । छट्ठे मकुळपब्बते एकवासं वसि । पुण्णो वा तत्थ । तत्रायं अनुपुब्बिकथा सुनापरन्तरट्ठे किर एकस्मिं वाणिजकगामे द्वे भातरो । तेसु कदाचि जेट्ठो पञ्चसकटसतानि गहेत्वा जनपदं गन्त्वा भण्डं आहरति, कदाचि कनिट्ठो । इमस्मिं पन समये कनिट्ठं घरे ठपेत्वा जेट्ठभातिको पञ्च सकटसतानि गहेत्वा जनपदचारिकं चरन्तो अनुपुब्बेन सावत्थिं पत्वा जेतवनस्स अविदूरे पञ्चसकटसतानि ठपेत्वा भुत्तपातरासो परिजनपरिवुतो फासुकट्टाने निसीदि । तेन च समयेन सावत्थिवासिनो भुत्तपातरासा उपोसथङ्गानि अधिद्वाय सुट्टुत्तरासङ्गा गन्धपुष्पादिहत्था येनबुद्धो, येनधम्मो, येनसङ्घो, तन्निन्ना तप्पोणा तप्पब्भरा हुत्वा दिक्खिणद्वारेन निक्खमित्वा जेतवनं गच्छन्ति । सो ते दिस्वा “कहं इमे गच्छन्ती”ति एकं मनुस्सं पुच्छि । किं त्वं अय्यो न जानासि, लोके बुद्धधम्मसङ्घरतनानि नाम उप्पन्नानि, इच्चेव महाजनो सत्थुसन्तिके धम्मकथं सोतुं गच्छतीति । तस्स “बुद्धो”ति वचनं छविचम्मादीनि छिन्दित्वा अट्ठिमिज्जं आहच्च अट्ठासि । अथ अत्तनो परिजनपरिवुतो ताय परिसायसद्धिं विहारं गन्त्वा सत्थामधुरस्सरेन धम्मं देसेन्तस्स परिस परियन्ते ठितो धम्मं सुत्वा पब्बज्जाय चित्तं उप्पादेसि । अथ तथागतेन कालं विदित्वा परिसाय उय्योजिताय सत्थारं उपसङ्कमित्वा वन्दित्वा स्वातनाय निमन्तेत्वा दुतियदिवसे मण्डपं करेत्वा आसनानि पञ्जापेत्वा बुद्धप्पमुखस्स सङ्घस्स महादानं दत्वा भत्तकिच्चावसाने भगवा अनुमोदनं कत्वा पक्कमि । भुत्तपातरसो उपोसथङ्गानि अधिद्वाय भण्डागारिकं पक्कोसापेत्वा “एत्तकं भण्डं विस्सज्जितं एत्तकं पन न विस्सज्जित”न्ति सब्बं आचिक्खित्वा “इमं सापतेय्यं मय्हं कनिट्ठस्स देही”ति सब्बं निय्योतेत्वा सत्थु सन्तिके पब्बजित्वा कम्मट्ठान परायणो अहोसि । अथस्स कम्मट्ठानं मनसिकरोन्तस्स कम्मट्ठानं न उपट्ठाति, ततो चिन्तेसि “अयं जनपदो मय्हं असप्पायो, यंनूनाहं सत्थु सन्तिके कम्मट्ठानं गहेत्वा सकट्टानमेव गच्छेय्य”न्ति । अथ पुब्बण्हसमये पिण्डाय चरित्वा सायन्हसमये पटिसल्लाना वुट्ठितो भगवन्तं उपसङ्कमित्वा कम्मट्ठानं कथापेत्वा सत्था

सीहनादं नदित्वा पक्कमि । अथ खो आयस्मा पुण्णो सूनापरन्तरुं पत्वा सम्मतपब्बतं नाम पविसित्वा वाणिजकगामं पिण्डाय पाविसि । अथ नं कनिट्टभाता सगेहं नेत्वा भिक्खं दत्वा “भन्ते अज्जत्थ अगन्त्वा इधेव वसथा”ति पटिज्जं कारेत्वा वसापेसि । ततो समुद्दिगिरिविहारं नाम अगमासि । तत्थ समुद्दिगीचियो आगन्त्वा अयकण्टपासाणेसु पहरित्वा महासदं करोन्ति । थेरो कम्मट्ठानं मनसिकरोन्तो न फासुविहारो होतीति समुदं निसदं कत्वा अधिट्ठासि । ततो मातुलगिरिं नाम आगमासि । तत्थ सकुणसङ्घो उस्सन्नो रत्तिज्ज दिवा च सदो एको बद्धो होति । थेरो “इदं ठानं अफासुकन्ति ततो मकुळकारामविहारं नाम गतो । सो वाणिजगामस्स नातिदूरो नाच्चासन्नो गमनागमनसम्पन्नो विवित्तो अप्पसदो । थेरो “इदं ठानं फासुक”न्ति तत्थ रत्तिट्ठानदिवाठाने चङ्कमनादीनि कारेत्वा वस्सं उपगच्छति । एवं चतूसु ठानेसु विहासि । अथेकदिवसं तस्मिंयेव अन्तोवस्से पच्च वाणिजकसतानि “परसमुदं गच्छामा”ति नावाय भण्डं पक्खिपिंसु । नावारोहनदिवसे थेरस्स कनिट्टभाता थेरं भोजेत्वा थेरस्स सन्तिके सिक्खापदानि गहेत्वा गच्छन्तो “भन्ते महासमुदो नाम अस्सद्देव्यो चानेकन्तरायो च, अम्हे आवज्जेय्याथा”ति वत्वा नावं आरूढि । नावा ऊमिजवेन गच्छमाना अज्जतरं दीपं पापुणि । मनुस्सा “पातरासं करिस्सामा”ति दीपके ओतिण्णा । तस्मिं दीपके अज्जं किज्चि नत्थि, चन्दनवनमेव अहोसि । अथेको वा सिया रुक्खं आकोटेत्वा लोहितचन्दनभावं जत्वा “भो मयं लाभत्थाय परसमुदं गच्छाम, इतो च उत्तरि लाभा नाम नत्थि, चतुरङ्गुल मत्तापि घटिका सतसहस्सं अग्घति, संहारेतब्बकयुत्तं भण्डं हारेत्वा गच्छामा”ति । ते तथा करिंसु चन्दनवने अधिवत्था अमनुस्सा कुज्झित्वा इमेहि अम्हाकं चन्दनवनं नासितं, घातेस्साम ने”ति चिन्तेत्वा न इमेसु घाटितेसु सब्बं एककुणपं भविस्सति, समुदमज्जे नेसं नावं ओसीदेस्सामा”ति आहंसु । अथ तेसं नावं आरूढ मुहुत्तं गतकालेयेव उप्पादिकं उपट्ठापेत्वा सयम्पि ते अमनुस्सा भयानकानि रूपानि दस्सयिंसु । भीता मनुस्सा अत्तनो देवता नमस्सन्ति । थेरस्स कनिट्टो चूळपुण्णकुटुम्बिको “मय्हं भाता अवस्सयो होतू”ति थेरस्स नमस्समानो अट्ठासि । थेरो पि किर तस्मिंयेव खणे आवज्जेत्वा तेसं ब्यसनप्पत्तिं जत्वा वेहासं उप्पतित्वा अभिमुखो अट्ठासि । अमनुस्सा थेरं दिस्वाव “अय्यपुण्णत्थेरो एही”ति पक्कमिंसु । उप्पादिकं सन्निसीदि । थेरो “मा भायथा”ति तेसं अस्सासेत्वाव कहं गन्तुकामत्था”ति पुच्छि । “भन्ते अम्हाकं सकट्टानमेव गच्छामा”ति थेरो नावं फले अक्कमित्वा “एतेसं इच्छितट्ठानं गच्छतू”ति अधिट्ठाति । वाणिजा सकट्टानं गन्त्वा तं पवत्तिं पुत्तदारस्स आरोचेत्वा “एथ थेरं सरणं गच्छामा”ति पच्चसतानि अत्तनो अत्तनो पच्चमातुगामसतेहि सद्धि तीसु सरणेसु पटिट्ठाय उपासकत्तं पटिवेदेसु । ततो नावाय भण्डं ओतारेत्वा थेरस्स एकं कोट्टासं कत्वा “अयं भन्ते तुम्हाकं कोट्टासो”ति आहंसु । थेरो “मय्हं विसुं कोट्टास किच्चं नत्थि” । सत्था पन तुम्हेहि दिट्ठपुब्बो”ति । न दिट्ठपुब्बो भन्ते”ति, तेनहि इमिना सत्थु मण्डलमाळं करोथ । एवं सत्थारं पस्सिस्सत्थाति ते साधु भन्ते”ति तेन च कोट्टासेन अत्तनो च कोट्टासेन मण्डलमाळं कातुं आरभिंसु । सत्था किरस्स आरद्धकालतो पट्टाय परिभोगं अकासि । तथो मनुस्सा रत्तिं ओभासं दिस्वा “महेसक्खा देवता अत्थी”ति सज्जं करिंसु । उपासका मण्डलमाळज्च भिक्खुसङ्घस्स सेनासनानि च निट्ठपेत्वा दानसम्भारं सज्जेत्वा “कतं भन्ते अम्हेहि अत्तनोकिच्चं, सत्थारं पक्कोसथा”ति थेरस्स आरोचेसुं । थेरो सायन्हसमये इद्धियासावत्थिं पत्वा “भन्ते वाणिजगामवासिनो तुम्हे दट्ठुकामा, तेसं अनुकम्पं करोथा”ति । भगवा अधिवासेसि । थेरो भगवतो अधिवासनं विदित्वा सकट्टानमेव पच्चागतो । भगवा आनन्दत्थेरं आमन्तेसि “आनन्द स्वे सूनापरन्ते वाणिजगामे पिण्डाय चरिस्साम, त्वं एकूनपच्चसतानं भिक्खूनं सलाकं देही”ति । थेरो साधु भन्ते”ति भिक्खुसङ्घस्स तमत्थं आरोचेत्वा “चारिका सलाकं गण्हन्तू”ति आह । तं दिवसं कुण्डधानत्थेरो पठमं सलाकं अग्गहोति । वाणिजगामवासिनोपि “स्वे किर सत्था आगमिस्सती”ति गाममज्जे मण्डपं कत्वा दानगं सज्जयिंसु । भगवा पातोव सरीरपटिजगनं कत्वा गन्धकुटिं पविसित्वा फलसमापत्तिं अप्पेत्वा निसीदि । सक्कस्स पण्डुकम्बलसिलासनं उण्हं अहोसि । सो किं इदन्ति आवज्जेत्वा सत्थु सूनापरन्तगमनं दिस्वा विसुकम्पं आमन्तेसि “तात अज्ज भगवा तीणिमत्तानि योजनसतानि पिण्डाचारं गमिस्सति, पच्च कूटागारसतानि मापेत्वा जेतवनद्वार कोट्टमत्थके गमनसज्जानिं कत्वा

उपेही”ति, सो तथा अकासि । भगवतो कूटागारं चतुमुखं अहोसि, द्विन्नं अगगसावकानं द्विमुखं, सेसानं एकमुखं, सत्था गन्धकुटितो निक्खम्म पटिपाटिया ठपित कूटागारेसु धुरकूटागारं पाविसि । द्वे अगगसावके आदिं कत्वा एकूनपञ्चभिक्खुसतानिपि कूटागारं गन्त्वा निसिन्ना अहेसुं, एकं तुच्छकूटागारं अहोसि । पञ्चपि कूटागारसतानि आकासे उप्पतिंसु । सत्था सच्चबन्धपब्बतं नाम पत्वा कूटागारं आकासे ठपेत्वा तस्मिं पब्बते सच्चबन्धो नाम मिच्छादिट्ठि, सो महाजनं मिच्छादिट्ठि उगगण्हापेन्तो लाभगयसगगप्पत्तो हुत्वा वसति । अब्भन्तरे चस्स अन्तोचाटियं पदीपो विय अरहत्तस्स उपनिस्सयो जलति, तं दिस्वा “धम्ममस्स कथेस्सामी”ति गन्त्वा धम्मं देसेति । तापसो देसनापरियोसाने अरहत्तं पापुणि । मग्गेनेवस्स अभिज्जा आगता, एहि भिक्खु हुत्वा इद्धिमयपत्तचीवरो कूटागारं पाविसि । भगवा कूटागारगतेहि पञ्चहि भिक्खुसतेहिसद्धिं वाणिजगामं गन्त्वा कूटागारानि अदिस्समानानि कत्वा वाणिजगामं पाविसि । वाणिजा बुद्धप्पमुखस्स भिक्खुसङ्घस्स महादानं दत्वा ससत्थारं मकुळकारामं नयिंसु । सत्था मण्डलमाळं पाविसि । महाजनो याव सत्था भत्तदरथं पटिप्पस्सम्भेति, ताव पातरासं कत्वा उपोसथङ्गानि समादाय गन्धञ्च पुप्फञ्च आदाय धम्मसवनत्थाय आरामं पच्चागमासि । सत्था धम्मं देसेसि । महाजनस्स बन्धना मोक्खो जातो, महन्त बुद्धकोलाहलं अहोसि । सत्था महाजनस्स सङ्गहत्थं कतिपाहं तत्थेव वसि, अरुणं पन महागन्धकुटियंयेव उट्टपेसि । तत्थ कतिपाहं वसित्वा वाणिजगामे पिण्डाय चरित्वा “त्वं इधेव वसाही”ति पुण्णत्थेरं निवत्तेत्वा अन्तरे नम्मदानदी नाम अत्थि, तस्सा तीरं अगमासि । नम्मदानागराजा सत्थु पच्चुगन्त्वा नागभवनं पवेसेत्वा तिण्णं रतनानं सक्कारं अकासि । सत्था तस्स धम्मं कथेत्वा नागभवना निक्खमि । सो “मय्हं भन्ते परिचरितब्बं देथा”ति याचि । भगवा नम्मदानदीतीरे पदचेतियं दस्सेसि । तं वीचीसु आगहासु पिधियति वीचीसु गतासु विवरति, महासक्कारप्पत्तं अहोसि । सत्था ततो निक्खम्म सच्चबन्धपब्बतं गन्त्वा सच्चबन्धं आह “तया महाजनो अपायमग्गे ओतारितो । त्वं इधेव वसित्वा एतेसं लद्धिं विस्सज्जापेत्वा निब्बानमग्गे पतिट्ठापेही”ति । सोपि परिचरितब्बं याचि । सत्था घनपिट्ठिपासाणे अल्लमत्तिकपिण्डमिह लज्जनं विय पदचेतियं दस्सेसि । एवं सूनापरन्तरट्टेयेव द्वे चक्करतनचेतियानि यावसासनन्तरधानं पतिट्ठापेसि । सत्तमे पन वस्से सावत्थियं कण्डम्बरुक्खमूले तिथि मदनं करोन्तो यमकपाटिहारियं कत्वा दसहि चक्कवाळ सहस्सेहि आगतानं देवतानं मातरं कायसक्खिं कत्वा अभिधम्मं देसेन्ते तावतिसभवने पारिच्छत्तकमूले पण्डुकम्बलसिलायं वस्सं वसि । अट्टमे संसुमारनगरे एकवस्सं वसि । नवमे कोसम्बियं एकवस्सं वसि । तदा भद्वियो, किमिलो, भगु, आनन्दो, अनुरुद्धो, देवदत्तो, चाति छ खत्तिया पब्बजिंसु । तेसं वित्थारो धम्मपदे आगतो । दसमे पन वस्से पालिलेय्यागामे दक्खिणवनसण्डे भद्दसालमूले पालिलेय्यकेन हत्थिना उपट्ठियमानो फासुकं वस्सावासं वसि । एकादसमे नालन्धब्राह्मणगामे एकवासं वसि । द्वादसमे वेरज्जायं एकवासं वसि दुच्चरितस्स विपाकं अनुभवमानो, भगवता किर फुस्सस्स भगवतो काले सावकानं वचीदुच्चरितवसेन कतुपचितस्स अकुसलकम्मस्स तदा लद्धोकासवसेन उपट्ठितत्ता वेरज्जब्राह्मणेन निमन्तितोपि समानो मारावट्टन वसेन असल्लक्खेत्वा अस्सवाणिजकानं निबद्धवत्तसङ्घेपेन पञ्जत्तं पत्थपत्थमूलकं यवतण्डुलमेव तेमासं भुज्जति, वुत्तज्हेतं अपदाने ।

“फुस्सस्साहं पावचने, सावके परिभासिस्सं ।

यवं खादथ भुज्जथ, माच भुज्जथ सालिनो ॥

तेन कम्मविपाकेन, तेमासं खादितं यवं ।

निमन्तितो ब्राह्मणेन, वेरज्जायं वसिं तदाति” ॥

तेन वुत्तं “द्वादसमे वेरज्जायं एकवासं वसि दुच्चरितस्स विपाकं अनुभवमानो”ति । तेरसमे जालियपब्बते एकवासं वसि । चतुद्दसमे सावत्थियं अनाथपिण्डिकस्स आरामे जेतवनविहारे पठमवासं वसित्वा पन्नरसमे वस्से जातिजनसङ्गहत्थं

कपिलवत्थुं गन्त्वा एकमेव वासं कप्पेसि । सोळसमे वस्से आळवकयक्खदमनत्थं अग्गाळवीनगरे एकवासं वसि । सत्तरसमे वस्से राजगहमेव निवत्तित्वा वासं कप्पेसि । अट्टारसमे वस्से जालियपब्बतमेव निवत्तित्वा वसि । एकूनवीसतिमेपि वस्से तत्थेव जालियपब्बतमेव वसि । वीसतिमे वस्से राजगहस्स अविदूरे भीसनके भेसकलवनसण्डे वासं कप्पेसी”ति इमानि वीसति वस्सानि पठमबोधीति वेदितब्बानि । एतस्मिं काले एहिभिक्षूपसम्पदायएव उपसम्पादेसीति येभ्य्येन भगवन्तंयेव उद्दिस्स आचरियुपज्झायं कत्वा एहिभिक्षु भावमापन्ने पुज्जवन्तपुग्गलेयेव सन्धाय वुत्तं, अज्जेसम्पि अरियभावमनापन्नानं सुदिन्नादीनं वा यमकपाटिहारिये पसीदित्वा आयस्मतो सारिपुत्तत्थेरस्स सन्तिके पब्बजितानं पुब्बे कस्सपबुद्धकाले वग्गुलिभूतपुब्बानं पज्चन्नं भिक्षुसतानं थेरस्सेव सन्तिके पब्बजितभावस्स दिस्सनतो तेन वुत्तं “भगवा हि पठमबोधियं एतस्मिं काले एहि भिक्षूपसम्पदाय एव उपसम्पादेसी”ति । इतो परेसु पन पज्चवीसतिवस्सेसु अनाथपिण्डिकेन कारिते जेतवनमहाविहारे एकूनवीसतिवस्सा वासं वसि । विसाखाय सत्तवीसति कोटिधनपरिच्चागेन कारिते पुब्बारामे छब्बस्सानि वसि । द्विन्नं कुलानं गुणमहत्तं पटिच्च सावत्थियं निस्साय पज्चवीसति वस्सानि वासं वसि । अन्तिमे पन वस्से बेळुवगामे वसित्वा मरणन्तिका वेदना उप्पज्जि, आयुसङ्खारोस्सज्जनञ्च तत्थ अकासि । इमानि इध नाधिप्पेतानि, भगवतो वस्सक्कमजाननत्थंयेव वुत्तन्ति ।

सरणगमनूपसम्पदा नाम “बुद्धं सरणं गच्छामि”त्यादिना तिक्खत्तुं वाचं भिन्दित्वा वुत्तेहि तीहि सरणगमनेहि उपसम्पन्नो ।

ओवादपटिग्गहणूपसम्पदा नाम “तस्मा तिह ते कस्सप एवं सिक्खितब्बं तिब्बमेव हिरोत्तप्यं पच्चुपट्ठितं भविस्सति थेरेसु नवेसु मज्झिमेसु चाति, एवज्झि ते कस्सप सिक्खितब्बं तस्मा तिह ते कस्सप एवं सिक्खितब्बं यं किञ्चि धम्मं सोस्सामि कुसलूपसज्झितं सब्बन्तं अट्ठिं कत्वा मनसिकत्वा सब्बमेव चेतसो समन्नाहरित्वा ओहितसोतो धम्मं सोस्सामीति, एवज्झि ते कस्सप सिक्खितब्बं तस्मा तिह ते कस्सप एवं सिक्खितब्बं सातसहगतं मे कायगता सतिं न जहिस्सतीति, एवज्झि ते कस्सप सिक्खितब्बन्ति इमिना ओवादपटिग्गणेन महाकस्सपत्थेरस्स अनुज्जातउपसम्पदा नाम ।

पज्हाब्याकरणूपसम्पदा नाम सोपाकस्स अनुज्जातउपसम्पदा, भगवा किर पुब्बारामे अनुचङ्कमन्तो सोपाकसामणेरं “उद्धुमातकसज्जाति वा सोपाक रूपसज्जाति वा इमे धम्मा नानत्था नानाब्यञ्जना, उदाहु एकत्था व्यञ्जनमेव नान”न्ति दसअसुभनिस्सिते पज्हे पुच्छि । सो ते ब्याकासि । भगवा तस्स साधुकारं दत्वा “कतिवस्सोसि त्वं सोपाका”ति पुच्छि । “सत्तवस्सो अहं भगवा”ति, “सोपाक त्वं मम सब्बज्जुतज्जाणेन सद्धिं संसन्दित्वा पज्हे ब्याकासी”ति आरद्धचित्तो उपसम्पदं अनुजानाति, अयं पज्हाब्याकरणूपसम्पदा ।

अट्ठवाचिकूपसम्पदा नाम भिक्षुनिया भिक्षुनिसङ्गतो जत्तिचतुत्थेन भिक्षुसङ्गतो जत्तिचतुत्थेनाति इमेहि द्वीहि कम्मेहि उपसम्पदा । जत्तिचतुत्थकम्मूपसम्पदा नाम भिक्षूनं एतरहि उपसम्पदा, अयमेव इधाधिप्पेता, सम्पत्तिविपत्तिवसेन सम्भवतो । कस्मा हेस उपसम्पन्नो नामाति । समग्गेन सङ्गेन जत्तिचतुत्थेन कम्मेन अकुप्पेन ठानारहेन उपरिभावं समापन्नो पत्तोति उपसम्पन्नो, सेट्ठभावं पत्तोतिअत्थो तथा हि गिहिभावतो सामणेरभावो सेट्ठो नाम, ततोपि उपसम्पन्नभावोयेव सेट्ठो । तत्थ समग्गेन सङ्गेनाति सब्बन्तिमेन परियायेन पज्चवग्गकरणीये कम्मे यावतिका भिक्षू कम्मप्पत्ता, तेसं आगतत्ता छन्दारहानं छन्दस्स आहटत्ता, सम्मुखीभूतानञ्च अप्पटिक्कोसनतो एतस्मिं कम्मे समग्गभावं उपगतेन । जत्तिचतुत्थेनाति तीहि अनुसावनाहि एकाय च जत्तिया कत्तब्बेन । एत्थ च किञ्चापि जत्ति सब्बपठमं वुत्ता, तिस्सन्नं पन अनुसावनानं अत्थव्यञ्जनभेदाभावतो अत्थव्यञ्जनभिन्ना जत्ति तासं चतुत्थन्ति कत्वा जत्तिचतुत्थन्ति वुच्चति । कम्मेना ति धम्मिकेन

कम्मेन, विनयकम्मेनातिअत्थो । अकुप्पेना ति वत्थु जत्ति अनुसावन सीम परिससम्पत्ति सम्पन्नत्ता अकोपेतब्बतं अप्पटिक्कोसितब्बतञ्च उपगतेन । ठानारहेना ति कारणारहेन, सत्थुसासनारहेनाति अत्थो । एतेहि कारणेहि सेट्ठभावमापन्नोति अत्थो । तत्थ सम्पत्तिविपत्तिवसेन सम्भवतो ति वत्थुसम्पत्ति जत्तिसम्पत्ति अनुसावनसम्पत्तिसीमसम्पत्तिपरिससम्पत्तिवसेन पञ्चहि सम्पत्तीहि उपसम्पदकम्मस्स सिज्जनतोति अत्थो । तत्थ वत्थु सम्पत्तिनाम परिपुण्णवीसतिवस्सभावो इदानीं पुरिसत्तभावो च । उन्नवीसतिवस्सं, अन्तिमवत्थुअज्झापन्नपुब्बं, पण्डको, थेय्यसंवासको, तिथियपक्कन्तको, तिरच्छानगतो, मातुघातको, पितुघातको, अरहन्तघातको, भिक्खुनिदूसको, सङ्गभेदको, लोहितुप्पादको, उभतोव्यञ्जनको, ति इमे तेरस पुग्गला उपसम्पदाय अवत्थु । तत्थ ऊनवीसतिवस्सन्ति सामञ्जेन वुत्तेपि मातुकुच्छितो निक्खमनतो पट्टाय एकूनवीसपरिपुण्णो पुरिसपुग्गलो उपसम्पदाय वत्थु, ततो ओरं न उपसम्पदाय वत्थु तथो हि एकस्मिं संवच्छरे हेमन्तगिम्हवस्सवसेन तिण्णं उत्तूनं सम्भवत्ता तयो उत्तू होन्ति, होन्ति चेत्य ।

“कत्तिकन्तिकपक्खम्हा, हेमं फग्गुणपुण्णमा ।
तस्सन्ति कपक्खम्हा, गिम्हं आसाळ्हिपुण्णमा ।
वस्सकालं ततो सेसं, चतुवीसतूपोसथा ॥

चातुदसी छ एतेसु, पक्खा ततियसत्तमा ।
सेसा पन्नरसी जेय्या, अट्टारस उपोसथाति” ॥

एत्थ च कत्तिकस्स काळपक्खपाटिपदतो पट्टाय याव फग्गुणपुण्णमा चत्तारो मासा हेमउतु नाम । फग्गुणस्स काळपक्खपाटिपदतो पट्टाय याव आसाळ्हिपुण्णमा चत्तारो मासा गिम्हउतु नाम । असाळ्हकाळपक्खपाटिपदतो पट्टाय याव अपरकत्तिकपुण्णमा चत्तारो मासा वस्सउतु नाम । एवं एकस्मिं संवच्छरे तयो उत्तू होन्ति । तत्थ एकस्मिं उत्तुम्हि पक्खस्स ततियसत्तमेसु द्वे द्वे कत्वा छ चतुदसिका, पठमदुतियचतुत्थपञ्चमछट्ठअट्ठमेसु छ छ कत्वा अट्टारस पन्नरसिकाति एवं एकसंवच्छरे चतुवीसति उपोसथा होन्ति । इमेसु चतुवीसतुपोसथेसु चातुदसिया एकूनतिंस दिवसा होन्तीति कत्वा एकसंवच्छरे छ ऊना दिवसा होन्ति । इमिना नयेन एकूनवीसतिमे वस्से छमासाधिकानि अट्टारसवस्सानि होन्ति । तस्मिं मातुकुच्छिम्हि निब्बत्तकाले दसमासे पक्खिपित्वा चत्तारि मासाधिकानि एकूनवीसवस्सानि परिपुण्णानि । राजानो पन तिण्णं तिण्णं वस्सानं अच्चयेन मासं आकट्टन्ति, दिवसेन सह मासम्पि, तस्मा अट्टारसवस्से येव छ मासाधिकानि होन्ति । तं हेट्ठाचतुमासाधिक एकूनवीसतिमे वस्से पक्खिपित्वा एकमासाधिकानि वीसतिवस्सानि सब्बसो परिपुण्णानि होन्ति । एवं एकूनवीसतिवस्सतो पट्टाय गम्भवीसो उपसम्पदाय वत्थूति वेदितब्बो । इदानीं पुरिसत्तभावो ति भिक्खुनिया अभावतो पुरिसपुग्गलोव इदानीं वट्ठतीति अधिप्पेतो तथा हि मातुगामस्स पब्बजितत्था पञ्चवस्ससतानि सद्धम्मो तिट्ठेय्य, पञ्चत्तत्ता पन अपरानि पञ्चवस्ससतानि ठस्सतीति एवं वस्ससहस्समेव पटिसम्भिदाप्पत्तसद्धम्मस्स पतिट्ठितभावो वुत्तो । मातुगामा च नाम दुप्पञ्जा तिब्बकिलेसा लामका च । भगवता च पठमबोधियं आदितो पट्टायमेव महापजापतिया गोतमिया अट्ठगरुधम्मपटिग्गहणेन उपसम्पदत्ते अनुज्जातेपि सासनस्स अचिरट्ठितिकभावो वुत्तो । दुप्पञ्जत्ता इत्थियो सासने चिरं न तिट्ठन्ति, तिब्बकिलेसत्ता यथा पञ्जत्त सिक्खापदानुरूपं संवरम्पि रक्खितुं न सक्कोन्ति । लामकत्तापि ता अट्ठसमापत्तिं लभन्तापि ब्राह्मपारिसज्जं नातिक्कमन्ति, एवं भिक्खुनिया अभावतो इदानीं पुरिसपुग्गलोति वुत्तं । इमस्मिं ठाने ठत्वा चत्तारि खेत्तानि वेदितब्बानि तथा हि मातुगामस्स पब्बजितत्ता वस्ससहस्समेव ठस्सतीति चेतं पटिसम्भिदाप्पत्तखीणासववसेन वुत्तं, ततो परं उत्तरिपि सुक्खविपस्सकखीणासववसेन वस्ससहस्सं, अनागामिवसेन वस्ससहस्सं, सकदागामिवसेन वस्ससहस्सं, सोतापन्नवसेन वस्ससहस्सन्ति एवं पञ्चवस्ससहस्सानि पटिवेधसद्धम्मो तिट्ठति । परियत्तिसद्धम्मापि

तानियेव न हि परियत्तिया असति पटिवेधो अत्थि । नापि परियत्तिया सति पटिवेधो न होति । लिङ्गं पन परियत्तिया अन्तरहिताय चिरं पवत्तिस्सति, इदं खन्धकभाणकानं मतेन वुत्तन्ति वेदितब्बं । दीघनिकायट्ठकथायं पन एवं वुत्तं “पटिसम्भिदाप्पत्तेहि वस्ससहस्सं अट्ठासि, छळभिज्जेहि वस्ससहस्सं, तेविज्जेहि वस्ससहस्सं, सुखविपस्सकेहि वस्ससहस्सं, पातिमोक्खेन वस्ससहस्सं अट्ठासी”ति । इदम्पि दीघभाणकत्थेरानं मतेन वुत्तं । अङ्गुत्तरनिकायट्ठकथायम्पि बुद्धानं परिनिब्बानतो वस्ससहस्समेव पटिसम्भिदा निब्बत्तेतुं सक्कोन्ति, ततो परं छ अभिज्जा, ततो तापि असक्कोन्ता तिस्सो विज्जा निब्बत्तन्ति । गच्छन्तेकाले तानिपि निब्बत्तेतुं असक्कोन्ता सुखविपस्सका होन्ति । एतेनेव उपायेन अनागामिनो सकदागिमिनो, सोतापन्नाति वुत्तं । इदम्पि अङ्गुत्तरनिकाये वुत्तं । संयुत्तनिकायट्ठकथायं पन पठमबोधियं भिक्खु पटिसम्भिदाप्पत्ता । अथ काले गच्छन्ते पटिसम्भिदा पापुणितुं न सक्खिंसु, छळभिज्जा अहेसुं । ततो छपि अभिज्जा पत्तुं असक्कोन्ता तिस्सो विज्जा पापुणिसु । इदानीं काले गच्छन्ते तिस्सो विज्जा पापुणितुं असक्कोन्ता आसवक्खयं पापुणिस्सन्ति, तम्पि असक्कोन्ता अनागामिफलं, तम्पि असक्कोन्ता सकदागामिफलं, तम्पि असक्कोन्ता सोतापत्तिफलं । गच्छन्तेकाले सोतापत्तिफलम्पि पत्तुं न सक्खिस्सन्तीति वुत्तं । यस्मा चे ते आचरिया भिन्नवादा, तस्मा तेसं आचरियानं भाणकानं मतमेव बुद्धघोसाचरियेन तत्थ तत्थ लिखितन्ति गहेतब्बं, अज्जथा आचरियस्सेव पुब्बापरविरोधप्पसङ्गो सिया आचरियबुद्धघोसेनेव हि सीहळभासं अपनेत्वा मागधभासाय साट्ठकथं बुद्धवचनं लिखितं, न अज्जेन आचरियेन तस्मा अट्ठकथाय वुत्तवचनमेव पमाणन्ति गहेतब्बं । ननु चत्तारोपि निकायट्ठकथासङ्गीतिं आरूळ्हा, अथ कस्मा एवं भिन्नाति । सच्चं, तथापि केसज्जि थेरानं वादप्पकासनत्थं वुत्तं । न सङ्गाहकत्थेरानं, तस्मा अट्ठकथावचनमेव पमाणन्ति वुत्तं ।

अन्तिमवत्थुअज्झापन्नपुब्बन्ति पाराजिकभिक्खु, सो अभब्बो सासने उपसम्पदकम्मस्स लब्धुं ।

पण्डकोतिचेत्त पञ्चविधो होति आसित्तपण्डको, उस्सूयपण्डको, ओपक्कमिकपण्डको, नपुंसको, पक्खपण्डकोति । तत्थ यस्स परेसं अङ्गजातं मुखेन गण्हित्वा असुचिना आसित्तस्स परिळाहो वूपसमति, अयं आसित्तपण्डको नाम । यस्स परेसं अज्झाचारं पस्सतो उस्सूयाय उप्पन्नाय परिळाहो वूपसमति, अयं उस्सूयपण्डको नाम । यस्स उपक्कमेन बीजानि अपनीतानि होन्ति, अयं ओपक्कमिकपण्डको नाम । यो पन पटिसन्धियं येव अभावको उप्पन्नो होति, अयं नपुंसको नाम । एकच्चो पन अकुसलविपाकानुभावेन काळपक्खे पण्डको होति, जुण्हपक्खे पनस्स परिळाहोवूपसमति, अयं पक्खपण्डको नाम, केचि पन यो काळपक्खे इत्थी होति, जुण्हपक्खे पुरिसो, अयं पक्खपण्डकोति वदन्ति, तं तेसं मतिमत्तमेव । एतेसु आसित्तपण्डकस्स च उस्सूयपण्डकस्स च पब्बज्जा न वारिता । ओपक्कमिकनपुंसकपक्खपण्डकानं पन वारिता । तेसुपि पक्खपण्डकस्स यस्मिं पक्खे पण्डको होति, तस्मिंयेव पब्बज्जा वारिता । एत्थ च अपण्डकपक्खे पब्बजित्वा पण्डकपक्खे नासेतब्बोति तीसुपि गण्ठपदेसु वुत्तं । केचि पन “अपण्डकपक्खेपब्बजितो सतो किलेसक्खयं पापुणाति, न नासेतब्बो”ति वदन्ति, तं तेसं मतिमत्तमेव, पण्डकस्स किलेसक्खया सम्भवतो खीणकिलेसस्स च पण्डकभावानुपपत्तितो अहेतुक पटिसन्धिकथायज्हि अविसेसेन पण्डकस्स अहेतुकपटिसन्धि कता वुत्ता, आसित्त उस्सूयपक्खपण्डकानज्ज पटिसन्धितो पट्टायेव पण्डकभावो, न पवत्तियंयेवाति वदन्ति । तेनेव अहेतुकपटिसन्धिनिद्देसे जच्चन्ध-जच्चबधिरादयो विय पण्डको जातिसद्देन विसेसेत्वा निद्दिट्ठो । चतुत्थपाराजिकसंवण्णनायं पन अभब्बपुग्गले दस्सेन्तेन पण्डकतिरच्छानगतउभतो ब्यज्जनका तयो वत्थुविपन्ना अहेतुकपटिसन्धिका, तेसं सगो अवारितोति अविसेसेन वुत्तं, एवं पञ्चविधा पण्डका ते पण्डकसामज्जेन अविसेसेत्वा “पण्डकाति एवमेव वत्त्वा पण्डको भिक्खवे न उपसम्पादेतब्बो”ति वुत्तन्ति दट्ठब्बं ।

थेय्यसंवासको ति यो सयमेव पब्बज्जालिङ्गं गहेत्वा भिक्खुवस्सं गणेत्वा भिक्खूति पटिज्जं सम्पटिच्छति, यथावुट्ठं वन्दनं सादियति, सो लिङ्गस्स संवासस्स च थेनत्ता उभयत्थेनको नाम । यो पन यथावुट्ठं वन्दनं न सादियति,

असुद्धचित्तवसेन लिङ्गस्सथेनत्तालिङ्गत्थेनको नाम । यो वा पन सामणेरभूमियं ठत्वा मुसावादेन भिक्खुति पटिज्जं गहेत्वा भिक्खुवस्सग्गेन वन्दनादिं सादियति, सो भिक्खूहि दिन्नलिङ्गत्ता लिङ्गत्थेनको न होति, संवासस्स थेनत्ता संवासत्थेनको नाम । एत्थ च उभयत्थेनकोपि असुद्धचित्तेन लिङ्गत्थेनकेएव पविट्ठोति वेदितब्बो । योपि सामणेरो वुट्ठसामणेरानं वन्दनं सादियति, दहरभिक्खूपि वुट्ठभिक्खूनं वन्दनं सादियति, सोपि थेय्यसंवासको नापि होति, अथेनत्ता । यो वा पन भिक्खुपाराजिकमापन्नोव भिक्खुलिङ्गे ठितो याव पटिजानाति, ताव अत्थेव तस्स भिक्खुभावो, न सो अनुपसम्पन्नसङ्ख्यं गच्छति, तथा हि सो संवासं सादियन्तोपि थेय्यसंवासको न होति, सो सहसेय्यादिआपत्तिम्पि न जनेति, ओमसवादे पाचित्तियञ्च न जनेति तेनेव “असुद्धो होति पुगलो अज्जतरं पाराजिकं धम्मं अज्झापन्नो, तज्जे सुद्धदिट्ठि समानो ओकासं कारापेत्वा अक्कोसाधिप्पायो वदति आपत्ति ओमसवादस्सा”ति ओमसवादे पाचित्तियं वुत्तं । असति हि भिक्खुभावे दुक्कटं वदेय्य । यो पन सामणेरो सामणेरलिङ्गेनेव पाणातिपातादिपञ्चविधं सिलविपत्तिं पापुणाति, सोपि आगतो लिङ्गनासनाय नासेत्वा सरणसीलं दातब्बं, अथेनत्ता उपसम्पदाय अवत्थुभावम्पि न पापुणाति । विकालभोजनादिकं करोन्तस्स पन “अच्चयो मं भन्ते अच्चागमा”त्यादिना सङ्गमज्झे अच्चयं देसापेत्वा वा दण्डकम्मं वा कत्वा सीलं दातब्बमेव । तित्थियपक्कन्तको उत्तानोयेव ।

तिरच्छानगतोति योकोचि अमनुस्सभूतो चत्तारो अपायिकापि उपसम्पदाय अवत्थुयेव । ते पटिसन्धिया लामकत्ता अभब्बा सासने पब्बजितुं । यदि चत्तारो अपायिका उपसम्पदाय अवत्थु भवेय्य, अथ कस्मा सेसे अनपदिसित्वा तिरच्छानगतोव अवत्थूति वुत्तन्ति । सेसानं अपाकटवत्थुत्ता, तथा हि सम्बुद्धकाले तिरच्छानयोनियं निब्बत्तो एको नागराजा नागयोनिया अट्ठीयति हरायति जिगुच्छति । अथखो तस्स नागस्स एतदहोसि केननुखो अहं उपायेन नागयोनिया परिमुच्चेय्यं खिप्पञ्च मनुस्सत्तं लभेय्यन्ति । अथखो तस्स नागस्स एतदहोसि “इमे खो समणासक्यपुत्तिया धम्मचारिनो समचारिनो ब्रह्मचारिनो सच्चवादिनो सीलवन्तो कल्याणधम्मा सचे खो अहं समणेसु सक्कपुत्तियेसु पब्बजेय्यं, एवाहं नागयोनिया परिमुच्चेय्यं खिप्पञ्च मनुस्सत्तं पटिलभेय्य”न्ति । अथ खो सो नागो माणवकवण्णेन भिक्खू उपसङ्गमित्वा पब्बज्जं याचि । तं भिक्खू पब्बाजेसुं उपसम्पादेसुं । तेन खो पन समयेन सो नागो अज्जतरेन भिक्खुना सङ्घि पच्चन्तिमे विहारे पटिवसति । अथ खो सो भिक्खु रत्तिया पच्चूससमयं पच्चूट्ठाय अज्झोकासे चङ्कमति । अथ खो सो नागो तस्स भिक्खुनो निक्खन्ते विस्सट्ठो निदं ओक्कमेसि । सब्बो विहारो अहिना पुण्णो, वातपानेहि भोगा निक्खन्ता होन्ति । अथखो सो भिक्खु “विहारं पविसिस्सामी”ति कवाटं पणामेन्तो अद्दस सब्बं विहारं अहिनापुण्णं वातपानेहि भोगे निक्खन्ते । दिस्वान भीतो विस्सरमकासि । भिक्खू उपधावित्वा तं भिक्खुं एतदवोचुं “किस्स त्वं आवुसो विस्सरमकासी”ति । अयं आवुसो सब्बो विहारो अहिना पुण्णो वातपानेहि भोगा निक्खन्ताति । अथ खो सो नागो तेन सद्देन पबुज्झित्वा सके आसने निसीदि । भिक्खू एवमाहंसु “कोचि त्वं आवुसो”ति । “अहं भन्ते नागो”ति । “किस्स पन त्वं आवुसो एवरूपं अकासी”ति । अथ खो सो नागो भिक्खूनं एतमत्थं आरोचेसी । भिक्खू भगवतो एतमत्थं आरोचेसुं । अथ खो भगवा एतस्मिं निदाने एतस्मिं पकरणे भिक्खुसङ्घं सन्निपातापेत्वा तं नागं एतदवोच “तुम्हे ख्वत्थ नागा अविस्सुहधम्मा इमस्मिं धम्मविनये, गच्छ त्वं नाग, तत्थेव चातुदसे पन्नरसे अट्ठमिया च पक्खस्स उपोसथं उपवस, एवं त्वं नागयोनिया परिमुच्चिस्ससि खिप्पञ्च मनुस्सत्तं पटिलभिस्ससी”ति । अथ खो सो नागो “अविस्सुहधम्मो किराहं इमस्मिं धम्मविनयेति दुक्खी दुम्मनो अस्सूनि पवत्तयमानो विस्सरं कत्वा पक्कमि । अथ खो भगवा भिक्खू आमन्तेसि “द्वे मे भिक्खवे पच्चया नागस्स सभावपातुकम्माय । यदा च सजातिया मेथुनं धम्मं पटिसेवति, यदा च विस्सट्ठो निदं ओक्कमति । इमे खो भिक्खवे द्वे पच्चया नागस्स सभाव पातुकम्माय । तिरच्छानगतो भिक्खवे न उपसम्पादेतब्बो, उपसम्पन्नो नासेतब्बो”ति एवं तिरच्छानस्सेव पाकटवत्तुत्ताति । एत्थ च पवत्तियं अभिण्हं सभावपातुकम्मदस्सनवसेन “द्वे पच्चया”ति वुत्तं । नागस्स पन पञ्चसु कालेसु सभावपातुकम्मं होति पटिसन्धिकाले, तचपजहननकाले, सजातिया मेथुनकाले, विस्सट्ठ निदोक्कमनकाले,

चुतिकालेति । ननु च देवापि उपसम्पदाय अवत्थुयेव, अथ कस्मा चत्तारो अपायिकाव उपसम्पदाय अवत्थूति वुत्तन्ति । सच्चं, तथापि देवानं अभब्बत्ता पटिवेधसासनस्स ठितत्ता ते अभब्बतो विसुं करणत्थाय एवं वुत्तन्ति दड्ढब्बं । वक्खति हि समन्तपासादिकाय विनयट्ठकथाय महावग्गे “तिरच्छानगतो भिक्खवेति एत्थ नागो वा होतु सुपण्णमाणवकादीनं वा अज्जतरो अन्तमसो सक्कं देवराजानं उपादाय यो कोचि अमनुस्सजातियो सब्बोव इमस्मिं अत्थे तिरच्छानगतोति वेदितब्बो”ति, तेन “तिरच्छानगतोति योकोचि अमनुस्सभूतो”ति वुत्तन्ति । एत्थ चाह यदि नागसुपण्णा पटिसन्धिया लामका भवेय्य, अथ कस्मा विधुरजातके चत्तारो जना नागसुपण्णसक्कधनज्जयकोरब्बेसु भवनेसु तं तदेव ठानं पत्थेन्ता दानादीनि पुज्जानि करोन्ति, तेसु एको आयुपरियोसाने सपुत्तदारो नागभवने नागराजा हुत्वा निब्बत्ति, एको सुपण्णभवने सिम्बलिविमाने सुपण्णराजा हुत्वा निब्बत्ति, एको तावतिसभवने सक्को हुत्वा निब्बत्ति, एको धनज्जयकोरब्बरज्जो अग्गमहेसिया कुच्छिम्हि निब्बत्तीति चतुन्नम्पि जनानं पटिसन्धियं कुसलकम्मेनेव पवत्तभावो वुत्तो यदि कुसलकम्मेन भवेय्य, “कुसला चेतना विपाकानं खन्धानं कटत्ता च रूपानं कम्मपच्चयेन पच्चयो”ति इमस्सापि पट्टानपाळिया अहेतुकानम्पि पटिसन्धिक्खणे कम्मपच्चयभावो वुत्तो भवेय्य, न पनेवं वत्तब्बं अथ कथञ्चिदं पच्चेतब्बन्ति । वुच्चते, निकन्तिया बलवत्ता सत्तविधमेथुनसंयोगत्ता च अपरिसुद्धा तेसं कुसलचेतना, अपरिसुद्धायेव सुगतिभूमियं जनेतुं न सक्कोन्ति । दुग्गतिभूमियं पवत्तमानापि कम्मा यूहनकाले तं तं भूमिपत्थना तण्हासम्पयुत्तापुब्बभागचेतना बलेन तेसु तिरच्छानभूमीसु निब्बत्तन्ति, न अज्जेन अकुसलेन । एवञ्चि पत्थितपत्थना सिद्धापि भवेय्य । यदि अज्जेन अकुसलकम्मेन भवेय्य, इच्छितपत्थनापि असिद्धाव भवेय्य । निकन्तिच नामेसा बलवज्झानसम्पयुत्तचेतनापि पटिबाहितुं सक्का तथा हि गोपकदेवदत्तस्स आचरियसमणो ज्ञानबलेन ब्रह्मभूमीसु अनिब्बत्तित्वा ज्ञानं पटिबाहित्वा अज्जकम्मेन गन्धब्बदेवेसुयेव उप्पज्जति “सीलवतो हि भिक्खवे चेतोपणिधि समिज्जति विसुद्धत्ता”ति तेसं वित्थारो दीघनिकाये आगतो, अत्थिकेहि तत्थ ओलोकेतब्बो । सत्तविधमेथुनसंयोगवसेनापि सत्ता दुक्खतो न मुच्चन्ति वुत्तञ्चि भगवता “इध ब्राह्मण एकच्चो समणो वा ब्राह्मणो वा सम्मा ब्रह्मचारी पटिजानमानो न हेव खो मातुगामेन सद्धिं द्वयंद्वय समापत्तिं समापज्जति, अपि च खो मातुगामस्स उच्छादनं न्हापनं परिमद्दनं सम्बाहनं सादियति, सो तदस्सादेति तं निकामेति, तेनचवित्तिं आपज्जति । इदम्पिखो ब्राह्मणब्रह्मचरियस्स खण्डम्पि छिद्दम्पि सबलम्पि कम्मासम्पि । अयं वुच्चति ब्राह्मण अपरिसुद्धं ब्रह्मचरियं चरति । संयुत्तो मेथुनसंयोगेन न परिमुच्चति जातिया जरामरणेन...पे०... न परिमुच्चति दुक्खस्माति वदामि । पुनच परं ब्राह्मण इधेकच्चो समणोवा...पे०... पटिजानमानो । न हेव खो मातुगामेनसद्धिं द्वयंद्वयसमापत्तिं समापज्जति, न पि मातुगामस्स उच्छादनं...पे०... सादियति, अपि च खो मातुगामेन सद्धिं संजग्घति संकीळति संकेळायति, सो तदस्सादेति...पे०... दुक्खस्माति वदामि । पुनच परं ब्राह्मण इधेकच्चो समणो वा...पे०... न हेव खो मातुगामेन सद्धिं समापज्जति । नपि मातुगामस्स उच्छादनं सादियति । नपि मातुगामेन सद्धिं संजग्घति संकीळति संकेळायति । अपिच खो मातुगामस्स चक्खुं उपनिज्झायति पेक्खति, सो तदस्सादेति...पे०... दुक्खस्माति वदामि । पुनच परं ब्राह्मण इधेकच्चो समणोवा ब्राह्मणो वा...पे०... न हेव खो मातुगामेन, न मातुगामस्स, नपि मातुगामेन पेक्खति । अपि च खो मातुगामस्स सद्धं सुणाति तिरोकुट्टंवा तिरोपाकारंवा हसन्तिया वा भणन्तिया वा गायन्तिया वा रोदन्तिया वा, सो तदस्सादेति...पे०... दुक्खस्माति वदामि । पुनच परं ब्राह्मण इधेकच्चो समणो वा ब्रह्मणो वा...पे०... नहेव खो मातुगामेन, नपि मातुगामस्स, नपि मातुगामेन, नपि मातुगामस्स रोदन्तिया वा...पे०... अपि च खो यानितानि पुब्बे मातुगामेन सद्धिं हसितलपितकीळितानि अनुस्सरति । सो तदस्सा देति...पे०... दुक्खस्माति वदामि । पुनच परं ब्राह्मण इधेकच्चो समणो वा ब्रह्मणो वा...पे०... न हेव खो मातुगामेन, नपि मातुगामस्स...पे०... न पि यानि तानि पुब्बे मातुगामेन सद्धिं हसितलपितकीळितानि अनुस्सरति, अपि च खो गहपतिं वा गहपतिपुत्तं वा पज्जहि कामगुणेहि सहितं समङ्गीभूतं परिचारयमानं, सो तदस्सादेति...पे०... दुक्खस्माति वदामि । पुनच परं ब्राह्मण...पे०... न हेव खो मातुगामेन...पे०... नपि अनुस्सरति गहपतिं वा गहपतिपुत्तं वा परिचारयमानं, अपि च खो अज्जतरं देवनिकायं पणिधाय

ब्रह्मचरियं चरति इमिनाहं सीलेन वा वतेन वा तपेन वा ब्रह्मचरियेन वा देवो वा भविस्सामि देवञ्जतरो वाति, सो तदस्सादेति, तं निकामेति, तेन च विंत्तिं आपज्जति । इदं खो ब्राह्मण ब्रह्मचरियस्स खण्डम्पि छिद्दम्पि सबलम्पि कम्मासम्पी”ति एवं लाभादिहेतुकेन भेदेन च सत्तविधमेथुनसंयोगेन खण्डादिभावो सङ्गहितोति वेदितब्बो ।

मातुघातके पन येन मनुस्सिस्थिभूतापि अजनिका पोसा वनिका माता वा महामाता वा चूळमाता वा जनिकापि अमनुस्सिस्थिभूता माता घातिता, तस्स पब्बज्जा न वारिता, न च अनन्तरिको होति । तिरच्छानिस्थियोपि मनुस्सपुरिसमागम्म मनुस्सभूतं पुत्तं विजायन्ति कोन्तपुत्ता द्वेभातिकत्थेरा विय तेपि हि अण्डजायेव, तथा हि पेतलोके तिरच्छाने मनुस्से चाति इमेसु तीसु भूमीसु चतस्सो योनियो सम्भवन्ति । मनुस्सेसु पनेत्थ केचिदेव ओपपातिका होन्ति, सेय्यथापि महापदुमकुमारादयो । अण्डजापि कोन्त पुत्ता द्वेभातिकत्थेरा विय । वित्थारो पन सीहळवत्थुस्मिं ओलोकेतब्बो । एत्थ च कोन्ताति किन्नरी, तस्सा पुत्ता कोन्तपुत्ता, सा हि रज्जो असोकधम्मराजस्स काले वनचरकेन लभित्वा मनुस्ससंवासमागम्म द्वे पुत्ते विजायित्वा “इदानीं दारके पहाय न गमिस्सती”ति सज्जाय वनचरको तस्सा पोत्थं अदासि, सा पोत्थं लभित्वा पक्खन्दित्वा सकट्टानमेव गता किन्नरियो हि पोत्थं विना पक्खन्दितुं न सक्कोन्ति, तेनेव तापसो “मा पोत्थं अस्सा अदासी”ति आह । कम्मपच्चय उतुसमुट्टानज्झि तासं पोत्थं, रज्जो चक्कवत्तिस्स चक्करतनं विय, तथा हि चक्कवत्तिनो वेहासगमनादि पुज्जवतो इद्धिनाम, न तेन चक्करतनं वा हत्थिअस्सरतनं वा विना अत्तनो सभावेनेव गन्तुं सक्कोन्ति । तत्थ चक्करतनं रज्जो चक्कवत्तिस्स कम्मबलेन निब्बत्तत्ता समुद्धमज्झे जायमानम्पि कम्मपच्चयउतुसमुट्टानं नाम । हत्थिअस्सरतनानि पन कम्मपच्चयकम्मसमुट्टानानि नाम । पक्खीनं वेहासगमनादिका कम्मविपाकजा इद्धि । किन्नरियो पन पोत्थं विना अत्तनो सभावेन पक्खन्दितुं न सक्कोन्ति, तस्मा तासं पोत्थं कम्मपच्चयउतुसमुट्टानन्ति दट्ठब्बं । केचि पन देवानं अलङ्कारा विय पटिसन्धिया सह आगतोति वदन्ति, न तं पच्चेतब्बं, अण्डजजलाबुजानं तथा असम्भवतो । केचिपि पवत्ति काले कतन्ति वदन्ति, तम्पि अयुत्तमेव, संसेदजापि पदुमगब्भेवा वेळुगब्भे वा निब्बत्ता पोक्खरसातिब्राह्मणपदुमवतीवेळुवतीदेवीआदयो विय । जलाबुजा पन पाकटायेव । येन सयं तिरच्छानभूतेन मनुस्सिस्थिभूता माता घातिता, सोपि आनन्तरिको न होति तिरच्छानगतत्ता पनस्स पब्बज्जा पटिक्खत्ता, कम्मं पनस्स भारियं होति, आनन्तरियं आहच्च तिट्ठति । मनुस्सिस्थियोपि तिरच्छानमागम्म गब्भं जनेन्ति, सेय्यथापि भूरिदत्तस्स माता इत्थियो हि अट्ठहि कारणेहि गब्भगहणं होति - अज्झाचारेन, कायसंसग्गेन, चोळगहणेन, असुचिपानेन, नाभिपरामसनेन, रूपदस्सनेन, सदेन गन्धेनाति । तत्थ अज्झाचारेन सुदिन्नस्स पुराणदुतियिका गब्भं गण्हित्वा पच्छिमभविकं सुवण्णबिम्बसदिसं बीजकं नाम पुत्तं विजायि । कदाचि एकच्चा उतुसमये छन्दरागरत्ता पुरिसानं हत्थगाहवेणिगाहअङ्गपच्चङ्गपरामसनं सादियन्तियोपि गब्भं गण्हन्ति । एवं कायसंसग्गेन गब्भगहणं होति । उदायित्थेरस्स पन पुराणदुतियिका भिक्खुनी तं असुचिं एकदेसं मुखेन अगगहेसि, एकदेसं चोळकेनेव सद्धिं अङ्गजाते पक्खिपि, सा तेन गब्भं गण्हि । एवं चोळगहणेन गब्भगहणं होति । मिगसिङ्गतापसस्स माता मिगी उतुसमये तापसस्स पस्सावट्टानं आगन्त्वा ससम्भवं पिबि, सा तेन गब्भं गण्हित्वा मिगसिङ्गं नाम तापसदारकं विजायि । एवं असुचिपानेन गब्भगहणं होति । सामस्स पन बोधिसत्तस्स माता उतुसमये नाभिपरामसनेन गब्भं गण्हित्वा सामतापसदारकं विजायि, एवं मण्डब्यस्स च चण्डपज्जो तस्स च माता उतुसमये नाभिपरामसनवसेन, तत्थ च दिट्ठमङ्गलिकाय नाभिपरामसनेन मण्डब्यस्स निब्बत्ति अहोसि । चण्डपज्जोतस्स मातु नाभियं विच्छिको फरित्वा गतो, तेन चण्डपज्जोतस्स निब्बत्ति अहोसि । इधेकच्चा इत्थी उतुसमये पुरिससंसगं अलभमाना छन्दरागवसेन अन्तोगेहेगताव पुरिसं उपनिज्जायति, राजोरोधो विय, सा तेन गब्भं गण्हति । एवं रूपदस्सनेन गब्भगहणं होति । बलाकासु पन पुरिसोनाम नत्थि, ता उतुसमये मेघसदं सुत्वा गब्भं गण्हन्ति । गावीएव वा कदाचि उसभगन्धेन गब्भं गण्हन्ति । एवं गन्धेन गब्भगहणं होति । एवं अट्ठहि कारणेहि इत्थियो गब्भं गण्हन्ति । एत्थ च पितुसदिसायेव पुत्ता होन्ति, तस्मा भूरिदत्तादयो धतरट्ठं नागराजानं पटिच्च नागायेव होन्ति । चण्डपज्जोतस्स पन विच्छिकं

पटिच्च मनुस्सो जातो, सम्भवेन अजातत्ता । पितुघातकेपि एसेव नयो ।

अरहन्तघातको पन अमनुस्स अरहन्तदेवतं वा मनुस्सजातियं वा अवसेसं अरियपुग्गलं घातेत्वा अनन्तरियो न होति, पब्बज्जापिस्स न वारिता, कम्मं पन बलवं होति । तिरच्छानो पन अमनुस्सअरहन्तम्मि घातेत्वा आनन्तरिको न होति, कम्मं पन भारियं तिरच्छानगतत्ता पनस्स पब्बज्जा वारिता । भिक्खुनिदूसकसङ्गभेदकानि पाकटायेव ।

लोहितुप्पादको पन यो तथागतस्स अभेज्जकायताय परूपक्कमेन चम्मं छिन्दित्वा लोहितं पग्घरितुं न सक्कोति, सरीरस्स पन अन्तोयेव एकस्मिं ठाने लोहितं समोसरति, आघातेन पतुब्बनमानं सञ्चितं होति, तस्स बहु अपुज्जं पसवति, आनन्तरिको च होति, पब्बज्जापिस्स वारिता, सेय्यथापि देवदत्तो । यो पन जीवको विय रोगवूपसमनत्थं फालेत्वा पूतिमंसञ्च लोहितञ्च नीहरित्वा फासुं करोति, अयं लोहितुप्पादको न होति, बहुपुज्जं पसवति ब्रह्मपुज्जं पसवति, सेय्यथापि जीवकोकोमारभच्चो ।

उभतोब्यञ्जनको पन इत्थि-पुरिसवसेन दुविधो तत्थ इत्थिउभतोब्यञ्जनकस्स इत्थिनिमित्तं पाकटं, पुरिसनिमित्तं पटिच्छन्नं । पुरिसउभतोब्यञ्जनकस्स पुरिसनिमित्तं पाकटं, इत्थिनिमित्तं पटिच्छन्नं । इत्थिउभतोब्यञ्जनकस्स इत्थीसु पुरिसत्तं करोन्तस्स इत्थिनिमित्तं पटिच्छन्नं होति, पुरिसनिमित्तं पाकटं होति । पुरिसउभतोब्यञ्जनकस्स पुरिसानं इत्थिभावं उपगच्छन्तस्स पुरिसनिमित्तं पटिच्छन्नं होति, इत्थिनिमित्तं पाकटं । इत्थिउभतोब्यञ्जनको सयञ्च गब्भं गणहाति, परञ्च गणहापेति । पुरिस उभतो व्यञ्जनको पन सयं न गणहाति, परं गणहापेति । इदमेव तेसं नानाकरणं । उभतोब्यञ्जनन्ति चेत्थ “ब्यञ्जनन्ति निमित्तं । उभतो व्यञ्जनं अस्स अत्थीति विग्गहेन “उभतोब्यञ्ज”न्ति वक्खथ, एकस्स द्वे इन्द्रियाणि होन्ति, अथ एकमेवाति । एकमेव न द्वे, “यस्स इत्थिन्द्रियं उप्पज्जति, तस्स पुरिसिन्द्रियं उप्पज्जतीति नो । यस्स वा पन पुरिसिन्द्रियं उप्पज्जति, तस्स इत्थिन्द्रियं उप्पज्जतीति नोति एकस्मिं सन्ताने इन्द्रिय द्वयस्स पटिसेवितत्ता । तञ्च खो इत्थिउभतोब्यञ्जनकस्स इत्थिन्द्रियं, पुरिसउभतोब्यञ्जनकस्स पुरिसिन्द्रियमेवाति । यदि एकमेव इन्द्रियं, एवं उभतोब्यञ्जनकभावो कथं सिया । इन्द्रियं व्यञ्जनकारणन्ति वुत्तं, तञ्च तस्स नत्थीति । वुच्चते न इत्थिन्द्रियं पुरिसब्यञ्जनस्स कारणं, तथा पुरिसिन्द्रियम्मि इत्थिब्यञ्जनकस्स, कस्मा सदा अभावतोति, तथा हि इत्थि उभतोब्यञ्जनकस्स यदा इत्थिया रत्तं होति, तदा पुरिसब्यञ्जनं पाकटं होति, इत्थिब्यञ्जनं पटिच्छन्नं तथा पुरिसउभतोब्यञ्जनकस्सपि । यदि तेसं इन्द्रियद्वयं व्यञ्जनानं कारणं भवेय्य, सदा व्यञ्जन द्वयं एकतो तिद्वेय्य न पन तिद्वुति, तस्मा एकमेव इन्द्रियन्ति निद्वुमेत्थाव गन्तब्बं । व्यञ्जनकारणं इन्द्रियं पहाय रागचित्तमेवेत्थ व्यञ्जनद्वयस्स कारणन्ति दद्वुब्बं, तस्मा इत्थिउभतोब्यञ्जनको सयम्मि गब्भं गणहाति, परम्मि गणहापेति, पुरिसउभतोब्यञ्जनको परं गणहापेति, सयं पन न गणहाति, इत्थिन्द्रियसमङ्गिस्सेव गब्भसम्भवतोति । कुरुन्दियं पन “यदि पटिसन्धियं पुरिसलिङ्गं, पवत्ते इत्थिलिङ्गं निब्बत्तति, यदि पटिसन्धियं इत्थिलिङ्गं, पवत्ते पुरिसलिङ्गं निब्बती”ति पटिसन्धियं लिङ्गसम्भवो वुत्तो, सो अयुत्तोव । कस्मा, पवत्तियंयेव इत्थिलिङ्गादीनि समुद्वहन्ति । पटिसन्धियमेव समुद्वहति, न लिङ्गादीनि । इन्द्रियमेव लिङ्गन्ति न सक्का वत्तुं, इन्द्रियलिङ्गानं भिन्नसभावत्ता, यथा च बीजे सति रुक्खो सम्भवति, नासति, एवमेव इन्द्रिये सति लिङ्गादीनि सम्भवन्ति बीजसदिसज्जि इन्द्रियं, रुक्खसदिसानि लिङ्गादीनि एवमेव तेसु पुग्गलेसु पण्डकादयो एकादसपुग्गला तस्मिं येव भवे नियामं ओक्कमितुं न अरहन्ति, तस्मा अभब्बा नाम । ऊनवीसति अन्तिमवत्थुअज्झापन्नपुब्बा द्वे उपसम्पदाय अवत्थुमत्तमेव, उपनिस्सये सति तस्मिंयेव भवे नियामं ओक्कमितुं अरहन्ति, तस्मा भब्बानाम होन्ति ।

वत्थुसम्पत्तिकथा निद्विता ।

जत्तिसम्पत्ति नाम ।

“सिथिलं धनितञ्च दीघरस्सं, गरुकं लहुकञ्च निग्गहितं ।
सम्बन्धं ववत्थितं विमुत्तं, दसधा ब्यञ्जनबुद्धिया पभेदो”ति ॥

एवं वुत्तं दसविधं ब्यञ्जनं अपेक्खित्वा वा एवं असक्कोन्तेनापि सिथिलधनित विमुत्तनिग्गहितवसेन वुत्तानि ब्यञ्जनानि अकोपेत्वा वा दुरुत्तं वा अकत्वा वुत्तं जत्तिसम्पत्ति नाम । जत्तिविपत्ति नाम सब्बसो जत्तिं अट्ठपेत्वा वा वत्थुसङ्घपुग्गलजत्तीनं अपरामसनानि पच्छा जत्तिट्ठपनञ्चाति इमे ताव पञ्च जत्तिदोसा । तत्थ अयं इत्थनामोति उपसम्पदापेक्खस्स अपि अकित्तनं वत्थुअपरामसनं नाम । सुणातु मे भन्ते सङ्घोति एत्थ सुणातु मे भन्तेति वत्त्वा सङ्घोति अभणनं सङ्घअपरामसनं नाम । इत्थन्नामस्स उपसम्पदापेक्खोति उपज्झायस्स अकित्तनं पुग्गलअपरामसनं नाम । सब्बेन सब्बं जत्तिया अनुच्चारणं जत्तिअपरामसनं नाम । पठमं कम्मवाचं निट्ठापेत्वा एसा जत्तीति वत्त्वा खमति सङ्घस्साति एवं जत्ति कित्तनं पच्छा जत्तिट्ठपनं नाम । इति इमे पञ्च जत्तिदोसा जत्तिविपत्ति नाम । इमेहि दोसेहि विमुत्ताय जत्तिया सम्पन्नं जत्तिसम्पत्ति नाम ।

जत्तिसम्पत्तिकथा निट्ठिता ।

अनुसावनसम्पत्ति नाम वत्थु सङ्घपुग्गलानं अपरामसनानि, सावनाय हापनं, अकाले सावनन्ति इमे पञ्च अनुसावनदोसे वज्जेत्वा कथनं अनुसावनसम्पत्ति नाम । तत्थ वत्थादीनं अपरामसनानि जत्तियं वुत्तसदिसानेव । तीसु पन अनुसावनासु यत्थ कत्थचि एतेसं अपरामसनं अपरामसनमेव । सब्बेन सब्बं पन कम्मवाचं अवत्त्वा चतुक्खत्तुं जत्तिकित्तनमेव वा कम्मवाचबन्तरेपि चत्तारि ब्यञ्जनानि कोपेत्वा वा अक्खरस्स वा पदस्स वा दुरुच्चारणं वा कत्त्वा सावनं सावनाय हापनं नाम, तथा हि सिथिलधनितविमुत्तनिग्गहितवसेन चत्तारि ब्यञ्जनानि अन्तोक्कम्मवाचाय कम्मं कोपेन्ति । तत्थ “सुणातु मे ति सिथिले वत्तब्बे सुणाथु मे”ति वचनं सिथिले धनितं नाम । “भन्ते”ति वत्तब्बे भन्तेति वचनं धनिते सिथिलं नाम । “सुणातु एसा जत्ती”ति वत्तब्बे “सुणन्तु एसं जत्ती”ति वचनं विमुत्ते निग्गहितं नाम । “पत्तकल्ल”न्ति वत्तब्बे “पत्तकल्ला”ति वचनं निग्गहिते विमुत्तं नाम । एवं इमानि चत्तारि ब्यञ्जनानि अन्तोक्कम्मवाचाय कम्मं दूसेन्ति । इमानि चत्तारि अकोपेत्वा वदन्तेनापि अञ्जस्मिं अक्खरे वत्तब्बे अञ्जं अक्खरं वदन्तो दुरुत्तं करोति नाम । इतरेसु दीघरस्सादीसु छसु ठानेसु दीघट्ठाने दीघं, रस्सट्ठाने रस्समेवाति एवं यथाठाने तं तदेव अक्खरं भासन्तेन अनुक्कमागतं पवेणिं अविनासेत्वा कम्मवाचा कातब्बा । सचे पन एवं अकत्वा दीघे वत्तब्बे रस्सं, रस्से वत्तब्बे दीघं वदति, तथा गरुके वत्तब्बे लहुकं, लहुके वत्तब्बे गरुकं वदति । सम्बन्धे वा वत्तब्बे ववत्थितं, ववत्थिते वा वत्तब्बे सम्बन्धं वदति, एवम्पि कम्मवाचा न कुप्पति । इमानि छ ब्यञ्जनानि कम्मं न कोपेन्ति । इदमेव आचरियानं समानकथा । अपरे पन इदानी ब्यञ्जनानि अन्तोक्कम्मवाचाय कम्मं दूसेन्तीति वदन्ति, एवं सति अनुपसम्पन्नाव बहुतरा भवेय्युं, वीमंसित्वा पन गहेतब्बं । सुट्ठतरा वा कम्मवाचा सिक्खितब्बा । सावनाय अनोकासे पठमं जत्तिं अट्ठपेत्वा अनुसावनं अकाले सावनं नाम । इति इमेहि दोसेहि विमुत्ताय अनुसावनाय सम्पन्नं अनुसावनसम्पत्तिसम्पन्नं नाम । यदि पत्तचीवररहितं पुग्गलं उपसम्पादेति, “परिपुण्णस्स पत्तचीवर”न्ति अनुसावनाय कतत्ता कम्मकोपो न होति, कारकसङ्घो पन सातिसारो तेनेवाह विमतिविनोदनियम्पि पत्तचीवरानं अभावेपि परिपुण्णस्स पत्तचीवर”न्ति कम्मवाचाय सावितत्ता कम्मकोपं अवत्त्वा दुक्कटमेव वुत्तन्ति । सचे अनुपज्झायको उपसम्पादेति, “इत्थन्नामस्स उपसम्पदापेक्खो, इत्थन्नामेन उपज्झायेना”ति वा उपज्झायं सावेति, सूपसम्पन्नोव होति । उपज्झायं न सावेति नुपसम्पन्नो । वक्खति हि विमतिविनोदनियं “कम्मं न

कुप्पतीति इदं उपज्झायाभावोपि इत्थन्नामस्स उपसम्पदापेक्खो इत्थन्नामेन उपज्झायेना”ति मतस्स वा विब्भमन्तस्स वा पुराणउपज्झायस्स वा यस्स कस्सचि अविज्जमानस्सापि नामेन सब्बत्थ उपज्झायकित्तनस्स कतत्ता वुत्तं । यदि हि उपज्झायकित्तनं न करेय्य, ‘पुगलं न परामसती”ति वुत्तकम्मविपत्तिएव सिया, तेनेव पाळियं “अनुपज्झायकन्ति वुत्त”न्ति । सचे सङ्खुपज्झायेन गणुपज्झायेन उपसम्पादेति, कारकसङ्खो सातिसारो, कम्मं पन न कुप्पति, वक्खति हि विमतिविनोदनियं “सङ्खेन उपज्झायेना”ति अयं इत्थन्नामो सङ्खस्स उपसम्पदापेक्खो, इत्थन्नामो सङ्खं उपसम्पदं याचति । सङ्खेन उपज्झायेना”ति एवं कम्मवाचाय सङ्खमेव उपज्झायं कित्तेत्वाति अत्थो । एवं गणेन उपज्झायेना”ति एत्थापि अयं इत्थन्नामोगणस्स उपसम्पदापेक्खो”ति आदिना योजना वेदितब्बा । एवं वुत्तेपि कम्मं न कुप्पति एव, दुक्कटस्सेव वुत्तत्ता, अज्जथा सो च पुगलो अनुपसम्पन्नोति वदेय्या”ति । सचे पण्डकादिना अनुपसम्पन्नकेन उपज्झायेन उपसम्पादेति, ते वज्जेत्वा पञ्चवग्गादिगणो हत्थपासं अविजहित्वा पूरति, कम्मं न कुप्पति, कारकसङ्खो पन सातिसारो तेन वुत्तं विमतिविनोदनियं “पण्डकादीहि उपज्झायेहि करियमानेसु पण्डकादिकेन विनाव पञ्चवग्गादिगणो पूरति, कम्मं न कुप्पति । इतरथा कुप्पती”ति । सचे चत्तारो आचरिया एकतो अनुसावेन्ति, एत्थ पन कथन्ति वुच्चते, सब्बअट्ठकथासु द्वीहि वा तीहि वा आचरियेहि विसुं विसुं एकेन एकस्साति एकप्पहारेनेव द्वे तिस्सो वा कम्मवाचा कातब्बा । सचे पन नानाचरिया नानुपज्झाया होन्ति, तिस्सत्थेरो सुमनत्थेरस्स सद्धिविहारिकं, सुमनत्थेरो तिस्सत्थेरस्स सद्धिविहारिकं अनुसावेति, गणपूरका होन्ति वट्ठति । सचे पन नानुपज्झाया होन्ति, एको आचरियो होति, नत्वेव नानुपज्झायेना”ति पटिक्खित्तत्ता न वट्ठतीति एत्तकमेव वुत्तं । चतुन्नं पन जनानं विचारणकथाय नापि कम्मविपत्तिछाया दिस्सति, तथापि न कत्तब्बमेव, सब्बअट्ठकथासु अविचारितत्ता । सचे वत्थालङ्कारादिसहितपरूळहकेसमस्सुं उपसम्पादेति, सूपसम्पन्नोव होति, पच्छा केसमस्सुं ओहारेत्वा कासायानि वत्थानि अच्छादेतुं वट्ठति तेरसवत्थुविमुत्तत्ता सम्पत्ति येवेत्थपमाणत्ता च ।

अनुसावनसम्पत्तिकथा निट्ठिता ।

इदानि सीमविसोधनिं नाम, नानागन्थसमाहन्ति इमिस्सा गाथाय संवण्णनावक्कमो अनुप्पत्तो ।

पज्जाव सब्बजेय्येसु, दया यस्स महेसिनो ।
अनन्तेसुपि सत्तेसु, पवत्तित्थ यथारुचि ॥

ताय उस्साहितो सत्था, भिक्खूनं हितकारणं ।
यं सीमं अनुजानाति, तत्थ पज्जो पवत्तति ॥

द्वेळहका संसया होन्ति, देसे सब्बत्थ भिक्खवो ।
गन्थापि विसमा होन्ति, अत्तनोमतिकारणा ॥

यदि मे ईदिसं वादं, सुत्वावुपेक्खको भवे ।
पब्बज्जा निप्फला मय्हं, वरे सम्बुद्धसासने ।
गम्भीरो निपुणो अत्थो, सब्बज्जुजिनगोचरो ॥

सारिपुत्तो महापज्जो, थेरस्सपि अविसयो ।
कथं त्वं सक्कुण्येय्यासि, सब्बज्जुजिनगोचरे ।

इति मे उपवदेय्युं, धरतेव महामुनि ॥

पालिफुल्लो महासालो, उच्चो मेरुनगूपमो ।
परिनिब्बानकालम्हि, सम्बुद्धो इच्चमब्रवि ॥

मा त्वं आनन्द रोदसि, मा त्वं आनन्द सोचसि ।
अहमेकोव निब्बायि, धरन्तेव बहू बुद्धा ॥

सम्बुद्धा चतुरासीति, सहस्सानि इमानि ते ।
ओवदिस्सन्ति त्वं भिक्खु, कतपुज्जोसि होहिसि ॥

वरे साट्ठकथे पाळि, ठिते सब्बज्जुगोचरे ।
निब्बुतोपि सम्बुद्धो, असुज्जोव पजं इमं ॥

एवाहं चिन्तयित्वान, रत्तिदिवं अतन्दितो ।
धरन्तेयेव सम्बुद्धे, भिन्नवादो अविसयो ॥

तं वादं भिन्दयित्वान, जहित्वा वत्तनोमतिं ।
विस्सज्जिस्समहं दानि, चिरं सद्धम्मसुद्धियाति ॥

तत्थ सीमविसोधनि'न्ति सीमविपत्तिजहनं सीमविपत्तिं पहाय सम्पत्तिलक्खणप्पकासकं पकरणं करिस्सन्ति अत्थो । तत्थ सीमाति पन्नरसविधा सीमा । कतमे पन्नरस । खण्डसीमा, उपचारसीमा, समानसंवाससीमा, अविप्पवाससीमा, लाभसीमा, गामसीमा, निगमसीमा, नगरसीमा, अब्भन्तरसीमा, उदकुक्खेपसीमा, जनपदसीमा, रट्टसीमा, रज्जसीमा, दीपसीमा, चक्कवाळसीमा'ति । तत्थ खण्डसीमा नाम पब्बज्जुपसम्पदादीनं सङ्गकम्मानं सुखकरणत्थं महासीमाय वा गामखेत्ते वा खण्डित्वा परिच्छिन्दित्वा सम्मता । तस्सावित्थारो "पठमं निमित्ता किच्चेतब्बा"ति आदिना द्वासत्ततिप्पभेदाय समन्तपासादिकाय विनयट्ठकथाय महावग्गे वुत्तो, इध वुत्तोपि तथेव वुत्तो भवेय्य, तस्मा न वक्खाम, दुविज्जेय्यट्ठानमेव किञ्चित्ठानं नीहरित्वा पाकटं करिस्साम । तत्थ सचे पन हेट्ठा उपरिमस्स सीमापरिच्छेदस्स परतो अन्तो लेणं होति, बहि सीमा न ओतरति । अथापि उपरिमस्स सीमापरिच्छेदस्स ओरतो बहि लेणं होति, अन्तोसीमा न ओतरतीति इमे द्वे एकत्था ब्यज्जनमेव नानं । अयज्हेत्थत्थोउपरिमस्स सीमापरिच्छेदस्स ओरिमभागतो हेट्ठा पब्बतपादे उमङ्गसण्ठानेन पब्बतपस्से विज्झित्वा लेणं होति, सीमापरिच्छेदस्स परतो लेणे च लेणस्स बहिभूते हेट्ठा पब्बते च भूमिभागे सीमा न ओतरति, लेणस्स उपरियेव सीमा होतीति । तस्स उपरिमस्स सीमापरिच्छेदस्स ओरिमभागतो बहिभूते हेट्ठा पब्बतपादे उमङ्गसण्ठानेन विज्झित्वा पब्बतपस्से लेणं अथापि होति, लेणे च लेणस्स परभूते हेट्ठा पब्बते च भूमिभागे सीमा न ओतरति, लेणस्स उपरिभागे व सीमा होतीति । एसा च विचारणा विमतिविनोदनियम्पि कता । अन्तो ति पब्बतस्स अन्तो, पब्बतमूलेति अत्थो । तमेव अन्तोसद्वं सीमापरिच्छेदेन विसेसेतुं "उपरिमस्स सीमापरिच्छेदस्स परतो"ति वुत्तं । पब्बतपादं पन अपेक्खित्वा "ओरतो"ति वत्तब्बेपि सीमानिस्सयं पब्बतगं सन्धाय "परतो"ति वुत्तन्ति दट्ठब्बं तेनेव बहिलेणन्ति एत्थ बहिसद्वं विसेसेन्तो "उपरिमस्स सीमापरिच्छेदस्स ओरतो"ति आह । बहि सीमा न ओतरतीति एत्थ बही ति पब्बतपादेलेणं सन्धाय वुत्तं । लेणस्स बहिभूते उपरि सीमापरिच्छेदस्स हेट्ठाभागे सीमा न ओतरतीति अत्थो । अन्तोसीमाति लेणस्स च

पब्बतपादस्स च अन्तो अत्तनो ओतरणारहट्टाने न ओतरतीति अत्थो । बहि सीमा न ओतरतीति अत्थो, सीमा न ओतरतीति चेत्थ अत्तनो ओतरणारहट्टाने लेणभावेन सीमा सब्बथा “अनोतरणमेव दस्सितन्ति गहेतब्बं । तत्थ पि अनोतरणन्ति उपरिएव सीमा होती”ति विमतिविनोदनी । केचि पन वेळुसुसिरो विय सुसिरमेव लेणन्ति वदन्ति, तं अयुत्तं ।

उपचारसीमा नाम गामारज्जनिगमादिवसा याव ब्रह्मलोका तेसं तेसं सत्तानं निवासगेहस्स वा देवविमानकप्परुक्खादीनं वा उपचारारहट्टानमेव उपचारसीमा ते इध नाधिप्पेता, भिक्खूनं अविसयताय । यं पन पदेसं परिच्छिन्दित्वा परिवेणं कत्वा पाकारादिपरिक्खित्तं वा कत्वा अपरिक्खित्तेपि उपचारारहट्टानं परिच्छिन्दित्वा वा यस्मिं पदेसे भिक्खू वसन्ति, अयमेव उपचारसीमाति अधिप्पेता । भिक्खूनं वस्सूपगमनकथिनत्थारकरणट्टानत्ता, तथा हि “कथिनत्थतसीमाय”न्ति उपचारसीमं सन्धाय वुत्तं, खन्धसीमाय ततुप्पादाभावतोति तीसुपि गण्ठपदेसु वुत्तं । ततुप्पादेना भतन्ति विहारसन्तकेन खेत्तवत्थुआदिना आभतं किञ्चि सङ्घिकं चीवरं उप्पज्जति, तं तेसं कथिनत्थारकभिक्खूनं येव भविस्सतीति योजना कातब्बा । खेत्तवत्थुआदिना ति एत्थ आदिसद्देन मतकचीवरं वा होतु संघं उद्दिस्स दिन्नं वा सङ्घिकेन वा ति महाअट्ठकथायं वुत्तं । तस्मिं उपचारसीमे पवत्तचीवरं सब्बं सङ्गण्हाति, तेनेव “तेन खो पन समयेन अज्जतरेन उपासकेन सङ्घं उद्दिस्स विहारो कारितो होति, सो तस्स विहारस्स कते उभतोसङ्घस्स अकालचीवरं दातुकामो होति । तेन खो पन समयेन उभतोसङ्घस्स कथिनं अत्थतं होति । अथ खो सो उपासको सङ्घं उपसङ्गमित्वा कथिनुद्धारं याची”ति इमस्मिं वत्थुस्मिं आनिसंसपसम्भनत्थं कथिनुद्धारं भगवता पज्जत्तं, तेनेव थुल्लनन्दा भिक्खुनी आनिसंसं अप्पटिप्पस्सम्भेन्ता चीवरं अम्हाकं भविस्सतीति कथिनुद्धारं पटिबाहि, तस्मा कथिनत्थतसीमायं अनुद्धटे कथिने याव फग्गुणपुण्णमा पज्ज मासा एत्थन्तरे मतकचीवरं वा होतु चातुद्दिसं सङ्घं उद्दिस्स मतानं जातिजनानं वा, भिक्खापज्जत्तिया वा विहारमहादिकिच्चेन वा येनकेनचि आकारेन सङ्घिकं चीवरं दिन्नं होति, तं सब्बं तेसं कथिनत्थारकभिक्खूनंयेव होति । छिन्नवस्सानं वा पच्छिमिकाय उपगतानं वा तत्थ सम्पत्तानं सीमट्ठकभिक्खूनं वा न होति । अजानित्वा चे गणहन्ति दातब्बमेव । यदि तं चीवरं तण्डुलादिखादनीयभोजनं करोति, इतरेसम्पि होतियेव । कस्माति चे आनिसंसं विगतत्ता । तेनेव गणपूरणवसेन सम्पत्तानं छिन्नं वस्सानं वा पच्छिमिकाय उपगतानं वा अज्जस्मिं विहारे वुत्थवस्सनं वा खादनीयभोजनीयादीनि पापुणन्ति । कथिनत्थतसाटकस्स दानकम्मवाचा पन खण्डसीमायमेव वट्टसि । तस्मिं विहारे असति अज्जविहारे बद्धसीमाय वा उदकुक्खेपसीमादीसु वा कातब्बमेव ।

कस्माति चे, तस्मिं विहारे पुरिमिकाय उपगता कथिनत्थारकुसला न होन्ति । अत्थारकुसला खन्धकभाणकत्थेरा परियेसित्वा आनेतब्बा । कम्मवाचं सावेत्वा कथिनं अत्थरापेत्वा दानज्ज भुज्जित्वा गमिस्सन्ति, आनिसंसो पन इतरेसं वहोती”ति । अज्जसीमट्ठकभिक्खूनम्पि कम्मवाच सावनस्स अट्ठकथायं वुत्तत्ता । छिन्नवस्सावा पच्छिमिकाय उपगता वा अज्जस्मिं विहारे वुत्थवस्सापि वा पुरिमिकाय उपगतानं गणपूरणमत्तमेव लभन्ति, आनिसंसो इतरेसंयेव होति । सचेपि ते छिन्नवस्सादयो अनुमोदेन्ति, भिन्नो कथिनत्थारो, इदं अट्ठकथायं विचारितं । अपरे पन “कथिनत्थतसीमन्ति उपचारसीमं सन्धाय वुत्त”न्ति वुत्तत्ता उपचारसीमायमेव कथिननत्थारक जत्तिं करोन्ति, तं अयुत्तं, सोधेतुं दुक्करत्ता । तथा हि उपचारसीमायमेव पविट्ठगामसीमायं तत्थ ओतिण्णे भिक्खू तत्थ पासानयनं वा बहिसीमकरणं वा को सक्खिस्सति । “कथिनत्थतसीमाय”न्ति इमिनापिपदेन कथिनत्थतभावोयेव वुत्तो, न कथिनत्थतसाटकस्स दानकम्मवाचा, सा च विचारणा कम्मचतुक्केन दीपेतब्बा । तत्थ अपलोकनकम्मं जत्तिकम्मं जत्तिदुतियकम्मं जत्तिचतुत्थकम्मन्ति । तत्थ अपलोकनकम्मं नाम सीमट्ठकसङ्घं सोधेत्वा छन्दारहानं छन्दं आहरित्वा समग्गस्स सङ्घस्स अनुमतिया सङ्घं कित्तेत्वा “रुच्चति सङ्घस्सा”ति तिक्खुत्तुं अनुसावेत्वा कत्तब्बं वुच्चति । जत्तिकम्मं नाम वुत्तनयेनेव समग्गस्स सङ्घस्स अनुमतिया एकाय जत्तिया कत्तब्बं कम्मं । जत्तिदुतियकम्मं नाम वुत्तनयेनेव समग्गस्स सङ्घस्स अनुमतिया एकाय जत्तिया एकाय च

अनुसावनायाति एवं जत्तिदुतियाय अनुसावनाय कत्तब्बं कम्मं । जत्तिचतुत्थकम्मं नाम वुत्तनयेनेव समग्गस्स सङ्खस्स अनुमतिया एकाय जत्तिया तीहि च अनुसावनाहीति एवं जत्तिचतुत्थाहि तीहि अनुसावनाहि कत्तब्बं कम्मं । तत्थ अपलोकनकम्मं फलभाजनकालादीसु लहुककम्मेयेव लब्भति । कथिनत्थतसाटकदानेपि अनत्थतेयेव कथिने ततो बहुआनिसंसचीवरसाटकं लभित्वा तेनेव साटकेन अत्थरितब्बा, पुन कम्मवाचाय दानकिच्चं नत्थि अपलोकनकम्मेन सङ्खस्स अनुमतिया दातब्बं । कथिनत्थतसाटकदानकम्मवाचा एका चे वट्ठति । पुन कम्म वाचायकिच्चं नत्थि । जत्तिकम्मं पन धम्मसङ्गाहककाले महाकस्सपत्थेरादीहि अत्तनाव अत्तानं सम्मन्ननकाले लहुककम्मेयेव लब्भति । जत्तिदुतियकम्मं पन सीमासम्मुति, सीमासमूहनं, कथिनदानं, कथिनुद्धारो, कुटिवत्थुदेसना, विहारवत्थुदेसनाति इमानि छ गरुकम्मनि अपलोकेत्वा कातुं न वट्ठति । जत्तिदुतियकम्मवाचं सावेत्वाव कातब्बं । इतो परेसु चीवरविप्पवाससम्मुतिआदीसु जत्तिदुतियकम्मेसु अपलोकेत्वापि कातब्बं, लहुककम्मत्ता । जत्तिचतुत्थकम्मं पन इदानि उपसम्पदाकम्मं इदानि चत्तारि कम्मनि बद्धसीमाय वा, तस्मिं असति उदकुक्खेपसीमाय वा सोधेतुं असक्कोन्ते सति अबद्धसीमाय वा कातब्बमेव । अपरे एवं वदन्ति “कुटिवत्थुकारविहारवत्थुकारकाले तानि कुटिविहारवत्थूनि कथं सीमट्ठा कातुं सक्खिस्सन्ति, तस्मा तत्थ तत्थेव कुटिविहारकरणट्ठानेयेव कातब्बं”न्ति, तं तेसं वचनमत्तमेव, न सारतो पच्चेतब्बं । वत्थुपरामसनमेवेत्थ पमाणं, तथा हि सङ्खकुटिवत्थुं ओलोकेन्तं याचितित्यादिना वत्थुपरामसनं कत्वा हेट्ठा वत्थुजत्तिदोसे च विपत्ति लक्खणे च वज्जेत्वा जत्तिदुतियकम्मेन सम्मतभिक्षूहि तत्थ कुटिविहारट्ठानं गन्त्वा ओलोकेतब्बं तेनेव पाळियं “तेहि सम्मतेहि भिक्षूहि तत्थ गन्त्वा कुटिवत्थु ओलोकेतब्बं”न्ति वुत्तं । अज्जथा पत्तचीवरविरहितं पुगलं वा अनुपज्झायकं वा कत्वा उपसम्पादेन्तेहि “परिपुण्णस्स पत्तचीवर”न्ति वा “इत्थन्नामस्स उपसम्पदापेक्खो, इत्थन्नामेन उपज्झायेना”ति कम्मवाचाय सावितेपि कम्मस्स असिज्झनं भवेय्य । अपरे एवं वदन्ति “सीमासम्मुतिकाले पन कतं, तथा हि सीमासम्मुतिकाले भिक्षू तस्मिं येव ठाने ठत्वा कम्मवाचं सावेन्ति, तस्मिं ठाने अबद्धसीमाव होति । यदि बद्धसीमा भवेय्य, सीमज्जोत्थरणं वा सीमसम्भेदो वा सिया”ति । सच्चं, तथापि तं सीमासम्मुतिट्ठानं भुजिस्सं कत्वा सीमसम्मुतिकम्मस्सकतत्ता विसुंगामे सम्मतानं भिक्षूनां गामसीमे ठिता भिक्षू कम्मं कोपेतुं न सक्कोन्ति । यदि सीमसम्मुतिट्ठानं भुजिस्सं कत्वाव सीमं सम्मन्नेय्य, कथं भगवतो धरमानकाले छब्बगिया भिक्षू यथासुखं सीमं सम्मन्निस्सन्तीति न पनेवं दट्ठब्बं तथा हि वासाखा मिगारमातापि नवकोटीहि भूमिं गणित्वा पुब्बारामं नाम महा विहारं कारेसि, तथा अनाथपिण्डिको कहापणसन्थतेन जेतस्स राजकुमारस्स उय्यानट्ठानं किणापेत्वा गणित्वा जेतवनं नाम महाविहारं कारेसि एवं पुज्जकामा परिवेणं कत्वा विहारं करोन्ति तस्मा छब्बगिया भिक्षू यथासुखं सीमं बन्धन्तीति दट्ठब्बन्ति । अयं उपचारसीमाय विचारणा ।

समानसंवाससीमा नाम दिट्ठिसीलसामज्जसङ्गातसङ्गातेहि भिक्षुगणेहि उपोसथादिसङ्गकम्मेन समानं एकीभावं हुत्वा वसितुं सम्मता सीमा । अविप्पवाससीमा नाम तिचीवरेन विप्पवसितुं सम्मता सीमा, एता द्वेसीमा तियोजनपरमतायपि सम्भवतो महासीमा तिपि नामं लभन्ति, तासं विचारणा महाअट्ठकथायं सब्बसो परिपुण्णं कत्वा वुत्ता, तस्मा इध न वक्खाम वुच्चमानम्पि अविसेसेत्वा वुत्तं भवेय्य, तस्मा न वक्खाम ।

लाभसीमा नाम यं गामं वा निगमं वा पोक्खरणीतळाकवनादिकं वा यं यं पदेसं सङ्खस्स चतुच्चप्पयत्थाय राजराजमहामतेहि परिच्छिन्दित्वा ठपिता, एसा लाभसीमा नाम । नेव सम्मासम्बुद्धेन अनुज्जाता, न धम्मसङ्गाहकत्थेरेहि ठपिता, अपि च खो लाभदायकेहि ठपिताव । मातिकाट्ठकथाय लीनत्थप्पकासनियम्पि लाभसीमाति यं राजराजमहामत्तादयो विहारं कारेत्वा गावुतं वा अट्ठयोजनं वा योजनं वा समन्ता परिच्छिन्दित्वा “अयं अम्हाकं विहारस्स लाभसीमा, यं एत्थन्तरे उप्पज्जति, तं सब्बं अम्हाकं विहारस्स देमा”ति ठपेन्ति, अयं लाभसीमा नामा”ति वुत्तं । इमस्मिं लाभसीमाधिकारे रज्जो महाचेतियदायकस्स दिवङ्गतकालतो एकस्मिं संवच्छरे अतीते तस्स जेट्ठपुत्तस्स धम्मरज्जो काले ईदिसं पुज्जं भूतपुब्बं ।

यदि हि राजराजमहामत्तादीसु यो कोचि यस्स विहारस्स यानि तळाकखेत्तवत्थादीनि दत्त्वा तं सहितविहारं पुग्गलस्स देति, एवं सति किं तस्स पुग्गलस्स तं सहितविहारं पुग्गलिकभावेन पटिग्गहेतुं वट्टति, उदाहु सङ्घिकभावेनेवाति तळाकखेत्तवत्थादिविरहितो पन केवलो पुग्गलिकविहारो अज्जेसं दम्मीति अदत्त्वा पुग्गले मते सङ्घिको होति, उदाहु पुग्गलिकोयेवाति । तत्रायं विस्सज्जना, यदि हि राजराजमहामत्तादीसु योकोचि विहारस्स तळाकखेत्तावत्थादीनि देति, एवं सति पटिक्खित्तुं न वट्टतीतिदट्ठब्बं तेन वुत्तं विनयट्ठकथायं “इमं तळाकं, इमं खेत्तं, इमं वत्थुं विहारस्स देमाति वुत्ते पटिक्खित्तुं न लब्धती”ति । “पासादस्स दासिं, दासं, खेत्तं, वत्थुं, गोमहिंसं देमाति वदन्ति, पाटेक्कं गहणकिच्चं नत्थि, पासादे पटिग्गहिते पटिग्गहितमेव होती”ति च । विनयविनिच्छयपकरणे च ।

“खेत्तवत्थुतळाकं वा, देम गोअजिकादिकं ।

विहारस्साति वुत्तेपि, निसेधेतुं न वट्टती”ति ॥

खुद्दसिक्खापकरणे च “खेत्तादीनि विहारस्स, वुत्ते दम्मीति वट्टती”ति वुत्तं । “विहारस्स देमा”ति चेत्य सङ्घिकविहारस्सेव, न पुग्गलिकविहारस्साति दट्ठब्बं, तथा हि वुत्तं विमतिविनोदनियं विहारस्स देमाति सङ्घिकविहारं सन्धाय वुत्तन्ति । “पासादस्सा”ति च सामज्जेन वुत्तेपि “तेन खो पन समयेन विसाखा भिगारमाता सङ्घस्स अत्थाय साळिन्दं पासादं कारापेतुकामो होति हत्थिनखक”न्ति इमस्मिं वत्थुस्मिं पासादपरिभोगस्स अनुज्जातत्ता सङ्घिकंयेव पासादं सन्धाय वुत्तन्ति विज्जायति तथा हि वुत्तं विमतिविनोदनियं सब्बं पासादपरिभोग”न्ति । पाळिया अट्ठकथाय वण्णनाधिकारे “सुवण्णरजतादिविचित्रानी”तिआदि सङ्घिकसेनासनं सन्धाय वुत्तं । पुग्गलिकं पन सुवण्णादिविचित्रं भिक्खुस्स सम्पटिच्छित्तुमेव न वट्टति, “न केनचि परियायेन जातरूपजतं सादियितब्ब”न्ति वुत्तत्ता, तेनेवेत्थ अट्ठकथायं सङ्घिकविहारे वा पुग्गलिकविहारे वाति न वुत्त”न्ति । “भिक्खून् धम्मविनयवण्णनट्ठाने”ति वुत्तत्ता सङ्घिकमेव सुवण्णादिमयं सेनासनं सेनासनपरिक्खारा च वट्टन्ति, न पुग्गलिकानीति गहेतब्बन्ति च, तस्मा तळाकखेत्तवत्थादिसहितविहारो सङ्घिकोयेव होति, न पुग्गलिकोति विनयकोविदेहि दट्ठब्बो । सचे पन राजराजमहामत्तादीसु योकोचि तळाकखेत्तवत्थादिसहितं विहारं पुग्गलस्स तं सहितविहारभावमारोचेत्त्वा देति, एवं सति पुग्गलस्स सङ्घिकविहारभावेनेव पटिग्गहेतुं वट्टति, न पुग्गलिकविहारभावेनाति दट्ठब्बं । “कस्मा, विहारस्स देमा”ति वत्त्वा दिन्नानं तळाकखेत्तवत्थादीनं सङ्घस्सेव वट्टमानत्ता । तेनेवाह विमतिविनोदनियं “विहारस्स देमाति वुत्तं सङ्घस्स वट्टति, न पुग्गलस्स, खेत्तादि विय दट्ठब्ब”न्ति । तत्रायं योजना विहारस्सादेमाति वत्त्वा दिन्नं खेत्तादि सङ्घस्स वट्टति, न पुग्गलस्स, एवं विहारस्स देमाति वुत्तं सुवण्णादिविचित्तं अकप्पियमज्जं सङ्घस्स वट्टति, न पुग्गलस्साति दट्ठब्बन्ति । सङ्घस्सेव कप्पियवोहारेन खेत्तादीनि पटिग्गहेतुं वट्टति, तथा हि वुत्तं विमतिविनोदनियं “चत्तारोपच्चये परिभुज्जतूति देति वट्टतीतिएत्थ भिक्खुसङ्घस्स चतुपच्चयपरिभोगत्थाय तळाकं दम्मीति वा भिक्खुसङ्घो चत्तारो पच्चये परिभुज्जितुं तळाकं दम्मीति वा इतो तळाकतो उप्पन्ने चत्तारो पच्चये दम्मीति वा वुत्तम्पि वट्टति । इदञ्च सङ्घस्स दिव्यमानज्जेव सन्धाय वुत्तं, पुग्गलस्स पन एवम्पि दिन्नं तळाकखेत्तादि न वट्टति । सुद्धचित्तस्स पन उदकपरिभोगत्थं कूपपोक्खरणीआदयो वट्टन्ति । सङ्घस्सतळाकंअत्थि, तंकथन्तिआदिनाहिसब्बत्थ सङ्घस्सवसेनेव वुत्तन्ति । “खेत्तादयो पन सब्बेसङ्घस्सेव वट्टन्ति, पाळियं पुग्गलिकवसेन गहेतुं अननुज्जातत्ताति दट्ठब्ब”न्ति च । पुग्गलस्स पन पुग्गलानञ्च खेत्तवत्थादीनि कप्पियवोहारेनापि पटिग्गहेतुं न वट्टति । एवञ्चकत्वा विमतिविनोदनियं “खेत्तवत्थादीनिपि कप्पियवोहारेनापि पुग्गलानं गहेतुं न वट्टति, तथा अनुज्जातत्ताति विज्जायति खेत्तवत्थुपटिग्गहणा पटिविरतो होती”ति आदिना हि पटिक्खित्तासु एकस्सेव पुग्गलिकवसेन गहणे अननुज्जाते तदितरानं तथागहेतब्बता सिद्धाव होती”ति वुत्तं, तस्मा तळाकखेत्तवत्थादिसहितस्स विहारस्स सङ्घिकभावेनेव पटिग्गहेतब्बता सिद्धा होतीति दट्ठब्बा । अयं पठमपज्जे विस्सज्जना ।

तळाकखेत्तवत्थादिविरहितं पन विहारं पुगगलिकभावेनापि पटिग्गहेतुं वट्टति । सो च विहारो तस्मिं पुगगले जीवन्ते पुगगलिको होति । अज्जेसं दम्मीति अदत्त्वा मते अविस्सज्जनीयो अवेभङ्गियो, सङ्घिकोयेव होतीति दट्ठब्बो । यथाह, भिक्खुस्स भिक्खवे कालङ्कते सङ्घो सामि पत्तचीवरे । अपि च गिलानुपट्टाका बहूपकारा, अनुजानामि भिक्खवे सङ्घेन तिचीवरञ्च गिलानुपट्टाकानं दातुं । यं तत्थ लहुभण्डं लहुपरिक्खारं, तं सम्मुखीभूतेन सङ्घेन भाजेतब्बं । यं तत्थ गरुभण्डं गरुपरिक्खारं तं आगतानागतस्स चातुद्दिसस्स सङ्घस्स अविस्सज्जियं अवेभङ्गियन्ति । विनयट्ठकथायञ्च “तस्मिं जीवन्ते पुगगलिको, मते सङ्घिकोयेवाति अज्जेसं अदत्त्वा ठपितपरिक्खारापि तत्थ सङ्घस्सेव होन्ति । द्विन्नं सन्तकं होति अविभत्तं, एकस्मिं कालङ्कते इतरो सामि । बहूनं सन्तकेपि एसेव नयो, सब्बेसु मतेसु सङ्घिकं होती”ति वुत्तं ।

एत्थ च यं तत्थ गरुभण्डं न्ति आदीसु गरुभण्डं नाम रासिवसेन पञ्चविधं, सरूपवसेन पन पञ्चवीसतिविधं होति, तस्मा मतकसन्तकभूतस्सापि विहारस्स गरुभण्डभावो वेदितब्बो, तेनाह अट्ठकथायं “यं तत्थ लहुभण्डं यं तत्थ गरुभण्डं”ति ।

इति पञ्चहि रासीहि, पञ्चनिम्मललोचनो ।
पञ्चवीसविधं नाथो, गरुभण्डं पकासयीति ॥

एत्थ विहारस्स गरुभण्डभावो वेदितब्बो । अयं दुतियपजे विस्सज्जना ।

अयं हंसावतिया पामोक्खमहाथेरानं विस्सज्जना । रामञ्जरट्ठवासिनो पन महाथेरा पुगगलिकभावेनापि पटिग्गहेतब्बमेवाति वदन्ति, तथा जंमायरट्ठवासिनोपि महाथेरा, तथा सूनापरन्तरट्ठवासिनोपि महाथेरा तथा इसिनगरवासिनोपि महाथेरा पुगगलिकभावेन पटिग्गहणे दोसो नत्थी”ति वदन्ति तेसं महाथेरानं अयमधिष्पायो लाभसीमानामेसा नेव सम्मासम्बुद्धेन अनुज्जाता । न धम्मसङ्गाहकत्थेरेहिपि ठपिता । अपि च खो पुज्जत्थिकेहि लाभदायकेहि ठपिता तस्मा पुज्जत्थिका राजराजमहामत्तादयो विहारं कारापेत्वा तस्स विहारस्स लाभत्थाय पदेसं परिच्छिन्दित्वा ठपेन्ति “यं एत्थन्तरे उप्पज्जति, तं सब्बं अम्हाकं विहारस्स देमा”ति । तं पन विहारं अत्तनो रुचितस्स यस्सकस्सचि पुगगलस्स “इमं विहारं तुय्हं दम्मि, तव विहारो होतू”तिवा अत्तनो रुचिया देति सोपि पुगगलो “अनुजानामि भिक्खवे पञ्चलेणानि विहार”न्ति आदिना अनुज्जातविहारमेव पटिग्गहणाति, भगवतो अनुज्जातविहारमत्तस्सेव पटिग्गहितत्ताति । तस्मिं विहारे खेत्तवत्थादीनि अत्थीति चे । “खेत्तवत्थुपटिग्गहणा पटिविरतो होती”ति आदिना यं खेत्तादिवत्थुपटिग्गहणं पटिक्खित्तं, तस्स खेत्तादिवत्थुस्स अप्पटिग्गहितत्ता विहारमत्तमेव हि पटिग्गहिते तप्पटिबद्धा खेत्तादिवत्थुस्मिं उप्पन्नचीवर पिण्डपातगिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खारापि तस्सेव पुगगलस्स कप्पियभावेनेव पवत्तन्ति, पुगगलस्स पटिग्गहणे वा परिभुत्ते वा दोसो नत्थि, भगवता एव अनुज्जातस्स कप्पियपच्चयस्स परिभुज्जितत्ता । सुत्तं आहराति चे, “अनुजानामि भिक्खवे सब्बं पासादपरिभोग”न्ति । ननु च विसाखा मिगारमाता सङ्घस्सेव अत्थाय साळिन्दं पासादं हत्थिनखकन्ति । सच्चं, तथापि पुगगलो सङ्घपरियापन्नो सङ्घस्स पासादपरिभोगे अनुज्जाते तदन्तोगधस्सपि पुगगलस्स अनुज्जातमेव होति । अज्जथा पुगगले अन्तोविहारे निसिन्नोयेव सङ्घो तस्मिं येव विहारसीमे कम्मं करोन्तोपि कम्मकोपो न भवेय्य, अवगारहत्ताति वक्खति च सारत्थदीपनियं “अनुजानामि भिक्खवे सब्बं पासादपरिभोग”न्ति वचनतो पुगगलिकेपि सेनासने से नासनपरिभोगवसेन नियमितं सुवण्णघटादिकं परिभुज्जितुं वट्टमानम्पि केवलं अत्तनो सन्तकं कत्वा परिभुज्जितुं न वट्टती”ति, इमिनापि वचनेन पुगगलिकविहारस्सपि सब्बकप्पियभावो विज्जायति “अनुजानामि भिक्खवे सब्बं पासादपरिभोग”न्ति जापकस्स दस्सनतो । सुवण्णघटादिकन्ति एत्थ आदिसद्धो मरियादत्थो,

पकारत्थो वा, तेन रजतहारकूट-जातिफलिकादीनि अकप्पियघटानि सुवण्णरजतहारकूट जातिफलिकादिभाजनसरवादीनि च सेनासनपरिक्खारानि सङ्गहन्ति, तानि भिक्खुस्स परिक्खारभावेन न वट्टन्ति तथा दासिदासगोमहिंसापि, तथा खेत्तादिवत्थुम्पि भिक्खुस्स अत्तनो सन्तकभावेन पटिग्गहेतुं न वट्टन्ति, विहारस्स पन पटिसेधेतब्बं नत्थि, सब्बसदस्स दस्सनतो तेनेवाह समन्तपासादिकाय विनयट्ठकथाय “सेनासने पन द्वारकवाट वातपानकवाटादीसु सब्बं रतनमयम्पि वण्णमट्ठकम्मं वट्टति । सेनासने किञ्चि पटिसेधेतब्बं नत्थि अञ्जत्र विरुद्धसेनासना”ति, इमिना ठपेत्वा गामञ्च गामूपचारञ्चा”ति एत्थ विरुद्धसेनासनं ठपेत्वा सब्बकप्पियाकप्पियं विहारस्स कप्पति, किञ्चिअप्पमत्तकम्पि पटिसेधेतब्बं नाम नत्थीति विज्जायति, तेनेवाह विनयविनिच्छये ।

“खेत्तवत्थु तळाकंवा, देम गोअजिकादिकं ।
विहारस्साति वुत्तेपि, निसेधेतुं न वट्टती”ति ॥

ननुच विहारस्स देमाति सङ्घिकविहारं सन्धाय वुत्तन्ति विमतिविनोदनियं वुत्तन्ति । वुत्तं एत्थ हि आचरियस्स अधिष्ठायेन भवितब्बं “खेत्तवत्तादीनिपुग्गलिकविहारस्स देमा”ति वुत्ते “न कप्पति उपासका”ति पटिक्खिपितब्बं । कस्मा पुग्गलो तस्स विहारस्स सामि, विहारस्स दिन्ने पुग्गलस्स दिन्नमेव होति, एवं सति च “खेत्तवत्थुपटिग्गहणा पटिविरतो होती”ति आदिना वुत्तसिक्खापदेन कारेतब्बतं आपज्जति । सङ्घिकविहारस्स पन न पटिक्खिपितब्बं । कस्मा सो पुग्गलो तस्स सङ्घिकविहारस्स अनिस्सरो । चातुद्दिसं सङ्घं उद्दिस्स दिन्नं यंकिञ्चि खुद्दकं वा महन्तं वा पदेसं अच्छिन्दित्वा गणहन्तस्सपि पाराजिको न होति, सब्बस्सेव चातुद्दिसिकस्स सङ्घस्स धुरनिक्खेपस्स असम्भवतो तस्मा सङ्घिकविहारस्स दिन्ने पटिक्खित्ते सङ्घस्स लाभन्तरायकरो होतीति । इममेवत्थं सन्धाय विहारस्स देमाति सङ्घिकविहारं सन्धाय वुत्तं वुत्तं भवेय्य, न पुग्गलिकभावेनापि पटिग्गहेतब्बन्ति । एवञ्च सति सामिकानं धुरनिक्खेपेना”ति एत्थ एकस्स सन्तके तळाके खेत्ते च जाते तस्सेव धुरनिक्खेपेन पाराजिकं । यदि पन तं तळाकं सब्बसाधारणं, खेत्तानि पाटिपुग्गलिकानि, तस्स च धुरनिक्खेपे अवहारो । अथ खेत्तानिपि सब्बसाधारणानि, सब्बेसं धुरनिक्खेपेयेव पाराजिकं, नासतीति दट्ठब्बन्ति विमतिविनोदनियं वुत्तवचनेन अविरोधो सिया, तथा हि खेत्तवत्थादिसहितस्स विहारस्स पुग्गलिकभावेन अकप्पिये सति । कथं पुग्गलस्स खेत्तवत्थादिकमारब्ध अभियुज्जभावो भवेय्य, एवञ्च पन वदेय्य “धुरं निक्खिपतीति एत्थ एकस्स सन्तके तळाके खेत्ते चातिएत्थ गिहिसन्तकमेव सन्धाय वुत्तं”ति । तथापि न वत्तब्बं । कस्मा “धुरं निक्खिपतीति यदा पन सामिको अयं थद्धो कक्खळो, जीवितब्रह्मचरियन्तरायम्पि मे करेय्य, अलं दानि मय्हं इमिना”ति पदस्स दिस्सनतो तेनेव “खेत्तानि पाटिपुग्गलिकानि, तस्स च धुरनिक्खेपे”ति विमतिविनोदनियं वुत्तं । तथा “अनुजानामि भिक्खवे सब्बं पासादपरिभोग”न्ति वचनतो पुग्गलिकेपि सेनासने सेनासनपरिभोगवसेन नियमितं सुवण्णघटादिकं परिभुज्जितुं न वट्टमानम्पि केवलं अत्तनो सन्तकं कत्वा परिभुज्जितुं न वट्टती”ति सारत्थदीपनियं वुत्त वचनेनापि अविरोधो सिया, तथा “सेनासने किञ्चि पटिसेधेतब्बं नत्थि अञ्जत्र विरुद्धसेनासनना”ति अट्ठकथावचनेनापि संसन्दमेव । तथा “यं भिक्खवे मया इदं न कप्पतीति अप्पटिक्खित्तं, तं चे कप्पियं अनुलोमेति, अकप्पियं पटिबाहति, तं वो कप्पती”ति इमिना सुत्तानुलोमेनपिसन्दमेव । कथं “अनुजानामि भिक्खवे पञ्चलेणानि विहारन्त्या”दिना अनुज्जातविहारस्स पटिग्गहितत्था । तप्पटिबद्धचीवरादिकप्पियपच्चयस्सेव परिभुज्जितत्ता च विहारपिण्डपातगिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खारापि भिक्खुस्स सब्बकप्पिया कप्पियानुलोमा च होन्ति । एवं सुत्तसुत्तानुलोमआचरियवादअत्तनोमतीहि संसन्दनतो अञ्जदत्थु गङ्गोदकेन यमुनोदकं विय खेत्तवत्थादिसहितविहारो पुग्गलिकभावेनापि पटिग्गहेतब्बोति कप्पिया कप्पियानि विनयकोविदेहि दट्ठब्बो । अयं इसिनगरवासीनं महाथेरानं समानविस्सज्जना ।

“ये च जना गरुभण्डं संविधाय अवहरं । धुरनिक्खेपो च होति, पाराजिकमनापन्ना, पञ्चामेसा कुसलेहि चिन्तिता”ति ।

अयं पञ्चा सङ्घिकभूमिथेनके भिक्खु सन्धाय वुत्ता, तत्थ हि पच्चुप्पन्नसङ्घस्स धुरनिक्खेपेन चातुदिसिकसङ्घस्स धुरनिक्खेपाभावतो अवहारो नत्थीति । अयं लाभसिमाय विचारणा ।

गामसीमानिगमसीमानगरसीमा पन पाकटायेव । तासं पन विसेसो एवं वेदितब्बो यस्मिं पन पदेसे आपणमेव अत्थि, न पाकारपरिक्खित्तं पाकारपरिक्खित्तमेव वा अत्थि न आपणं अयं पदेसो गामो नाम । यस्मिं पन द्वाने गामोयेव अत्थि, न पन आपणपाकारा सन्ति, अयं पदेसो निगमो नाम । यत्थ पन आपणम्पि अत्थि पाकारपरिक्खित्तम्पि, अयं पदेसो नगरं नाम । अयं पदेसो नागारवन्ति एत्थाति वचनत्थेन राजूनं वा महामत्तानं वा निवासनयोग्यद्वानत्ता नगरन्ति वुच्चति । लोकियसत्थे पन ।

“विचित्तदेवायतनं, पासादापणमन्दिरं ।

नगरं दस्सये विद्वा, राजमग्गो पसोभित”न्ति ॥

वुत्तं । एवं गामनिगमनगरानं विसेसं जत्वा गामोयेव गामसीमा, निगमोयेव निगमसीमा, नगरमेव नगरसीमाति तासं वचनत्थो वेदितब्बो । तत्थ यं पदेसं असम्मताय भिक्खवे सीमाय अठपिताय यं गामं वा निगमं वा उपनिस्साय विहरति, या तस्स गामस्स वा गामसीमा निगमस्स वा निगमसीमा, अयं तत्थ समानसंवासा एकूपोसथा”ति अनुज्जातं, तस्मिं पदेसे सब्बोपि वा गामपदेसो । यम्पि एकस्मिंयेव गामखेत्ते एकं पदेसं “अयं विसुं गामो होतू”ति परिच्छिन्दित्वा राजा कस्सचि देति सोपि विसुंगामसीमा होतियेव तस्मा सा च इतरा च पकतिगामनगरनिगमसीमा बद्धसीमासदिसायेव होन्ति । केवलं पन तिचीवरविप्पवासपरिहारं न लभन्ति । एत्थ च अपरे एवं वदन्ति, “राजा पसेनदीकोसलादयो पोक्खरसातिपभुतीनं दक्खिणोदकपातनवसेन देन्ति विय ब्रह्मदेय्यवसेन दिन्नमेव विसुं गामसीमा होति, न आयमत्तस्स, छेज्जभेज्जस्स अनिस्सरत्ता”ति तं न पनेवं दट्ठब्बं, छेज्जभेज्जस्स राजारहत्ता तथा हि लोकवोहारसङ्केतवसेन अयं पदेसो इमस्स गामस्स परिच्छेदो”ति इस्सरेहि कतपरिच्छिन्नमेव पमाणं होति । यदि छेज्जभेज्जकरो भवेय्य, राजात्वेव सङ्ख्यं गच्छति । सोपि गामदेसो नगररज्जसीमा भवेय्य, न पन गामसीमामत्तमेव, तेनेवाह समन्तपासादिकाय विनयट्ठकथाय “यत्तके पदेसे तस्स गामस्स गामभोजका बलिं लभन्ति, सो पदेसो अप्पो वा होतु महन्तो वा, गामसीमात्वेव सङ्ख्यं गच्छति । नगरनिगमसीमासुपि एसेव नयो”ति । अयं गाम निगमनगरसीमानं विचारणा ।

अब्भन्तरसीमा नाम यं पटपदेसं अगामके भिक्खवे अरज्जे समन्ता सत्तब्भन्तरा, अयं तत्थ समानसंवासा एकूपोसथा”ति अनुज्जाता अब्भन्तरसीमा नाम । तत्थ समन्ता सत्तब्भन्तराति यस्मिं विज्झाटविसदिसे अरज्जे भिक्खु वसति, अथस्स ठितोकासतो समन्ता पुरत्थिमाय सत्तब्भन्तरा पच्छिमाय सत्तब्भन्तरा दक्खिणाय सत्तब्भन्तरा उत्तराय सत्तब्भन्तराति समन्ता सत्तब्भन्तरा । विनिब्बेधेन चुद्दसा ति पुरत्थिमपच्छिमवसेन चुद्दसब्भन्तरा, दक्खिणुत्तरवसेनपि चुद्दसब्भन्तराति एवं निब्बेधेन चुद्दस चुद्दस कत्वा समन्ता अट्ठवीसति अब्भन्तरा होन्ति । एत्थ च एकं अब्भन्तरं अट्ठवीसति हत्थप्पमाणं होति, तस्मा पुरत्थिमाय सत्तब्भन्तरे छन्नवुतिसतहत्थप्पमाणं होति, एवं दक्खिणुत्तरपच्छिमेसुपीति सब्बं सम्पिण्डेत्वा चतुरासीतिसत्तसतहत्थप्पमाणं होति । परिमण्डलवसेन पन सब्बं छसत्तति एकसतुत्तरानि च एकं सहस्सज्च होति । पकतिअयनवसेन मिनिते पन —

“पञ्चहत्थो मतो दण्डो, वीसदण्डो उसभो ।
अथीतिउसभा गावी, चतुगावी योजन”न्ति ॥

वुत्तत्ता अयनवसेन विनिब्बेधे चुदसब्भन्तरे द्वेहत्थाधिकअट्टसत्तति होति । सब्बं अट्टवीसति अब्भन्तरं सम्पिण्डेत्वा चतुहत्थाधिकछप्पज्जासुत्तर एकसत्तं होति । परिमण्डलवसेन पन छहत्थाधिकचतुत्तिसुत्तरद्वेसतानि होन्ति, उसभवसेन पन विनिब्बेधेन चुदस अब्भन्तरे द्वेहि ऊनानि चत्तारि उसभानि च द्वेरतनञ्च होन्ति । सब्बं सम्पिण्डेत्वा अट्टवीसतिया अब्भन्तरे चतुरतनञ्च सोळस अयनानि अधिकानि सत्त उसभानि होन्ति । परिमण्डलवसेन पन छरतनञ्च चुदसअयनानि च अधिकानि एकादस उसभानि होन्ति । अयमेत्थ सारतो विनिच्छयो । केचि पन अब्भन्तरसद्वं हत्थरतनवाचकं परिकप्पेत्वा एवं वदन्ति मज्झे ठितस्स समन्ता सत्त विनिब्बेधेन चुदसा”ति वुत्तत्ता पुरत्थिमाय सत्त हत्था दक्खिणुत्तरपच्छिमेसुपि सत्त सत्त हत्थाति कत्वा एवं निब्बेधेन चुदस हत्था होन्ति । सब्बं सम्पिण्डेत्वा अट्टवीसतिहत्थं अब्भन्तरन्ति तं तेसं मतिमत्तमेव, न सारतो पच्चेतब्बं । कस्मा अट्टकथायं तत्थ एकं अब्भन्तरं अट्टवीसतिहत्थं”न्ति वुत्तत्ता । यदि तेसं मतेन सब्बं सम्पिण्डेत्वा अट्टवीसतिहत्थब्भन्तरं भवेय्य, अट्टकथायं तत्थ अब्भन्तरं नाम अट्टवीसतिहत्थप्पमाणं होति, मज्झे ठितस्स समन्ता सत्तविनिब्बेधेन चुदसा होन्ती”ति वत्तब्बं भवेय्य, न पनेवं वुत्तं, तस्मा तं तेसं मतिमत्तमेवाति दट्टब्बं । तत्थ अयज्हेत्थत्थो तत्थ तत्था”ति निद्धारणे भुम्मं । एकन्ति गणनपरिच्छेदो । अब्भन्तरन्ति परिच्छिन्ननिद्देशो, नियमितपरिदीपनं वा । अट्टवीसतिहत्थप्पमाणन्ति परिच्छिन्दितब्बधम्मसमुदायनिद्देशो तत्थ तेसु समन्ता सत्तब्भन्तरेसु एकं अब्भन्तरं नाम अट्टवीसतिहत्थप्पमाणं होतीति अत्थो दट्टब्बो । एत्थ पन सङ्ख्या कथेतब्बा । सा दुविधा परिमाणमिननवसेन । तत्थ परिमाण सङ्ख्या एवं वेदितब्बा चतस्सो मुट्ठियो एको कुडुवो । चत्तारो कुडुवा एको पत्थो, चत्तारो पत्था एको आळहको । चत्तारो आळहका एकं दोणं, चत्तारि दोणानि एका मानिका । चतस्सो मानिका एका खारी । वीसति खारिका एको वाहो । तदेव एकं सकटन्ति सुत्तनिपातट्टकथादीसु वुत्तं । सारत्थदीपनियं पन नव वाहसहस्सानीति एत्थ चतस्सो मुट्ठियो कुडुवो, चत्तारो कुडुवा एको पत्थो, चत्तारो पत्था एको आळहको । चत्तारो आळहका एकं दोणं, चत्तारि दोणानि एका मानिका, चतस्सो मानिका एका खारी । वीसतिखारिका एको वाहो । तदेव एकं सकटन्ति सुत्तनिपातट्टकथादीसु वुत्तन्ति वत्त्वा “इध पन द्वे सकटानि एको वाहोति वदन्ती”ति लिखितं पच्चन्तवोहारेन मिनिते पन सट्ठिसत्तं एको वाहोति रज्जो धम्मासोकस्स सूवकाहतसालिया मिनिते पन पच्चन्तवोहारेन वीसाधिकतिसत्तं होति एको वाहोति वदन्ति । मिनन सङ्ख्या पन एवं वेदितब्बा । तथा हि —

“छत्तिस परमाणूनं, अणुमत्तन्ति वुच्चति ।
छत्तिं सअणुमत्तं, तज्जारीति पवुच्चति ॥

छत्तिं समत्तातज्जारी, रथरेणुपमाणं ।
छत्तिस रथरेणू च, एका लिक्खाति वुच्चति ॥

सत्तलिक्खा च एकूका, सत्तूका धज्जमासको ।
सत्तधज्जङ्गुलि एका, विदत्थि द्वादसङ्गुलि ॥

द्वे विदत्थितु रतनं, सत्तहत्थं एकयट्ठि ।
वीसयट्ठितु उसभं, उसभासीति गावुत्तं ।
गावुत्तानि चत्तारि, मेरुयोजनन्ति वुच्चती”ति ॥

वुत्तत्ता एका रजो परमाणु अतिसुखुमा अचक्खुविज्जेय्या, सरीरम्पि घनसेलमयं सिनेरुपब्बतराजम्पि विनिज्झित्वा गता । तस्सा छत्तिसपरिमाणं एकोअणु तज्जारितस्स छत्तिसपरिमाणं एकारथरेणु । तस्सा छत्तिसपरिमाणं एकलिक्खा । सत्तलिक्खा एका ऊका । सत्त ऊका एकं धज्जं । सत्तधज्जं एका अङ्गुलि, द्वादसअङ्गुलि एका विदत्थि । द्वे विदत्थि एकरतनं । सत्तहत्थं एकयट्ठि, वीसयट्ठि एका उसभा, असीति उसभा गावुतं । चत्तारि गावुतानि मेरुयोजनन्ति वुच्चति । तत्थ अणुरजो किळज्जकुट्टिद्विदीसु वाते पढट्ठकाले सूरियालोकेसु दिस्सति । तज्जारी पन सकटमग्गादीसु दक्खिणवाम पस्सादीसु दिस्सति । रथरेणु पन तस्सा अल्लीयनट्टानेसु दिस्सति । लिक्खा पन अतिओळारिका पाकटा होति । अयं मेरुअयनवसेन वुत्तं ।

अपरम्पि

“दस केसा एकतिलं, छतिलं यवकं भवे ।
चतुयवज्ज अङ्गुलि, पञ्चदस एकपाद”न्ति ॥

वुत्तत्ता दस केसा एकतिलं नाम । छतिलं एकं यवं नाम । चतुयवं एको अङ्गुलि नाम । पञ्चदसङ्गुलियो एको पादोति वुच्चति । इदं तीसु वेदेसु आगतवसेन वुत्तं ।

अपरम्पि

“दस केसा एकतिलं, छतिलं यवकं भवे ।
चतुयवज्ज अङ्गुलि, अट्ठङ्गुलि एका मुट्ठि, रतनं त्रिमुट्ठि भवे”न्ति ॥

वुत्तत्ता दसकेसा एकं तिलं नाम । छतिलं एकं यवं नाम । चतुयवं एकाअङ्गुलि नाम । अट्ठङ्गुलं एकामुट्ठि । त्रिमुट्ठि एकरतनं । पञ्च रतनानि एकोदण्डो । वीसति दण्डानि एकोउसभो । असीति उसभा एका गावी । चतस्सो गावियो एकयोजनन्ति वुत्तं, तेनेवाह ।

“पञ्चहत्थो मतो दण्डो, वीसदण्डो च उसभो ।
असीति उसभा गावी, चतुगावी च योजन”न्ति ॥

इदं पकतिअयनवसेन वुत्तं । चक्कवाळअयनयोजनवसेन पन

“सत्तहत्थो मतो दण्डो, वीसदण्डो च उसभो ।
असीति उसभा गावी, चतुगावी च योजन”न्ति वुत्तं ॥

अपरम्पि ।

“दस केसा एकतिलं । छतिलं एकं यवं ।
चतुयवं एकङ्गुलि । अट्ठङ्गुलं एकामुट्ठि ।
त्रिमुट्ठि एकरतनं, अट्ठवीसतिरतनं एकंअब्भन्तरन्ति ॥

वुत्तं । तेनेवाह “तत्थ एकं अट्ठवीसतिहत्तप्पमाणं होती”ति । एत्थ च अगामके चेति एत्थ अकारो कतरत्थोति, तथा हि अकारो ।

पटिसेधे वुद्धितब्भावे, अज्जत्थे सदिसेपिच ।
विरुद्धे गरहे सुज्जे, अकारो विरह’प्पके’ति ॥

वुत्तेसु दिस्सति तथा हि अजनेत्वा तिआदीसु पटिसेधे दिस्सति । “अपरिहानीया धम्मा”ति आदीसु वुद्धिम्हि । “अनवज्जं भन्ते”ति आदीसु तब्भावे अक्खरा’ति आदीसु अज्जत्थे । “अमरु राजा”तिआदीसु सदिसे । “अमल”न्ति आदीसु विरुद्धे । “असेट्ठोयं ब्राह्मणो अब्रह्मचारी”ति आदीसु गरहे । “अगामो”ति आदीसु सुज्जे । “अपतिकायंइत्थी”ति आदीसु विरहे । “अथ नायं कज्जा”ति आदीसु अप्पके । इध पन सुज्जे विरहे वा दट्ठब्बो । सुज्जत्थेन पन अगामके निमनुस्से केवलारज्जेति अत्थो । विरहत्थो वा अगामके गामविरहिते पदेसेति अत्थो दट्ठब्बो । तेनेव सुज्जत्थेन विरहत्थेन “अगामके”तिमिनापदेन गामनदीजातस्सरसमुद्दे मुज्चित्वा यं अनवसेसं हेट्ठा पथवीसन्धारकउदकम्पिउदकसन्धारको वातोपि अजटाकासम्पि, तथा याव उपरिब्रह्मलोकं उपादाय सब्बं असुरयक्खसुरादिआकासट्ठकदेवब्रह्मविमानानिपि अरज्जन्त्वेव सङ्गहिता । नदीसमुद्दन्तरेसुपि मच्छबन्धानं अगमनपथो दीपको वा पब्बतो वा, सोपि अरज्जसीमात्वेव सङ्ख्यं गच्छति, तस्मा अयं सत्तब्भन्तरसीमा निमनुस्से केवलारज्जे पथवीमण्डलेपि देवलोके विमानकप्परुक्खादीसुपि लब्भतेव । पथवियं पन यस्मिं गामखेत्ते हेट्ठा पथविया यत्थ वा सुवण्णमणिआदीनि खणित्वा गहेतुं सक्कोन्ति, तं पदेसं गामखेत्तमेव । ततो परा याव पथवीसन्धारकउदका अजटाकासेपि लब्भतेव । ननु छकामावचर देवलोकेसुपि देवविमानकप्परुक्खगामनिगमादयोपि अत्थेव । अथ कस्मा “अरज्जा”ति कथिताति अमनुस्सा वा सत्ता जातिभिन्नत्ता च ते अगामायेव, तेनेव “निमनुस्सम्हि अरज्जम्ही”ति वुत्तं । तिरच्छानवत्थुस्मिम्पि “नागो वा होतु सुपण्णमाणवकादीनं वा अज्जतरो अन्तमसो सक्कं देवराजानं उपादाय यो कोचि अमनुस्सजातिको सब्बोव इमस्मिं अत्थे तिरच्छानगतोति वेदितब्बो”ति वुत्तं, तस्मा जातिभिन्नताय अमनुस्सावासो अरज्जन्ति वेदितब्बो । अब्भन्तरसीमाय विचारणा ।

इदानी उदकुक्खेपसीमाय संवण्णनाक्कमो सम्पत्तो । तत्थ “सब्बा भिक्खवे नदी असीमा । सब्बो समुद्दो असीमो । सब्बो जातस्सरो असीमो । नदिया वा भिक्खवे समुद्दे वा जातस्सरे वा यं मज्झिमस्स पुरिसस्स समन्ता उदकुक्खेपा, अयं तत्थ समानसंवासा एकूपोसथा”ति पज्जत्ता, अयं उदकुक्खेपसीमा नाम । तत्थ “सब्बा भिक्खवे नदी असीमा”ति एत्थ असीमसद्दे अकारो विरहत्थो, असीमा बद्धसीमा विरहिताति अत्थो । जत्तिदुतियकम्मवाचं सावेत्वापि बन्धसीमाविरहिताति वुत्तं होति । पटिसेधत्थो वा, असम्मन्नितब्बाति अत्थो । वुद्धिअत्थो वा, “असेक्खा धम्मा”ति यथा सिक्खितसिक्खा निट्ठितसिक्खाति वुत्तं होति । एवं असीमासीमकिच्चनिट्ठप्पत्ताति अत्थो । जत्तिदुतियकम्म वाचं सावेत्वा सम्मतापि असम्मतायेव, अत्तनो सभावेनेव गामसीमा विय बद्धसीमासदिसाति वुत्तं होति । एतेन नदीजातस्सरसमुद्दानं बद्धसीमाय अखेत्तभावो दस्सितो होति । एवं “सब्बा भिक्खवे नदी असीमा”तिआदिना नदीसमुद्दजातस्सरानं बद्धसीमाभावं पटिक्खित्वा तत्थ लोकवोहारसिद्धासु एतासु नदीआदीसु अबद्धसीमासु पुन वग्गकम्मपरिहारत्थं वालिकादीहि सीमपरिच्छिन्दनं कत्तुकामो भगवा “नदिया वा भिक्खवे समुद्दे वा जातस्सरे वा यं मज्झिमस्स पुरिसस्स समन्ता उदकुक्खेपा”ति आदिमाह । तत्थ मज्झिमस्स पुरिसस्सति थाममज्झिमस्स पुरिसस्स तेनेवाह समन्तपाकादिकाय विनयट्ठकथायं “थाममज्झिमेन पुरिसेना”ति । यदि वट्ठकीपुरिसमिच्छेय्य, “वट्ठकीपुरिसेना”ति वुत्तं भवेय्य, न पनेवं वुत्तं, तेन जायति “थाममज्झिमस्स पुरिसस्सा”ति । तिविधा हि पुरिसा उत्तमपुरिसो मज्झिमपुरिसो पकतिपुरिसोति । तत्थ उत्तमपुरिसो नाम सब्बज्जु भगवा, सो हि भगवा सब्बसत्तुत्तमो थामयससम्पत्तिइस्सरियादीहि तथा हि तथागतस्स थामो ।

“काळावकञ्च गङ्गेय्यं, पण्डरं तम्बपिङ्गलं ।
गन्धमङ्गलहेमञ्च, उपोसथं छद्दन्तिमे”ति ॥

वृत्तानं दसन्नं हत्थिकुलानं बलानुसारेण वेदितव्वो । तत्थ काळावकं न्ति पकतिहत्थिकुलं यं दसन्नं पुरिसानं कायबलं, तं एकस्स काळावकस्स हत्थिनो बलं । यं दसन्नं काळावकानं बलं, तं एकस्स गङ्गेय्यस्स बलं । यं दसन्नं गङ्गेय्याणं बलं, तं एकस्स पण्डरस्स बलं, यं दसन्नं पण्डरानं बलं, तं एकस्स तम्बस्स बलं । यं दसन्नं तम्बानं बलं, तं एकस्स पिङ्गलस्स बलं । यं दसन्नं पिङ्गलानं बलं, तं एकस्स गन्धहत्थिनो बलं । यं दसन्नं गन्धहत्थीणं बलं, तं एकस्स मङ्गलस्स बलं । यं दसन्नं मङ्गलानं बलं, तं एकस्स हेमस्स बलं । यं दसन्नं हेमवतानं बलं, तं एकस्स उपोसथस्स बलं । यं दसन्नं उपोसथानं बलं, तं एकस्स छद्दन्तस्स बलं । यं दसन्नं छद्दन्तानं बलं, तं एकस्स तथागतस्स कायबलं । “नारायणसङ्घातं बलं”न्तिपि इदमेव वुच्चति । तत्थ नारा वुच्चन्ति रस्मियो, ता बहू नानाविधा ततो उप्पज्जन्तीति नारयणं, वजिरं, तस्मा वजिरसङ्घातं बलन्ति पि अत्थो, तदेतं पकतिहत्थिगणनाय हत्थिकोटिसहस्सं, पुरिसगणनाय दसन्नं पुरिसकोटिसहस्सानं बलं होति, इदं तथागतस्स कायबलं । इस्सरियादिबलविधानं पन तंतं सुत्तानुसारेण वेदितव्वं । मज्झिमपुरिसो नाम वड्ढिकपुरिसो सो हि तथागतस्स बलं पटिच्च सिनेरुपब्बतराजं सासपबीजेन मिनन्तो विय सतेनपिसहस्सेनपि सतसहस्सेनपि मिनेतुं अभव्वो, अन्तमसो पादङ्गुठो सो पादङ्गुठकम्पि गणहेतुं अभव्वोव । तस्स पकतिपुरिसतो महन्तभावेन मज्झे भवत्ता मज्झिमपुरिसो नाम जातो, तथा हि सुगतविदत्थि वड्ढिकस्स तस्सो विदत्थियो, वड्ढिकहत्थेन दियड्ढहत्थो होति, तथा वड्ढिकविदत्थि पकतिपुरिसस्स द्वे विदत्थियो, पकतिपुरिसहत्थेन परिपुण्णहत्थो होति तथा हि सुगतविदत्थि नाम इदानीं मज्झिमस्स पुरिसस्स तस्सो विदत्थियो, वड्ढिकहत्थेन दियड्ढो हत्थो होतीति कुटिकारसिक्खापदड्ढकथायं वुत्तं । अयं इध मज्झिमपुरिसोति नाधिप्पेता । कस्मा कुटिकारसिक्खापदेयेव तिहत्थाति वड्ढिकहत्थेन तिहत्था । पमाणयुत्तो मज्जोति पकतिविदत्थिया नवविदत्थिप्पमाणो मज्जोति वुच्चति यथा, एवं मज्झिमपुरिसेना”ति इध अवत्वा”थाममज्झिमेन पुरिसेना”ति अड्ढकथायं वुत्तत्ता । पकतिपुरिसो नाम”यं दसन्नं पुरिसानं कायबलं, तं एकस्स काळावकस्स हत्थिनो बलं”न्ति वुत्तपुरिसो पकतिपुरिसो नाम । तत्थ किञ्चापि एकच्चे पुज्जवन्ता राजा अजातसत्तु जीवको कोमारभच्चो इत्थियापि विसाखा मिगारमाताति एवमादयो पञ्चन्नं हत्थीणं बलं धारेन्ति, न पन ते मज्झिमपुरिसा नाम होन्ति, पकतिपुरिसो येव, पुज्जवन्तभावेन विसेसपुरिसत्ता । इध पन पकतिपुरिसोयेव थाम मज्झिमपुरिसोति अधिप्पेतो । उदकुक्खेपाति उदकुक्खेपेन परिच्छिन्ना, तेनेवाह मातिकाड्ढकथायं लीनत्थप्पकासनियं उदकुक्खेपाति करणत्थे निस्सक्कवचनन्ति आह । उदकुक्खेपेना”ति अयज्जेत्थत्थो । नदीसमुद्दजातस्सरेसु यंठानं मज्झिमस्स पुरिसस्स समन्ता परिसपरियन्ततो उदकुक्खेपेन परिच्छिन्नं, अयं तत्थ नदीआदीसु लोकवोहार सिद्धासु तासुएव अबद्धसीमासु अपरापि समानसंवासा एकूपोसथाति कङ्कावितरणियं पन यं मज्झिमस्स पुरिसस्स समन्ता उदकुक्खेपाति यं ठानं थाममज्झिमस्स पुरिसस्स समन्ततो उदकुक्खेपेन परिच्छिन्नं । तत्थ यथा अक्खधुत्ता दारुगुळं खिपन्ति, एवं उदकं वा वालिकं वा हत्थेन गहेत्वा मज्झिमेन पुरिसेन सब्बथामेन खिपितव्वं । यत्थ एवं खित्तं उदकं वा वालिका पतति, अयं उदकुक्खेपो नाम । अयं तत्थ समान संवासा एकूपोसथाति, अयं तेसु नदीआदीसु उदकुक्खेपपरिच्छिन्ना सीमा समानसंवासाचेव एकूपोसथाचा”ति अत्थयोजनं कत्वा अयं एतेसं नदीआदीनं अन्तोयेव लब्धति, न बहि, तस्मा नदिया वा जातस्सरे वा यत्तकं पदेसं पकतिवस्सकाले चतूसु मासेसु उदकं ओत्थरति, समुद्दे यस्मिं पदेसे पकतिवीचियो ओसरित्वा सण्ठहन्ति, ततोपट्टाय कप्पियभूमि । दुब्बुट्टिकाले वा गिम्हे वा नदीजातस्सरेसु सुक्खेसुपि साएव कप्पियभूमि । सचे पन सुक्खे जातस्सरे वापिं वा खणन्ति वप्पं वा करोन्ति, तं ठानं गामखेत्तं होति । या पनेसा कप्पियभूमीति वुत्ता, ततो बहि उदकुक्खेपसीमा न गच्छति, अन्तोयेव गच्छति, तस्मा तेसं अन्तोपरिसपरियन्ततो पट्टाय समन्ताउदकुक्खेप परिच्छेदो कातव्वो”ति वुत्तं । गण्ठपदे पन यं मज्झिमस्स पुरिसस्स समन्ता उदकुक्खेपाति पन एतिस्सा नदिया चतुवग्गादीनं सङ्गानं विसुं चतुवग्गकरणीयादिकम्मकरणकाले सीमापरिच्छेददस्सनत्थं

वृत्तं, तिचीवरेन विष्णुवासपरिच्छेददस्सनत्थम्पि सत्तब्भन्तरसीमाय परिच्छेददस्सनं वियाति आचरिया, तस्मा उदकुक्खेपपरिच्छेदाभावेपि अन्तो नदि यं कातुं वट्ठीतीति सिद्धं'न्ति लिखितं । तत्थ उदकुक्खेपपरिच्छेदाभावेपी'ति इदं पदं समन्ततो उदकुक्खेपेन परिच्छिन्नं'न्ति महाअट्ठकथावचनेन वा समन्ता उदकुक्खेपपरिच्छेदो कातब्बो'ति मातिकाट्ठकथाय कङ्का वितरणियज्ज वृत्तवचनेन वा, "तत्थापि हि मज्झिमपुरिसो न जायति, तथा सब्बथामेन खिपनं'न्ति वा, "एतदत्थमेव हि वालिकादीहि सीमपरिच्छिन्नं'न्ति वा विमतिविनोदनीवचनेहि वा न समेति । गन्थकारेणापि परूपवादविवज्जनत्थं "अयं अम्हाकं खन्ती'ति अवत्वा' अचरिया'ति अज्जकत्तारे निदस्सित्वा परतो निगमने "इदं सब्बं सुट्ठु विचारेत्वा गरुकुले पयिरुपासित्वा गहेतब्बं युत्तं गहेतब्बं, इतरं छट्ठेतब्बं'न्ति वृत्तं तस्मा अज्जेसं आचरियानं मतेन लिखितन्ति दट्ठब्बं । अज्जथा तिस्सोपि सङ्गीतियो आरूळ्हे अट्ठकथावचने च कङ्कावितरणी-विमतिविनोदनीवचनानि च मक्खेतब्बानि भवेय्युं, गन्थापि अज्जमज्जविरुद्धा भवेय्युं, भगवता पज्जत्तसिक्खापदम्पि सावकानं मतेन पटिसङ्खरितब्बं भवेय्य भगवता पज्जत्तसिक्खापदं पन न मक्खेतब्बं, यथा पज्जत्तेयेव वत्तितब्बं वक्खति हि वत्थुं जानित्वापि मज्जं पिवतो भिक्खुस्स पाचित्तियं, सामणेस्स पन जानित्वा पिवतो सीलभेदो, न अजानित्वाति वृत्तं तत्थ कारणं मगितब्बं, सिक्खापद पज्जत्तिया बुद्धानमेव विसयत्ता न वा मगितब्बं, यथा पज्जत्तेयेव वत्तितब्बं'न्ति तस्मा समन्ता उदकुक्खेपाति पज्जत्तसिक्खापदानुरूपं समन्ततो उदकुक्खेपेन परिच्छिन्नन्ति वा उदकं उक्खिपितब्बन्ति वा उदकुक्खेपेन पि परिच्छिन्ना सीमातिवा समन्ता उदकुक्खेपपरिच्छेदो कातब्बोति वा वृत्तधम्मसङ्गाहकत्थेरानं वचनमेव पमाणं ते हि बुद्धमतज्जुनो, इदज्ज वचनं भगवतो न पच्चक्खवचनं नापिसङ्गाहकत्थेरानं वचनं अथवा "यं मज्झिमस्स पुरिसस्स समन्ता उदकुक्खेपा'ति पन एतस्सा नदिया... पे०... सत्तब्भन्तरसीमाय परिच्छेददस्सनं विय सीमपरिच्छेददस्सनत्थं वृत्तं'न्ति आचरिया यस्मा वदन्ति, तस्मा उदकुक्खेपपरिच्छेदाभावेपि अन्तो नदि यं कातुं वट्ठीतीति सिद्धन्ति इमिस्सा अत्थयोजनाय न धम्मसङ्गाहकत्थेरापि पविट्ठा, गन्थकारोपि अपविट्ठो । कस्माति चे तिस्सोपि सङ्गीतियो आरूळ्हेसु विनयट्ठकथासुचेव तब्बिवरणभूतासु सिलोकटीकासु च "उदकुक्खेपेन परिच्छिन्नं, उदकं उक्खिपितब्बं, उदकुक्खेपपरिच्छेदो कातब्बो'ति आदिना बहूहि आकारेहि उदकुक्खेपपरिच्छेदमेव लिखन्ति, तस्मा धम्मसङ्गाहकत्थेरापि अप्पविट्ठाति विज्जायति गन्थकारो पि परूपवादविवज्जनत्थं "आचरिया'ति अज्जकत्तारे निदस्सेति, तस्मा गन्थकारोपि अप्पविट्ठाति विज्जायति, इदज्ज वचनं केसज्जि थेरानं अत्तनोमति, अत्तनोमतिच नामेसा सब्बदुब्बला, सिनेरुपब्बतराजं सासपबीजेन मिनेन्तो विय सब्बज्जुबुद्धेन पज्जत्तस्स उदकुक्खेपाति सिक्खापदस्स अत्थं वदन्तानं महाकस्सपयसमोग्गलिपुत्ततिस्सपभुतीनज्ज तेसं सिस्सानुसिस्सानं महाविहारवासीनज्ज वचनं को नाम पुग्गलो मक्खेतुं सक्खिस्सति, उपसम्पदादिकम्मस्स च गरुकम्मत्ता सासनस्स मूलत्ता च गरुकेयेव ठातब्बं । "यं मज्झिमस्स पुरिसस्स समन्ता उदकुक्खेपा'ति भगवता पज्जत्तं, कथं मज्झिमस्स पुरिसस्स उदकुक्खेपारहट्ठानमेव उदकुक्खेपसीमा, उदाहु उदकुक्खेपेनेव उदकुक्खेपसीमाति चोदनं परिहरन्तो अट्ठकथाचरियो कथं पन उदकं उक्खिपितब्बन्त्यादिमाह । तत्थ कथन्ति कथेतुकम्यता पुच्छा, कथं केन कारणेन उदकं उक्खिपितब्बं उदकासिज्जनसङ्केपेन उक्खिपितब्बं अथ खो लेट्ठुखिपनदारुगुळ्खिपनाकारेन उक्खिपितब्बन्ति अत्थो । अक्खधुत्ताति सामज्जेन वृत्तेपि "सीहो गायति नङ्गुट्ठं, सीहो चालेति वालधि'न्ति एत्थ विय दारुगुळं खिपन्ति सद्दन्तरसन्निधानतो अत्थवसेन दारुगुळकीळका धुत्तजनाति विज्जायति अक्खसद्दो हि जूतेपि निरूळ्हो । दारुगुळन्ति भमं आरोपेत्वा आरग्गेन कतदारुविकति अयज्हेत्थत्थो... यथा अक्खधुत्ता दारुगुळका धुत्तजना दारुगुळं हत्थेन गहेत्वा अत्तनो बलं दस्सेन्ता विय सब्बथामेन अत्तानं ओनमित्वा खिपन्ति, एवमेव थाममज्झिमेन पुरिसेन उदकं वा वालिकं वा हत्थेन गहेत्वा अत्तनो बलं दस्सेन्ताविय ओनमित्वा सब्बथामेन निसिन्नस्स वा ठितस्स वा परिसपरियन्ततो अनुपरियायित्वा खिपितब्बं, एवं चित्तं उदकं वा वालिकं वा यत्थ यस्मिं ठाने पतति, अयमेको उदकुक्खेपो नामाति "अयमेको उदकुक्खेपो'ति इमिना पदेन द्विन्नं सङ्गानं विसुंविस्सुं कम्मकरणाधिकारे सीमन्तरिकत्ता अज्जस्सापि उदकुक्खेपस्स सम्भवं दस्सेति, तेनेव मातिकाट्ठकथायं

“सचे पन द्वे सङ्गा विसुंविंसुं उपोसथादिकम्मं करोन्ति, द्विन्नं उदकुक्खेपानं अन्तरे अज्जो एको उदकुक्खेपो उपचारत्थाय ठपेतब्बो”ति वुत्तं, विमतिविनोदनियम्पि “तस्स अन्तोति तस्स उदकुक्खेपपरिच्छिन्नस्स ठानस्स अन्तो न केवलज्ज तस्सेव अन्तो, ततो बहिपि एकस्स उदकुक्खेपस्स अन्तो ठातुं न वट्ठतीति वचनं उदकुक्खेपपरिच्छेदस्स दुब्बिजानतो कम्मकोपसङ्गा होती”ति वुत्तं, सारत्थदीपनियं पन “तस्स अन्तो हत्थपासं विजहित्वा ठितो कम्मं कोपेतीति इमिना परिच्छेदतो बहि यत्थ कत्थचि ठितो कम्मं न कोपेतीति दीपेती”ति वत्त्वा मातिकाटुकथावचनम्पि पटिक्खिपि, तं एकसङ्गं सन्निपातं सन्धाय वुत्तन्ति दट्ठब्बं, यथा च महासीमाय खण्डित्वा बद्धानं खण्डसीमानं अज्जमज्जसङ्करविवज्जनत्थं सीमन्तरिका ठपिता, एवमेव अत्तनो सभावेन गामसीमा विय सयं जातसीमायं नदीसमुद्दजातस्सरानं अतिमहन्तभावेन उदकुक्खेपेन उदकुक्खेपसीमा भगवता अनुज्जाता, तथापि द्विन्नं बद्धसीमानमिव अज्जमज्जसङ्करविवज्जनत्थं द्विन्नं उदकुक्खेपसीमानं अन्तरे सीमन्तरिकत्थाय अज्जो उदकुक्खेपो ठपेतब्बो”ति वुत्तं, सन्निमित्ता बद्धसीमा, सउदकुक्खेपा उदकुक्खेपसीमा, सीमन्तरिका विय एको उदकुक्खेपो दट्ठब्बो, तेनेव विमतिविनोदनियं “इदञ्चेत्थ सीमन्तरिकाविधानं द्विन्नं बद्धसीमानं सीमन्तरिका अनुजाननसुत्तानुलोमतो सिद्धान्ति दट्ठब्ब”न्ति वुत्तं, एकस्मिं सङ्गसन्निपाते पन एकस्स उदकुक्खेपस्स बहि तिट्ठन्तोपि कम्मं न कोपेतीति दट्ठब्बं वुत्तञ्चि विमतिविनोदनियं भगवता निदानवसेन एकगामसीमनिस्सितानं एकसभागानज्ज द्विन्नं बद्धसीमानमेव अज्जमज्जं सम्भेदज्झोत्थरणं सीमन्तरिकं विना अब्यवधाने ठानज्ज भगवता अनुमतमेवाति जत्त्वा अट्टकथाचरिया इधापि सीमन्तरिकाविधानमकंसु विसभागसीमानम्पि हि एकसीमनिस्सितत्तं एकसभावत्तञ्चाति द्वीहङ्गेहि समन्नागते सति एव सीमन्तरिकं विना ठानं सम्भेदाय होति, नासतीति दट्ठब्ब”न्ति । एवं नदीसमुद्दजातस्सरेसु समन्ताउदकुक्खेपाति पज्जत्तसिक्खापदानुरूपं उदकुक्खेपेन परिच्छेदं दस्सेत्वा रस्सपभवे नदीजातस्सरपदेसे उदकुक्खेपेन विनाव अत्तनो सभावेन गामसीमायमिव सब्बथा कप्पियभावं दस्सेतुं सचे पन नातिदीघा होति, पभवतो पट्टाय त्यादिमाह । तत्थ पभवतो पट्टायाति यस्मिं पदेसे चतुमासपरमा नदी सन्दति, तस्स उपरिमभागतो पट्टायाति अत्थो । याव मुखद्वारा ति याव नदीतीरमेवेत्थ मुखद्वाराति अधिप्पेता । सब्बत्था”ति सब्बस्मिं नदीपदेसे उदकुक्खेपसीमाकम्मं नत्थी ति उदकुक्खेपेन पवत्ता सीमा उदकुक्खेपसीमा । करितब्बन्ति कम्मं, करकरणेति धातु, रम्मपच्चयो । करणेति मनोद्वारवीथिया सत्तमकुसलजवनचित्तसमुद्वापितवायोधातुया विकारभूतो कायपयोगो, तेन कायपयोगेन खिपितब्बं उद्धटं कम्मन्ति वुच्चति परमत्थवसेन पन कायपयोगसङ्गाताय चित्तं जवायोधातुया विप्फारेन देसन्तरप्पत्तिसमुद्वापिका अट्टकलापपुज्जायेव । उदकुक्खेपसीमाय कम्मं उदकुक्खेपसीमाकम्मं तं एत्थ रस्सपभवनदिया नत्थीति अत्थो । अयञ्हेत्थत्थो सचे नदी नातिदीघा होति अड्ढयोजनं वा गावुतं वा अड्ढगावुतं वा, तस्सा पवत्तनट्टानतो पट्टाय याव नदीतीरा सब्बत्थ नदीपदेसे अज्झोत्थरित्वा सङ्गो निसीदति, तत्थ तस्मिं नदीपदेसे समन्ततो अवसेसनदिया अभावा वग्गकम्मसङ्गाभावेन उदकुक्खेपसीमा कम्मं नत्थि, केवला नदी सीमायेवाति सारत्थदीपनियम्पि मातिकाटुकथायलीनत्थप्पकासनियम्पि एतदेव सन्निट्टानं वुत्तं विमतिविनोदनियं पन यत्थ खुद्दके अरज्जे महन्तेहि वा भिक्खूहि परिपुण्णताय वग्गकम्मसङ्गाभावेन सत्तब्भन्तरसीमापेक्खा नत्थि, तत्थ सत्थब्भन्तरसीमा न उप्पज्जति, केवलारज्जसीमायेव तत्थ सङ्गेन कम्मं कातब्बं नदीआदीसुपि एसेव नयो वक्खति हि सचे नदी नातिदीघा होति, पभवतो पट्टाय यावमुखद्वारा सब्बत्थ सङ्गो निसीदति, उदकुक्खेपसीमाकम्मं नत्थी”ति आदि च उभयत्थापि च । यस्सं दिसायं सत्तब्भन्तरस्स वा उदकुक्खेपस्स वा ओकासो नप्पहोति, तत्थ कथं मिननं खिपनं वा भवेय्य, गामखेत्तादीसु पविसनतो अखेत्ते सीमा पविट्ठा नामातिसीमा विपज्जेय्य, अपेक्खाय सीमुप्पत्तियं पन यतो पहोति, तत्थ सत्तब्भन्तरउदकुक्खेपसीमा सयमेव परिपुण्णा जायन्ति । यतो पन नप्पहोति, तत्थ अत्तनो खेत्तप्पमाणेनेव जायन्ति, न बहीति वुत्तं, एत्थ च”सीमापेक्खाय सत्तब्भन्तरउदकुक्खेपसीमा सयमेव परिपुण्णा जायन्ती”ति वुत्तत्ता उदकुक्खेपं विनायेव अपेक्खाय सीमाय उदकुक्खेपसीमा उप्पज्जती”ति अत्थं वदन्ति, तं अयुत्तरूपं विय दिस्सति । कस्माति चे पाळिनयविरोधतो विमतिविनोदनियं परतो

वुत्तवचनेनापि विरोधतो च । इदञ्च वचनं आचरियस्स केसञ्चि पुग्गलानं वादप्पकासनत्थं वुत्तं भवेय्य । कस्मा परतो वुत्तवचनेन अघटियत्ता च पाळियट्ठकथाटीकावचनेहिपि विरुज्झनतो च, तं परतो वण्णयिस्साम । यथा च लोके वतिं अपरिक्खिपित्वा “इदं वतिया ठान”न्ति च यथा च नङ्गलकोटिया अकसित्वा “इदं कसिकट्टान”न्ति च यथा च वत्थुं करोन्ता मनुस्सा कुधारीफरसुआदिना रुक्खे अच्छिन्दित्वा “इदं मम कुधारिपतनट्टान”न्ति च यथा च दात्तेन अलायित्वा “इदं मम लायितट्टान”न्ति च न सक्का वत्तुं, एवमेव उदकं वा वालिकं वा हत्थेन अखिपित्वा “अयमेको उदकुक्खेपोति च, उदकपतनट्टानन्ति च न सक्का वत्तुं । एत्थ च द्वे भिक्खू एवं विवादं करोन्ति विमतिविनोदनियं “यत्थ खुद्दके अरज्जे महन्तेहि भिक्खूहि परिपुण्णताय वग्गकम्मसङ्गाभावेन सत्तब्भन्तरसीमापेक्खा नत्थि, तत्थ सत्तब्भन्तरसीमा न उप्पज्जति, केवलारज्जसीमायेव तत्थ सङ्गेन कम्मं कत्तब्बं नदी आदीसुपि एसेव नयो । वक्खति हि सचे नदी नातिदीघा होति । पभवतो पट्टाय याव मुखद्वारा सब्बत्थ सङ्घो निसीदति, उदकुक्खेपसीमाकम्मं नत्थी”तिआदिं, इमिना एव वचनेन वग्गकम्मपरिहारत्थं सीमापेक्खाय सति एव उदकुक्खेपसीमा सत्तब्भन्तरसीमा उप्पज्जन्ति, नासतीति दट्ठब्ब”न्ति वुत्तत्ता उदकुक्खेपं विनाव परिसपरियन्ततो पट्टाय सीमापेक्खाय सहेव उदकुक्खेपसीमा उप्पज्जति तस्मा उदकुक्खेपेन पयोजनं नत्थेवाति ते एवं वत्तब्बा “मा सप्पुरिसा एवं वदेय्याथ आचरियवरज्ज मा अब्भाचिक्खथ इदञ्च वचनं आचरियवरस्स नेय्यवचनं, परतोपि आचरियवरो सन्निट्टानं वक्खति विनयट्ठकथासुचेव सारत्थदीपनियज्ज वुत्तवचनेहिपि तव वचनं असंसन्देव, विमतिविनोदनियमेव परतो वुत्तवचनेनापि न घटियति । कथं नेय्यवचनं होतीति । “सीमापेक्खाय सति एव... पे०... नस्सती”ति एत्थ सीमापेक्खाय विना मग्गगमनन्हानादि अत्थेहि भिक्खूहि अरज्जे वा नदीआदीसुपिवा पविट्ठक्खणेयेव नुप्पज्जति, सीमापेक्खाय सति एव अरज्जे समन्ता सत्तब्भन्तरा”ति पज्जत्तसिक्खापदानुरूपं अब्भन्तरसीमा उप्पज्जति” नदीसमुद्घजातस्सरेसुपि मज्झिमस्स पुरिसस्स समन्ता उदकुक्खे”पाति पज्जत्त सिक्खापदानुरूपं उदकुक्खेपेन सह उदकुक्खेपसीमा उप्पज्जति, न उदकुक्खेपेन विनाति अयं नेय्यत्थो । नासतीति एत्थ उदकुक्खेपेन विनाति अत्थोपि न लब्भते । एवञ्च सति विमतिविनोदनियं येव पुन तत्थाति लोकवोहारसिद्धासु एतासु नदीआदीसु तीसु अबद्धसीमासु पुनवग्गकम्मपरिहारत्थं सासनवोहारसिद्धाय अबद्धसीमाय परिच्छेदं दस्सेन्तोति अधिप्पायो । पाळियं “यं मज्झिमस्स पुरिसस्स”ति आदीसु उदकं उक्खिपित्वा खिपियति एत्थाति उदकुक्खेपो, उदकस्स पथनोकासो, तस्मा उदकुक्खेपा । अयज्हेत्थ पदसम्बन्धवसेन अत्थो... “परिस परियन्ततो पट्टाय समन्ता याव मज्झिमस्स पुरिसस्स उदकुक्खेपो उदकपतनट्टानं, ताव यं तं परिच्छिन्नं ट्टानं, अयं तत्थ नदीआदीसु अपरा समानसंवासा उदकुक्खेपसीमा”ति वुत्तअत्थपदेहिपि समानं भवेय्य आचरियमेव हि केचिपन समन्ता अब्भन्तरं मिनित्वा परिच्छेदकरणेनेव सीमा सज्जायति, न सयमेवाति वदन्ति, तं न गहेतब्भन्त्यादिना केचिवादं पटिक्खिपित्वा मिननखिपने दोसं दस्सेत्वा च यं पनेत्थ अब्भन्तरमिननप्पमाणस्स वालिकादिखिपनकम्मस्स च दस्सनं, तं सयंजातसीमानं ठितट्टानपरिच्छेददस्सनत्थं कत्तं, गामूपचारघरूपचारजाननत्थं लेडुसुप्पादिखिपनविजाननदस्सनं विय, तेनेव मातिकाट्ठकथायं सीमं वा बन्धन्ति उदकुक्खेपं वा परिच्छेद”न्ति वुत्तं, एवं कतेपि तस्स परिच्छेदस्स पभवतो जातुं असक्कुणेय्यत्तेन थूलतो जत्वा अन्तोतिट्टन्तेहि निरासङ्कट्टाने ठातब्बं अज्जं बहिकरोन्तेहि अतिदूरे निरासङ्कट्टाने पेसेतब्बन्ति वा, तस्मा यथा वुत्तसीमापेक्खवसेनेव तासं सत्तब्भन्तरउदकुक्खेपसीमानं उप्पत्ति, तब्बिगमेन विनासो च गहेतब्बोति अम्हाकं खन्ति, वीमंसित्वा गहेतब्बं, अज्जो वा पकारो इतो युत्ततरो गवेसितब्बो”ति आह । वीमंसित्वा गहेतब्बं । अज्जो वा पकारो इतो युत्ततरो गवेसितब्बो”ति इमिना आचरियस्स वचनेन इमस्स वचनस्स अत्तनोमतिभावज्ज आचरियस्स अपटिसम्भिदापत्तभावज्ज दस्सेति । इदञ्च वचनं न भगवतो पच्चक्खवचनं, नापिधम्मसङ्गाहकत्थेरानं वचनं, तिस्सोपि सङ्गीतियो अनारूळहा, नापि अट्ठकथाय संवण्णनाचरियस्स वादप्पकासनमेव तस्मा असल्लक्खितब्बमेव सारत्थदीपनियम्पि सचे नदी नातिदीघा होतीति इमिस्सा संवण्णनाधिकारे उदकुक्खेपसीमा कम्मं नत्थीति यस्मा सब्बोपि नदीपदेसो भिक्खूहि अज्झोत्थटो, तस्मा समन्ततो नदिया

अभावा उदकुक्खेपेन पयोजनं नत्थी'ति वुत्तं तथा हि समन्ततो नदिया अभावा उदकुक्खेपेन पयोजनं नत्थी'ति इमस्स अन्वयवसेन वा अत्थापत्तिवसेन वा समन्ततो नदिया भावे सति उदकुक्खेपेन पयोजनं अत्थेव वग्गकम्मपरिहारत्थन्ति अत्थो लब्भते मातिकाट्टकथाय लीनत्थप्पकासनियम्पि “समन्ता उदकुक्खेपपरिच्छेदो कातब्बोति पहोनकट्टानं सन्धाय वुत्तं यत्थ पन कुन्निदियं नप्पहोति । तत्थ पहोनकट्टाने उदकुक्खेपपरिच्छेदो कातब्बो'ति वुत्तं । उदकुक्खेपपरिच्छेदो कातब्बो'ति इमिना वचनेन सीमापेक्खाय सह उदकुक्खेपं विना अत्तनो सभावेनेव नुप्पज्जतीति विज्जायति, तथा हि उदकुक्खेपपरिच्छेदके कत्तारे असति कथं उदकुक्खेपपरिच्छेदो कातब्बो भवेय्य तस्मा “वग्गकम्मपरिहारत्थं सीमापेक्खाय सति एव उदकुक्खेपसत्तब्भन्तरसीमा उप्पज्जन्ति, नासती'ति इदं वचनं सारत्थदीपनियञ्च मातिकाट्टकथायञ्च वुत्तवचनेहि अज्जमज्जविरुद्धं विय दिस्सति विमतिविनोदनियंयेव च “महोदयेन पन उन्नतट्टानतो निन्नट्टाने पतन्तेन खतो खुद्दको वा महन्तो वा लक्खणयुत्तो जातस्सरोव एत्थापि खुद्दके उदकुक्खेपकिच्चं नत्थि समुद्दे पन सब्बथा उदकुक्खेपसीमायमेव कम्मं कातब्बं, सोधेतुं दुक्करत्ता'ति वुत्तं तथा हि अयमाचरियवरो पुब्बे “वग्गकम्मपरिहारत्थं सीमापेक्खाय सति एव उदकुक्खेपसत्तब्भन्तरसीमा उप्पज्जन्ति, नासती'ति वत्त्वा परतो कथमाचरियवरेन “एत्थापि खुद्दके उदकुक्खेपकिच्चं नत्थि'त्यादिवचनमुच्चते, तत्थायं विग्गहो उदकं उक्खिपित्वा खिपीयति एत्थाति उदकुक्खेपो उदकस्स पतनोकासो किन्तु, ठानं करितब्बं किच्चं कर करणेति धातु रिच्चपच्चयो यं । “अज्जेव किच्चं आतप्प'न्ति यथा, उदकुक्खेपस्स किच्चं करणं उदकुक्खेपकिच्चं । समुद्दे पना ति एत्थ पन सद्दो विसेसत्थो, पक्खन्तरत्थोतिपि अपरे विसेसत्थे पन नदीजातस्सरेसु महन्तेसु उदकुक्खेपसीमायमेव कातब्बं, खुद्दके पन केवले नदीजातस्सरेपि कातब्बं समुद्दे पन विसेसतो उदकुक्खेपसीमायमेव कातब्बन्ति अयं पन सद्दस्स विसेसत्थो । सब्बथा ति सब्बेन सब्बं । उदकुक्खेपसीमायमेवा ति एत्थ एवकारो सन्निट्टानत्थो, उदकुक्खेपसीमायमेव कम्मं कातब्बं, न समुद्दसीमाय कदाचीति अत्थो युज्जतेव । नदीजातस्सरेसु पन महन्तेसु उदकुक्खेपसीमाय कातब्बं, खुद्दके नदीजातस्सरेयेव न कातब्बन्ति अयं अत्थो सामत्थियतो लब्भतेव नदीजातस्सरेसु खुद्दकमहन्तभावेन नदीजातस्सरुदकुक्खेपाति द्वे द्वे सीमा लब्भन्ति समुद्दे पन कस्मा समुद्दउदकुक्खेपवसेन द्वे न लब्भन्तीति समुद्दे पन कस्मा समुद्दउदकुक्खेपवसेन द्वे न लब्भन्तीति चोदनं मनसिसन्धायाह “सोधेतुं दुक्करत्ता'ति । तत्थ सोधेतुं दुक्करत्ता ति समुद्दस्स अतिमहन्तभावेन समुद्दमोतिण्णे भिक्खू हत्थपासनयनं वा बहिसमुद्दकरणं वा कातुं अतिदुक्करं तस्मा सब्बथा सब्बेन सब्बं उदकुक्खेपसीमायमेव कातब्बन्ति अयमाचरियवरस्स अधिप्पायो । यदि वग्गकम्मपरिहारत्थं सीमापेक्खाय सति एव उदकुक्खेपसीमा उप्पज्जेय्य, एवं सति समुद्दमोतिण्णे भिक्खुसमूहेव हत्थपासतो बहि करेय्य, एवञ्च सति सोधेतुं दुक्करत्ता'ति हेतुपदम्पि निरत्थकं भवेय्य न पनेवं सक्का वत्तुं, तेन जायति “वग्गकम्मपरिहारत्थं उदकुक्खेपपयोजन'न्ति । अपिच तेसं आचरियानं अधिप्पायेन “मयं उदकुक्खेपसीमाय न करोम, केवलं समुद्देयेव करोमा'ति इच्छमाने सति कथं करिस्सन्ति । तस्मा तेसं मतेन सीमापेक्खाय सहेव उदकुक्खेपसीमाय सम्भवतो गतगतट्टाने उदकुक्खेपसीमा भवेय्य एवञ्च सति “समुद्दे पन सब्बथा उदकुक्खेपसीमायमेव कम्मं कातब्बं, सोधेतुं दुक्करत्ता'ति वचनम्पि निरत्थकं भवेय्य एवञ्च पन वदेय्य... सब्बसो समुद्दसीमाय अलब्भमानतं सन्धाय “समुद्दे पना'त्यादिवचनं आचरियवरेन वुत्तन्ति तथापि न वत्तब्बं कस्मा एवञ्च अत्थे इच्छमाने सति “समुद्दे पन सब्बत्थ उदकुक्खे पसीमाव लब्भती'ति वत्तब्बं सिया ननेवं वुत्तं । अथवा पकरणादिवसेन सद्दत्थे विभज्जीयमानेपि विरुज्जतेव कथं संयोगवसेन “सवच्छं धेनुमानेही'ति वुत्ते “गावी'ति विज्जायति, न वळवा । “अवच्छं धेनु'न्ति वुत्ते गावीति विज्जायति, न वळवाति एत्थ विय कदाचिपि एवसद्देन निवत्तेतब्बस्स समुद्दस्स नदियमिव नातिदीघभावे अलब्भमाने सति “समुद्दे पन सब्बथा उदकुक्खेपसीमायमेव कम्मं कातब्ब'न्ति एवकारेन अवत्तब्बं सिया, तथा हि संयोगविप्पयोगवसेन “सवच्छं धेनुं, अवच्छं धेनु'न्ति वुत्ते गावीति विज्जायति, न वळवा । वळवा च नाम योनिमग्गस्स अतिसम्बाधत्ता विजायितुं न सक्कोन्ति, गम्भस्स परिणतकाले कुच्छिं फालेत्वा आजज्जपोतकं गण्हन्ति एवं एकगम्भेनेव मरन्ति तस्मा

“वळवं सवच्छ”न्तिवा अवच्छ”न्ति वा वत्तुं नारहति एवमेव कदाचिपि नातिदीघसमुद्दस्सपि अनुपलब्धमानत्ता तं निवत्तापकेन एवसद्धेन “समुद्दे पन सब्बथा उदकुक्खेपसीमायमेव कम्मं कातब्ब”न्ति अपदिसितुं नारहतियेव तस्मा उदकुक्खेपेन सीमा उप्पज्जतीति निट्ठमेत्थाव गन्तब्बं तेन वुत्तं “एवञ्च अत्थे इच्छमाने सति समुद्दे पन सब्बथा उदकुक्खेपसीमाव लब्धतीति वत्तब्बं सिया न पनेवं वुत्त”न्ति तेन जायति वग्गकम्मपरिहारत्थं वालिकादीहि खिपनन्ति अपिच विमतिविनोदनियंयेव “गच्छन्तिया पन नावाय कातुं न वट्ठति । कस्मा उदकुक्खेपमत्तमेव हि सीमा, तं नावा सीधमेव अतिक्कमेति एवं सति अज्जिस्सा सीमाय जत्ति, अज्जिस्सा अनुसावना होती”ति इमस्स संवण्णनाधिकारे तन्ति सीमं । सीधमेव अतिक्कमेतीति इमिना तं अनतिक्कमित्वा अन्तो एव परिवत्तमानाय कातुं वट्ठतीति दस्सेति । एतदत्थमेव हि वालिकादीहि सीमापरिच्छिन्दनं । इतरथा “बहिपरिवत्ता नुखो नो वा”ति कम्मकोपसङ्का भवेय्य । अज्जिस्सा अनुसावनाति केवलाय नदीसीमाय अनुसावना”ति आचरियवरेन वुत्तं । यदिसी मापेक्खाय सह अत्तनो सभावेन उदकुक्खेपसीमा उप्पज्जेय्य, एवं सति नावाय गतगतट्ठाने समन्ततो सभा विय परिखिपित्वा उदकुक्खेपसीमा उप्पज्जेय्य, उप्पज्जमानेपि च अज्जिस्सा अनुसावनाति च अपराय उदकुक्खेपसीमाय अनुसावनाति वत्तब्बं भवेय्य न पनेवं वुत्तं अथापि वदेय्य “पठमोतिण्णट्ठानेयेव सीमापेक्खा होति, गतगतट्ठाने नत्थी”ति, तम्पि वचनं अयुत्तमेव । कस्मा याव कम्मं न निप्फन्नं, ताव सीमापेक्खाय विना असम्भवतो तेन जायति “वग्गकम्मपरिहारत्थं उदकुक्खेपं विना सीमापेक्खाय सहेव अत्तनो सभावेन उदकुक्खेपसीमा नुप्पज्जती”ति निट्ठमेत्थाव गन्तब्बं तस्मा नावाय कम्मं करोन्तेहि थिरतरं कत्वा नावं अगमनीयं कत्वाव कातब्बं । सारत्थदीपनियम्पि “गच्छन्तिया पन नावाय कातुं न वट्ठतीति एत्थ उदकुक्खेपं अनतिक्कमित्वा परिवत्तमानाय कातुं वट्ठतीति वेदितब्ब”न्ति वुत्तं । एवञ्च पन वदेय्य “याव परिसा वट्ठति, ताव सीमापि वट्ठति परिसपरियन्ततो उदकुक्खेपोयेव पमाणन्ति विनयट्ठकथायं वुत्तत्ता परिसवसेन वट्ठमाना उदकखिपनं विनायेव वट्ठति उपचारसीमा विय तस्मा उदकुक्खेपेन पयोजनं नत्थेवा”ति । तं नु, अयज्हेत्थत्थो... उदकुक्खेपसीमा नामेसा वट्ठमाना परिसवसेनेव वट्ठति बद्धसीमायं पन वट्ठमाना समूहवसेन वट्ठति । कस्मा परिसवसेन वट्ठमाना परिसपरियन्ततो उदकुक्खेपो कातब्बोति । अपरे एवं वदन्ति पुब्बे उदकुक्खेपोयेव पमाणं, पुन उदकुक्खेपकिच्चं नत्थि, कथिनत्थतसाटकदानकम्मवाचाविय तथा हि कथिनत्थतसाटकदानकाले वुत्तकम्मवाचा एकायेववट्ठति, अत्थतेयेव कथिने पुन वरसाटकं लभित्वा कम्मवाचाय दानकिच्चं नत्थि एवमेव एत्थापि पुब्बे उदकुक्खेपोयेव पमाणं, पुन उदकुक्खेपकिच्चं नत्थीति ते उपचारसीमायमिव मज्जित्वा वदन्ति उपचारसीमायज्झि पुरिसाय निसिन्नट्ठानमेव उपचारसीमाभावेन वट्ठति इध पन परिसपरियन्ततो उदकुक्खेपपमाणेन वट्ठतियेव न उदकुक्खेपं विनाव इज्झते “कथं पन उदकं उक्खिपितब्बं यथा अक्खधुत्ता दारुगुळं खिपन्ति, एवं उदकं वा वालिकं वा हत्थेन गहेत्वा थाममज्झिमेन पुरिसेन सब्बथामेन खिपितब्बं, यत्थ एवं खित्तं उदकं वा वालिकं वा पतति, अयमेको उदकुक्खेपो”ति अट्ठकथावचनं भिन्दन्ति नाम । किमिवाति चे, ये पन “कम्ममेव कम्मकरणं करोति, नत्थि निरयपाला”ति वदन्ति, ते “अत्थि भिक्खवे निरये निरयपाला”ति देवदूतसुत्तं भिन्दन्ति वियाति । एवञ्चपन वदेय्य ये उदकुक्खेपेन सह इज्झन्ति, तेपि “सचेपि हि भिक्खुसहस्सं तिट्ठति, तस्स ठितोकासस्स बाहिरन्ततो पट्ठाय भिक्खूनं वग्गकम्मपरिहारत्थं सीमापेक्खाय उप्पन्नाय ताय सह सयमेव सज्जाता सत्तब्भन्तरसीमा समानसंवासकाति अधिप्पायो । यत्थ पन खुद्दके अरज्जे महन्तेहि वा भिक्खूहि परिपुण्णताय वग्गकम्मसङ्काभावेन सत्तब्भन्तरसीमापेक्खा नत्थि, तत्थ सत्तब्भन्तरसीमा न उप्पज्जति, केवलारज्जसीमायमेव तत्थ सङ्गेन कम्मं कातब्बं नदीआदीसुपि एसेवनयो”ति विमति विनोदनियं वुत्तवचनं भिन्दन्ति नामाति । तं न, तेन नो का हानि एवम्पि अम्हाकं वादे कोचि विरोधो न विज्जतेव । कस्माति चे, इमे द्वे सद्वचनापि असम्बन्धाव भिन्नलक्खणा भिन्नविसया चेता सीमा । कथं सद्वचना असम्बन्धा । यथा अरज्जे तत्थ सत्तब्भन्तरसीमा न उप्पज्जति, केवलारज्जमेवाति वुच्चति, एव मेव “नदियापि सब्बत्थ सङ्गो निसीदति, उदकुक्खेपसीमा नुप्पज्जती”ति अवत्वा “उदकुक्खेपसीमा कम्मं नत्थी”ति

क्रियापरामसनवसेन वुत्तं । करितब्बं कम्मं । किं तं, खिपनं । एवम्पि सद्वरचना असम्बन्धाव । “वग्गकम्मपरिहारत्थं... पे०... उदकुक्खेपसीमा सत्तब्भन्तरसीमा उप्पज्जति, नासती”ति एत्थ “नासती”ति इमस्स उदकुक्खेपेन विनापीति अत्थोपि युज्जतेव । कस्माति चे “सीमापेक्खाय सति एवा”ति इमिना अनुलोमनयवसेन “सीमापेक्खाय असति नुप्पज्जती”ति अत्थो युज्जतेव । केचिपन “समन्ता अब्भन्तरं मिनित्वा परिच्छेदकरणेनेव सीमा सज्जायति, न सयमेवा”ति वदन्ति तं न गहेतब्बं । यदि हि... पे०... यथा चेत्थ, एवं उदकुक्खेपसीमायपि नदीआदीसुपि तत्थापि हि मज्झिमपुरिसो न जायति, तथा सब्बथामेन खिपनन्ति इमिनापि वचनेन आचरियवरस्स उदकुक्खेपेन सहेव सीमापेक्खाय सति उदकुक्खेपसीमा उप्पज्जति, नासतीति अधिप्पायो जायति । कथं भिन्नलक्खणा, गामसीमसत्तब्भन्तरउदकुक्खेपसीमा किञ्चापि अबद्धसीमसामज्जेन समाना, न पन समानलक्खणा तथा हि “असम्मताय भिक्खवे सीमाय अट्ठपिताय यं गामं वा निगमं वा उपनिस्साय विहरति, या तस्स गामस्स वा गामसीमा, निगमस्स वा निगमसीमा, अयं तत्थ समानसंवासा एकूपोसथा”ति इमस्मिं सिक्खापदे खुद्दको वा महन्तो वा सब्बोपि गामपदेसो गामसीमाति अनुज्जाता, न सत्तब्भन्तरसीमाय विय समन्ता लेट्ठपातुक्खेपेन अनुज्जाता अब्भन्तरसीमायपि अगामके चे अरज्जे यं निस्साय विहरति, तस्स अरज्जस्स अरज्जसीमाति नानुज्जाता तथा नदीसमुद्दजातस्सरसुपि गामसीमायमिव सब्बो नदीसमुद्दजातस्सरपदेसो नदीसमुद्दजातस्स रसीमाति एवमेव न अनुज्जाता तथा अब्भन्तरसीमायमिव समन्ता सत्तब्भन्तराति वा नानुज्जाता एवमिमा गामसीमसत्तब्भन्तरउदकुक्खेपसीमा भिन्नलक्खणा, तस्मा भगवता पज्जत्तसिक्खापदानुसारेनेव गामसीमायपि खुद्दको वा महन्तो वा सब्बो गामपदेसो गामसीमाव होति, सत्तब्भन्तरसीमायपि “समन्ता सत्तब्भन्तरा”ति पज्जत्तसिक्खापदानुसारेन समन्ता सत्तब्भन्तरसीमा सीमापेक्खाय सह सयमेव उप्पज्जती”ति मिननामिननविचारणा पन निरत्थकाव तथा उदकुक्खेपसीमायपि “मज्झिमस्स पुरिसस्स समन्ता उदकुक्खेपा”ति पज्जत्तसिक्खापदानुरूपं उदकुक्खेपेन सहेव उप्पज्जतीति नत्थि खिपनाखिपन विचारणाय पयोजनन्ति । कथं भिन्नविसया सत्तब्भन्तरसीमा अरज्जविसया, उदकुक्खेपसीमा नदीसमुद्दजातस्सरविसया, एवम्पि एता गामसीमसत्तब्भन्तरउदकुक्खेपसीमा भिन्नविसयाव तस्मा “नदीआदीसु एसेव नयो”ति वुत्तेपि सत्तब्भन्तरसीमा अपेक्खाय सहेव अत्तनो सभावेनेव सत्तब्भन्तरसीमा उप्पज्जति यथा । एवमेव उदकुक्खेपसीमायपि अपेक्खाय सह उदकुक्खेपं कत्वाव वग्गकम्मपरिहारत्थं उदकुक्खेपसीमा उप्पज्जति, न विनाति सन्निट्ठानं कातब्बं । ननु च मातिकाट्ठकथायं परिच्छेदब्भन्तरे हत्थपासं विजहित्वा ठितोपि, परिच्छेदा बहि अज्जं तत्तकंयेव परिच्छेदं अनतिक्कमित्वा ठितोपि कम्मं कोपेति, इदं सब्बअट्ठकथासु सिन्निट्ठानंति वुत्तवचने नविरुज्झतीति चे । तं न, मातिकाट्ठकथायं “सचे पन द्वेसङ्गा विसुं विसुं उपोसथादिकम्मं करोन्ति, द्विन्नं उदकुक्खेपानं अन्तरे अज्जो एको उदकुक्खेपो उपचारत्थाय ठपेत्तब्बो”ति द्विन्नं सङ्गानं विसुं विसुं कम्मकरणाधिकारे वुत्तत्ता । सारत्थदीपनियम्पि “तत्थ अज्जं तत्तकंयेव परिच्छेदं अनतिक्कमित्वा ठितोपि कम्मं कोपेतीति इदं नेव पाळियं, न अट्ठकथायं उपलब्धमिति । यदि चेत्तं द्विन्नं सङ्गानं विसुं विसुं उपोसथादिकम्मकरणाधिकारे वुत्तत्ता उदकुक्खेपतो बहि अज्जं उदकुक्खेपं अनतिक्कमित्वा उपोसथादिकरणत्थं । ठितो सङ्गो सीमासम्भेदसम्भवतो कम्मं कोपेतीति इमिना अधिप्पायेन वुत्तं सिया । एवं सति युज्जेय्य, तेनेव मातिकाट्ठकथायं लीनत्थप्पकासनियं अज्जं तत्तकंयेव परिच्छेदन्ति दुतियं उदकुक्खेपं अनतिक्कमन्तोपि कोपेति । कस्मा, अत्तनो उदकुक्खेपसीमाय परेसं उदकुक्खेपसीमाय अज्झोत्थत्तत्ता सीमासम्भेदो होति, तस्मा कोपेती”ति “इदं सब्बअट्ठकथासु सन्निट्ठानं”ति च इमिना अधिप्पायेन वुत्तन्ति गहेतब्बं । सब्बासुपि अट्ठकथासु सीमासम्भेदस्स अनिच्छितत्ता तेनेव अत्तनो च अज्जेसज्च उदकुक्खेपपरिच्छेदस्स अन्तरा अज्जो उदकुक्खेपो सीमन्तरिकत्थाय ठपेत्तब्बोति वुत्तं । अज्जे पनेत्थ अज्जथापि पपज्जेन्ति, तं न गहेतब्बंति वत्वा पटिक्खत्तं । तस्स “अन्तोहत्थपासं विजहित्वा ठितो कम्मं कोपेती”ति इमिना परिच्छेदतो बहि यत्थकत्थचि ठितो कम्मं न कोपेतीति दीपेतीति सारत्थदीपनीवचनेनापि एकस्मिं सङ्गसन्निपाते परिच्छेदतो बहि अज्जं तत्तकंयेव परिच्छेदं अनतिक्कमित्वा ठितोपि कम्मं

न कोपेतीति वेदितव्यमेतं सारथदीपनियंयेव इममर्थं दळ्हकरणवसेन उदकुक्खेपप्पमाणा सीमन्तरिका सुविज्जेय्यतरा होति, सीमासम्भेदसङ्का च न सियाति सामिचिदस्सनत्थं अज्जो उदकुक्खेपो सीमन्तरिकत्थाय ठपेतब्बो'ति वुत्तं । यत्तकेन पन सीमासम्भेदो न होति, तत्तकं ठपेतुं वट्ठितियेव, तेनाहु पोराणा “यत्तकेन सीमसङ्करो न होति, तत्तकम्पि ठपेतुं वट्ठति । खुद्दकं पन न वट्ठती”ति इदम्पि उदकुक्खेपसीमाय परिसवसेन वट्ठनतो सीमसम्भेदसङ्का सिया । तं निवारणत्थमेव वुत्तन्ति ।

पाळिं अट्ठकथञ्चेव, टीकाविमतिआदिके ।
ओलोकेत्वा पुनप्पुनं, मज्जन्तु कविपुङ्गवाति ।
अयमेत्थ उदकुक्खेपसीमाय विचारणा ॥

जनपदसीमा नाम एकस्स रज्जो विजिते पवत्तो महामच्चानं निवासभूतो एकमेको पदेसो जनपदसीमा नाम ।

रट्ठसीमा नाम कासिकोसलादिका सोळस महाजनपदा । “सोळसमहानगर”न्तिपि तेसं नामं । तत्थ सोळस महाजनपदानि नाम । अङ्गरट्ठं, मगधरट्ठं, कोसलरट्ठं, वज्जिरट्ठं, चेत्तियरट्ठं, कुरुरट्ठं, पञ्चालरट्ठं, मज्झरट्ठं, सुरसेनरट्ठं, अस्सकरट्ठं, अवन्तिरट्ठं, गन्धालरट्ठं, मल्लरट्ठं, कम्बोजरट्ठन्ति इमानि सोळसमहाजनपदानि नाम । इमे सोळसमहाजनपदा मज्झिमपदेसेयेव पवत्ता महारट्ठा नाम तदज्जेपि सुनापरन्तरट्ठादिका बहुतराव । तथा पच्चन्तविसयेपि रामज्जादिका अनेकप्पभेदा महारट्ठा अत्थेव तेपि सब्बे रट्ठसीमा नाम । लोकियसत्थेसु पन यस्मिं पदेसे खत्तियब्राह्मणवेस्ससुद्धवसेन चतुवण्णानि वसन्ति, सो पदेसो “महारट्ठो”ति पवुच्चति । वुत्तज्हे तं पोराणेहि ।

“पवत्ता चतुवण्णानं, यस्मिं पदेसे न विज्जते ।
सो मिलक्खुदेसो वुत्तो, पुज्जभूमि ततो पर”न्ति ॥

रज्जसीमा नाम एकस्स रज्जो आणापवत्तट्ठानं रज्जसीमा नाम ।

दीपसीमा नाम समुद्दन्तरे वा नदिमज्जे वा पवत्ता दीपा दीपसीमा नाम । यस्मिं पन दीपे गामा वसन्ति, सो गामसीमात्वेव सङ्ख्यं गच्छति, वक्खति हि सुक्खे जातस्सरे वापिं वा खणन्ति वप्पं वा करोन्ति, तं ठानं गामखेत्तं होतीति ।

चक्कवाळसीमा नाम “आयामतो च वित्थारतो च योजनानं द्वादससतसहस्सानि तीणिसहस्सानि चत्तारिसतानि पज्जासज्जयोजनानि ।

परिक्खेपतो

“सब्बं सतसहस्सानि, छत्तिसपरिमण्डलं ।
दसज्जेव सहस्सानि, अट्ठट्ठानि सतानिचा”ति ॥

वुत्तं एकं चक्कवाळं चक्कवाळसीमा नाम । एवं पन्नरसप्पभेदा होति सीमा । तत्थ इद्धिमा पुग्गलो यस्मिं यस्मिं वा सीमे उपोसथादिसङ्गकम्मं करोति, तत्थ तत्थ गते भिक्खू हत्थपासनयनं वा बहिसीमकरणं वा कातुं छन्दारहानं, छन्दं आहरित्वा कातुं सक्कुणेय्यभावोयेव पमाणं । एवमसक्कोन्ते अनिद्धिमपुग्गले सन्धाय अतिमहन्तारज्जे समन्ता

सत्तब्भन्तरसीमा अनुज्जाता । तत्थ सीमापेक्खाय सह समन्ता सत्तब्भन्तरसीमा अत्तनो सभावेनेव जाता तथा नदीसमुद्दजातस्सरेसुपि मज्झिमस्स पुरिसस्स समन्ता उदकुक्खेपसीमा अनुज्जाता तत्थपि वग्गकम्मपरिहारत्थं सीमापेक्खं कत्वा उदकुक्खेपेन सह उदकुक्खेपसीमा उपपज्जति तथा गामनिगमजनपदनगररट्ठरज्जसीमासुपि वग्गकम्मपरिहारत्थं बद्धसीमा अनुज्जाता । ततो परेसु पन गामसीमसत्तब्भन्तरउदकुक्खेपसीमा नुज्जातसुत्तानुलोमनयसामत्थियतो खुद्दकेसु गामनिगमजनपदनगरेसु तत्थ तत्थ गते भिक्खू सोधेत्वा छन्दारहानं छन्दं आहरित्वा समग्गस्स सङ्गस्स अनुमतियाव उपोसथादिसङ्गकम्मं कातब्बमेव तथा खुद्दके अरज्जेपि नदीजातस्सरेपि यथासुखं उपोसथादिसङ्गकम्मं कातब्बमेवाति ।

एवं परिच्छिन्दनलक्खणेन अभेदेपि बद्धाबद्धवसेन दुविधा । तप्पभेदेन पन्नरसविधा, सरूपवसेन पन खण्डसीमा, उपचारसीमा, समानसंवाससीमा, अविप्पवाससीमा, लाभसीमा, गामसीमा । निगमसीमा, नगरसीमा, अब्भन्तरसीमा, अरज्जसीमा, उदकुक्खेपसीमा, नदीसीमा, जातस्सरसीमा, समुद्दसीमा, जनपदसीमा, रट्ठसीमा, रज्जसीमा, दीपसीमा, चक्कवाळसीमातिएकूनवीसप्पभेदे पि सीमे विपत्तिलक्खणं पहाय सम्पत्तिलक्खणप्पकासकं सीमविसोधनीनाम पकरणं समत्तं ।

इति

“सीमविसोधनिं नाम, नानागन्थसमाहटं ।
करिस्सं मे निसामेन्तु, साधवो कविपुङ्गवा ॥

पाळिं अट्ठकथञ्चेव, मातिकापदभाजनिं ।
ओगाहेत्वान तं सब्बं, पुनप्पुनमसेसतो ॥

अत्तनोमतिगन्थेसु, टीकागण्ठपदेसु च ।
विनिच्छयविमतीसु, मातिकाट्ठकथासुपि ॥

सब्बं असेसकं कत्वा, संसन्दित्वान एकतो ।
पवत्ता वण्णना एसा, तोसयन्ती विचक्खणे”ति ॥

इमेसं गाथापदानं अत्थो सब्बसो संवण्णितो होति ।

सीमसम्पत्तिकथा निट्ठिता ।

परिससम्पत्तिनाम एकवीसतिवज्जनीयपुगगले वज्जेत्वा एतरहि जत्तिचतुत्थकम्मेन उपसम्पन्ना भिक्खू पच्चन्तिमेसु जनपदेसु पच्चवग्गतो पट्ठाया, मज्झिमेसु जनपदेसु दसवग्गतो पट्ठाया सब्बे हत्थपासं अविजहित्वा निसिन्ना होन्ति, अयं परिससम्पत्ति नाम । तत्थ एकवीसति वज्जनीया नाम “न भिक्खवे सग द्वाय परिसाया”ति वचनतो हेट्ठा “न भिक्खवे भिक्खुनिया निसिन्नपरिसाय पातिमोक्खं उद्दिसितब्बं”न्ति आदिनानयेन वुत्ता भिक्खुनी, सिक्खमाना, सामणेरो, सामणेरी, सिक्खापच्चक्खातको, अन्तिमवत्थुअज्झापन्नको, आपत्तिया अदस्सने उक्खित्तको, आपत्तिया अप्पटिकम्मे उक्खित्तको, पापिकाय दिट्ठिया अप्पटिनिस्सग्गे उक्खित्तको, पण्डको, थेय्यसंवासको, तित्थियपक्कन्तको, तिरच्छानगतो, माघातुतको, पितुघातको, अरहन्तघातको, भिक्खुनिदूसको, सङ्गभेदको, लोहितुप्पादको, उभतोव्यज्जनकोति ते बहिसीमकरणवसेन

निसिन्नाति अत्थो । यदि ते हत्थपासे वा सीमेयेव वा होन्ति, ते अवज्जेत्वा पञ्चवग्गादिको पकतत्तगणो हत्थपासं अविजहित्वा निसिन्नो होति, कारकसङ्घो सावज्जो, कम्मं पन न कुप्पति कस्मा अवगारहत्ता । अपरेपन एवं वदन्ति अन्तिमवत्थुअज्झापन्नस्स अवन्दनीयेसु अवुत्तत्ता, तेन सद्धिं सयन्तस्स सहसेय्यापत्तिया अभावतो तस्स च पटिग्गहणस्स रूहनतोति तदेव युत्तरन्ति विज्जायति, किञ्चापि याव सो भिक्खुभावं पटिजानाति, ताव वन्दितब्बो । यदा पन “अस्समणोम्ही”ति पटिजानाति, तदा न वन्दितब्बोति अयमेत्थ विसेसो वेदितब्बो । अन्तिमवत्थुअज्झापन्नस्स हि भिक्खुभावं पटिजानन्तस्सेव भिक्खुभावो, न ततोपरं । भिक्खुभावं अप्पटिजानन्तो हि अनुपसम्पन्नपक्खं भजतीति मज्झिमगण्ठपदे सारत्थदीपनियञ्च वुत्तत्ता अन्तिमवत्थु अज्झापन्नपुब्बो भिक्खु अत्तनो कारणं अजानित्वाव तेन सह पञ्चवग्गगणो उपोसथादिसङ्घकम्मं करोति, कारकसङ्घो अनवज्जो, कम्मप्पि न कुप्पतीति, तेसं मतिमत्तमेव । कस्मा सहसेय्यापत्ति अभावोपि तस्स भिक्खुसज्जाय पतिट्ठितत्ता, पटिग्गहणरुहणस्स च तस्मिं पुग्गले भिक्खूति सद्वहितत्ता तेन पुग्गलेन सहसेय्यापत्तिपि नत्थि, पटिग्गहणञ्च रुहति, एकवीसतिवज्जनीयपुग्गलेपि तथाविधस्स अविचारिकत्ता तेन सह पञ्चवग्गगणो उपोसथादिसङ्घकम्मं करोन्तो कारकसङ्घो असञ्चिच्च अनुपवज्जो । कम्मं पन कुप्पतीति अम्हाकं खन्ति, इतो युत्तरतो लब्भमानो परियेसितब्बोव ।

परिससम्पत्तिकथा निट्ठिता ।

एवं वत्थुजत्तिअनुसावनसीमपरिससम्पत्तिवसेन पञ्चहि अङ्गेहि सम्पन्नोति पञ्चङ्गोति वा समग्गेन सङ्घेन जत्तिचतुत्थेन कम्मेन अकुप्पेन ठानारहेन उपरिभावं समापन्नोति वा द्वीहि कारणेहि लद्धनामो जत्ति चतुत्थउपसम्पन्नभावो अतिदुल्लभोव ।

एवं बुद्धुप्पादो दुल्लभो, ततो पब्बज्जा च उपसम्पदा चा ति इमेसं तिण्णं पदानं अत्तो वुत्तोयेव होति ।

इति सागरबुद्धित्थेरविरचिते सीमविसोधने

उपसम्पदाकण्डो पठमो परिच्छेदो ।

२. कप्पविनासकण्डो

इदानीं बुद्धुप्पाददुल्लभकथा

“बुद्धो च दुल्लभो लोके, सद्धम्मसवनप्पि च ।

सङ्घो च दुल्लभो लोके, सप्पुरिसाति दुल्लभा”ति ॥

इमिस्सा गाथाय संवण्णनावकमो सम्पत्तो । तत्थ इमस्मिं सत्तलोके ओकासलोके वा सब्बज्जुसम्मासम्बुद्धो दुल्लभोव तथा हेस लोको सङ्खारलोको, सत्तलोको, ओकासलोकोति तिप्पभेदो होति तेसं सम्पत्तिविपत्ति च एवं वेदितब्बा तत्थ लुज्जति पलुज्जतीति लोकोति वचनत्थेन सत्तलोको वेदितब्बो । लोकियन्ति पतिट्ठहन्ति एत्थ सत्तनिकायाति वचनत्थेन ओकासलोको वेदितब्बो । तथा हेस सत्ता अवकसन्ति एत्थातिओकासोति वुच्चति सो भूमिवसेन अपायभूमि, कामसुगतिभूमि, रूपावचरभूमि, अरूपावचरभूमिचेति चतुब्बिधा होति । तत्थ निरयं, तिरच्छानयोनि, पेत्तिविसयो,

असुरकायो, ति चतस्सो अपायभूमि नाम । मनुस्सा, चातुमहाराजिका, तावतिंसा, यामा, तुसिता, निम्मानरति, परनिम्मितवसवत्ती चेति सत्तविधा होति कामसुगतिभूमि सापनायं एकादसविधापि कामतण्हा अवचरति एत्थाति वचनत्थेन कामावचरभूमि नाम । ब्रह्मपारिसज्जा, ब्रह्मपुरोहिता, महाब्रह्मा च पठमज्झानभूमि इदं अग्गिना परिग्गहितट्ठानं । परित्ताभा, अप्पमाणाभा, आभस्सरा च दुतियज्झानभूमि इदं आपेन परिग्गहितट्ठानं । परित्तसुभा, अप्पमाणसुभा, सुभकिण्हा च ततियज्झानभूमि इदं वातेन परिग्गहितट्ठानं, तेसं विपत्तिं परतो वण्णयिस्साम । वेहप्फला, असज्जसत्ता, सुद्धावासा च चतुत्थज्झानभूमिचेति रूपावचरभूमि सोळसविधा होति । अविहा, अतप्पा, सुदस्सा, सुदस्सी, अकनिट्ठाचेति सुद्धावासभूमि पञ्चविधा होति । आकासानज्जायतनभूमि, विज्जानज्जायतनभूमि, आकिञ्चज्जायतनभूमि, नेवसज्जानासज्जायतनभूमिचेति चतुब्बिधा होति अरूपभूमि । एत्तावता एकतिसप्पभेदापि भूमि अवकसन्ति एत्थ सत्तनिकायाति वचनत्थेन ओकासोति वुच्चति । तत्थ अट्ठ महानिरयानि अपायभूमि नाम । तिरच्छानं पेत्तिविसयो असुरकायोति इमेसं विसुं भूमि नाम नत्थि, मनुस्सभूमियंयेव यत्थ कत्थचि अरज्जवनपत्थादीसु निबद्धवासं वसन्ति सोयेव पदेसो तेसं भूमि । मनुस्सभूमितो द्वितालीससहस्सयोजनो युगन्धरप्पमाणो सिनेरुनो पञ्चमाळिन्धो चातुमहाराजिकभूमि । ततुपरि द्वितालीससहस्सयोजनं सिनेरुमत्थकं तावतिंसानं भूमि । ततुपरि द्वेतालीससहस्सयोजनं ठानं यामानं भूमि । इमिना नयेन याव वसवत्तिभूमि द्वितालीससहस्सयोजने तिट्ठति, तस्मा मनुस्सभूमितो याव वसवत्तिभूमि द्वेसहस्सानिपञ्चन हुतानि दुवेसतसहस्सानि योजनानि होन्ति, तेनेतं वुच्चति ।

“मनुस्सभूमितो याव, भूमि वसवत्तन्तरा ।

दुवे सतसहस्सानि, पञ्चनहुतमेव च ॥

द्वेसहस्सज्ज मधिकं, योजनानं पमाणतो ।

गणना नाम भूमीसु, सङ्ख्या एवं पकासिता’ति ॥

ततुपरि ब्रह्मपारिसज्जादयो तयो ब्रह्मनो पञ्चपज्जाससतसहस्स अट्ठसहस्सयोजने समतले ठाने तिट्ठन्ति । दुतियततियभूमीब्रह्मनोपि तप्पमाणेसु समतलेसु तिट्ठन्ति । चतुत्थभूमियं पन वेहप्फलअसज्जसत्ता तप्पमाणे समतले ठाने तिट्ठन्ति । ततुपरिसुद्धावासभूमियो तंतं पमाणे ठाने उपरूपरि तिट्ठन्ति । चतस्सोपि अरूपभूमियो तप्पमाणे ठाने उपरूपरि तिट्ठन्ति । एत्तावता च मनुस्सभूमितो याव भवग्गा योजनानं सत्तकोटि च अट्ठारसलक्खा च पञ्चनहुतानि च छसहस्सानि च होन्ति तेनेतं वुच्चति पोराणेहि ।

“हेट्ठिमा ब्रह्मलोकम्हा, पतिता महती सिला ।

अहोरत्तेन एकेन, उग्गता अट्ठतालीसं ॥

योजनानं सहस्सानि, चातुमासेहि भूमि ।

एवं वुत्तप्पमाणेन, सायं हेट्ठिमभूमि ॥

इतो सतसहस्सानि, सत्तपज्जास चापरं ।

सट्ठि चेव सहस्सानि, उब्बेधेन पकासिता ॥

योजनेसुपि वुत्तेसु, हित्वा कामप्पमाणकं ।

सेसानि वसवत्तीनं, पारिसज्जान मन्तरं ॥

तज्ज पज्जहि पज्जास, सतसहस्सानि चापरं ।
अट्ठ चेव सहस्सानि, योजनानि पवुच्चरे ॥

इतो परासु सब्बासु, ब्रह्मभूमीसु योजना ।
तप्पमाणाव दट्ठब्बा, नयग्गाहेन धीमता ॥

भूमितो आभवग्गम्हा, सत्तकोटि अट्ठारस ।
लक्खा पज्ज नहुतानि, छसहस्सानि सब्बदाति ॥

एसा च विचारणा टीका चरियमतेन कता ।
इदमेव सन्धाय, यावता चन्दिमसूरिया ॥

परिहरन्ति दिसा भन्ति, विरोचमाना यावता ।
ताव सहस्सधा लोके, एत्थ ते वत्तती वसो'ति ॥

वुत्तं । एत्थन्तरे सत्ता तिट्ठन्ति, तेसं वित्थारो अपुब्बं कत्वा कथेतुं असक्कुण्ययत्ता न वक्खाम इमस्मिं सत्तलोके ओकासलोके च सब्बज्जुसम्मासम्बुद्धोव दुल्लभो, तथा हि चत्तारो बुद्धा अनुबुद्धो, सावकबुद्धो, पच्चेकबुद्धो, सम्मासम्बुद्धोति । तत्थ बहुस्सुतं भिक्खुं पसंसन्तेन च न सो तुम्हाकं सावको नाम, बुद्धोनामेस चुन्दाति बहुस्सुतस्स भिक्खुनो बुद्धभावं अनुजानन्तेन च ।

धम्मकायो यतो सत्था, धम्मो सत्थुकायो मतो ।
धम्मासिकोसो सङ्घो च, सत्थुसङ्ख्यम्पि गच्छतीति ॥

वुत्ते पुथुज्जनोपि उपचारवसेन वाचनामग्गस्स बोधत्ता अनुबुद्धो नाम । अरियसावको पन परतो योसवसेन चत्तारि सच्चानि बुज्झति बुज्झनमत्तमेव वाति वचनत्थेन बुज्झनसभावत्ता सावकबुद्धो नाम । यो पन खग्गविसाणकप्पो सयम्भूजाणेन अनज्जबोधको हुत्वा सामं बुज्झनत्थेन पच्चेकबुज्झत्ता पच्चेकबुद्धो नाम । सम्बुद्धोतिपि एतस्सेव नामं । यो पन सङ्घतासङ्घतप्पभेदं सकलम्पि धम्मजातं याथावसरसलक्खणप्पटिवेधवसेन सम्मा पकारेन सयं पचितुपारमितासयम्भूतेन सयम्भूजाणेन सयमेव अनज्जबोधितो हुत्वा सवासनसम्मोहनिद्दाय अच्चन्तं विगतो दिनकरकिरणसमागमेन परमरुचिरसिरीसोभग्गप्पत्तिया विकसितमिव पदुमं अग्गमग्गजाणसमागमेन अपरिमितगुणगणालङ्कृतसब्बज्जुतज्जाणप्पत्तिया सब्बधम्मो बुज्झि अबुज्झि अज्जासीति सम्मासम्बुद्धो, भगवा, सोव लोके दुल्लभो पच्चेकसम्बुद्धानम्पि हि एकस्मिं काले सतसहस्सादिवसेन एकतो पवत्तत्ता ते दुल्लभापि अनच्छरियजातत्ता परेसं मग्गफलाधिगमाय उपनिस्सयरहितत्ता च सम्मासम्बुद्धोव लोके दुल्लभो, अयं लोकसम्पत्तिविचारणा ।

कथं लोकस्स विपत्ति वेदितब्बा तथा हेस लोको विनस्समानो तेजेनपि आपेनपि वायुनापि विनस्सति । तस्स वित्थारो विसुद्धिमग्गादीसु वुच्चमानोपि केसज्जि पुग्गलानं मतेन मिच्छागाहत्ता ब्रह्मूनं आयुना मिनितेपि असमानं संवट्ठसीमापि विरुद्धा, तस्मा तेसं वादं अपनेत्वा गन्थतो समानेत्वा वक्खाम । तत्थ चत्तारि असङ्ख्येय्यानि । कतमानि चत्तारि

असङ्ख्येय्यानि संवट्टो, संवट्टयायी, विवट्टो, वट्टयायीति । तयो संवट्टा आपोसंवट्टो, तेजोसंवट्टो, वायोसंवट्टो । तिस्सो संवट्टसीमा आभस्सरा, सुभकिण्हा, वेहप्फलाति । अयमेत्थ उद्वेसो । तत्थ संवट्टो नाम परिहायमानो कप्पो । तेन संवट्टयायीपि गहितो होति, तं मूलकत्ता । वट्टयमानो विवट्टकप्पो नाम । तेन विवट्टयायीपि गहितो तं मूलकत्ता । तत्थ संवट्टोति विनासो । यदा कप्पो विनस्समानो तेजेन संवट्टति, आभस्सरतो हेट्ठा पठमज्झानभूमि अग्निना दहति । यदा आपेन संवट्टति, सुभकिण्हतो हेट्ठा याव दुतियज्झानभूमि उदकेन विलीयति । यदा वायुना संवट्टति, वेहप्फलतो हेट्ठा याव ततियज्झानभूमि वातेन संवट्टति । वित्थारतो पन जातिखेत्त आणाखेत्तविसयखेत्तवसेन तिण्णं बुद्धखेत्तानं आणाखेत्तं विनस्सति । तस्मिं विनट्टे जातिखेत्तम्पि विनस्सतेव । तत्थ जातिखेत्तं दससहस्सचक्कवाळपरियन्तं होति । तं तथागतस्स पटिसन्धिगगहणआयुसङ्खारोस्सज्जनादिकालेसुपि कम्पति । आणाखेत्तं कोटिसतसहस्सचक्कवाळपरियन्तं । यत्थ रतनसुत्तं खन्धपरित्तं धजगपरित्तं आटानाटियपरित्तं मोरपरित्तन्ति इमेसं परित्तानं आनुभावो पवत्तति । विसयखेत्तं अनन्तं अपरिमाणं । तत्थ जातिखेत्तआणाखेत्तावसेन द्वे खेत्तानि एकतो विनस्सन्ति । सण्ठहन्तम्पि एकतो सण्ठहति । तस्स विनासोच सण्ठहन्तञ्च एवं वेदितब्बं यस्मिं समये कप्पो अग्निना नस्सति, तदा आदितो कप्पविनासकमहामेघो वुट्ठित्वा कोटिसतसहस्सचक्कवाळं एकमेघवस्सं वसि, तुट्ठा मनुस्सा बीजानि वप्पेन्ति, सस्सेसु गोखायितमत्तेसु जातेसु गद्रभरवं विरवन्तो एकबिन्दुपि न पतति । यदा पच्छिन्नमेव होति तदा वस्सूपजीविनो सत्ता कालं कत्वा परित्ताभेसु ब्रह्मभूमिसु उप्पज्जन्ति पुज्जफलूपजीविनोपि देवता तत्थेव ब्रह्मलोके उप्पज्जन्ति, एवं दीघस्स अद्भुनो अच्चयेन तत्थ तत्थ उदकं परिक्खयं गच्छति, मच्छकच्छपादि उदकनिस्सिता पाणा कालं कत्वा मनुस्सदेवलोकेसु निब्बत्तित्वा ज्ञानं उप्पादेत्वा ब्रह्मलोके निब्बत्तन्ति । नेरयिकसत्तापि सत्तमसूरियपातुभावा विनस्सन्ति, तेपि देवलोके पटिलद्धज्झानवसेन ब्रह्मलोके उप्पज्जन्ति, तदा हि लोकब्यूहा नाम कामावचरदेवा उक्खित्तसिरा विकिण्णकेसा रुदमुखा अस्सूनि हत्थेहि मुच्चमाना रत्तवत्थनिवत्था अतिविय विरूपवेसधारिनो हुत्वा मनुस्सपथे विचरन्ता एवं आरोचेन्ति “मारिसा भो इतो वस्ससत सहस्सच्चयेन कप्पवुट्ठानं भविस्सति अयं लोको विनस्सिस्सति महासमुदोपिसुस्सिस्सति अयञ्च महापथवी सिनेरुपब्बतराजा डक्खिस्सति विनस्सिस्सति यावब्रह्मलोका विनासो भविस्सति मेत्तं मारिसा भावेथ । करुणं, मुदितं, उपेक्खं मारिसा भावेथ मातरं उपट्ठहथ, पितरं उपट्ठहथ, कुले जेट्ठापचायिनो होथा”ति । तेसं वचनं सुत्वा येभ्य्येन मनुस्सा च भुम्मदेवता च संवेगजाता अज्जमज्जं मुदुचित्ता हुत्वा मेत्तादीनि पुज्जानि करित्वा देवलोके निब्बत्तन्ति । तत्थ सुधाभोजनं भुज्जित्वा वायो परिक्कमं कत्वा ज्ञानं पटिलभन्ति, एवं नेरयिकसत्तापि अपरापरियकम्मेन देवलोके निब्बत्तन्ति । ये पन नियतमिच्छादिट्टिका तेसं कम्मस्स अपरिक्खया अज्जचक्कवाळेसु अत्तनो कम्मानुरूपं विपाकमनुभोन्ति । तेनेव अहोसिकम्मे मिच्छादिट्टिवसेन अकत्तब्बं नाम पापं नत्थि, यतो संसारखाणुभावोव नाम होतीति आह “दिट्ठि परमानि भिक्खवे वज्जानी”ति । “अपरापरियवेदनीयकम्मरहितोपि संसरन्तो सत्तो नाम नत्थी”ति वुत्तत्ता । “अपरापरियकम्मवसेन यतो मिच्छादिट्टिसमादानतो सप्पुरिसूपनिस्सयवसेन विराजेत्वा भवतो वुट्ठानं नाम भवेय्याति अम्हाकं खन्ति । एवं देवलोके पटिलद्धज्झानवसेन सब्बेपि ब्रह्मलोके निब्बत्तन्ति । वस्सुपच्छेदतो पन उद्धं दीघस्स अद्भुनो अच्चयेन दुतियो सूरियो पातुभवति । पातुभूते च तस्मिं नेव रत्तिपरिच्छेदो, न दिवा परिच्छेदो पज्जायति, एको सूरियो उट्ठेति, एको सूरियो अत्थं गच्छति । अविच्छिन्नसूरियसन्तापोव लोको होति ।

पकतिसूरिये सूरियदेवपुत्तो अत्थि कप्पविनासकसूरिये पन नत्थि । पकतिसूरियोभासेन आकासे वलाहका धूमसिखापि चरन्ति । कप्पविनासकसूरियोभासेन विगतधूमवलाहकं आदासमण्डलं विय निम्मलं होति नभं ठपेत्वा गङ्गा, यमुना, सरभू, अचिरवती, महीति, इमा पञ्च महानदियो ठपेत्वा अवसेसपञ्चसतकुन्नदीआदीसु उदकं सुस्सति ततो दीघस्स अद्भुनो अच्चयेन ततियो सूरियो पातुभवति तस्मिं पातुभूते पञ्च महानदियोपि सुस्सन्ति । ततो दीघस्स अद्भुनो अच्चयेन चतुत्थो सूरियो पातुभवति । यस्स पातुभावा हिमवती महानदीनं पभवा सीहपतनो, हंसपतनो, मन्दाकिनी,

कण्णमुण्डको, रथकारदहो, अनोतत्तदहो, छद्दन्तदहो, कुणालदहोति इमे सत्त महासरा सुस्सन्ति । ततो दीघस्स अद्ध्युनो अच्चयेन पच्चमो सूरियो पातुभवति, यस्स पातुभावा अनुपुब्बेन महासमुद्दो अङ्गुलिपब्बतेमनमत्तम्पि उदकं न सण्ठाति । ततो दीघस्स अद्ध्युनो अच्चयेन छट्ठो सूरियो पातुभवति, यस्मिं पातुभावे सकलचक्कवाळं एकधूमं होति, परियादिन्नसिनेहधूमेन यथा च एवं कोटिसतसहस्सचक्कवाळम्पि । ततोपि दीघस्स अद्ध्युनो अच्चयेन सत्तमो सूरियो पातुभवति, यस्स पातुभावा सकलचक्कवाळं एकजालं होति सद्धिं कोटिसतसहस्सचक्कवाळेहि योजनसतिकदिभेदा सिनेरुकूटानि पलुज्जित्वा आकासेयेव अन्तरधायन्ति । सापि अग्गिजाला उट्ठित्वा चातुमहाराजिके गण्हाति, तत्थ कनकविमानरतनविमानानि ज्ञापेत्वा तावतिसंभवनं गण्हाति एतेनूपायेन याव पठमज्झानभूमि गण्हाति । तत्थ तयोपि ब्रह्मलोके ज्ञापेत्वा आभस्सरे आहच्च अट्ठासि । सा याव अणुमत्तम्पि सङ्खारगतं अत्थि, ताव ननिब्बायि । सब्बसङ्खारपरिक्खया पन सप्पितेलज्ञापनअग्निसिखा विय छारिकम्पि अनवसेसेत्वा निब्बायि । हेट्ठा आकासेन सह उपरि आकासो एको होति महन्धकारो । एवं कप्पविनासकमहामेघतो यावजालपरिच्छेदा संवट्ठो नाम एकमसङ्ख्येय्यं नाम । अथ दीघस्स अद्ध्युनो अच्चयेन महामेघो वुट्ठित्वा पठमं सुखुमं वस्सति । अनुपुब्बेन कुमुदनाळयट्ठिमुसलतालक्खन्धादिप्पमाणाहि धाराहि वस्सन्तो कोटिसतसहस्सचक्कवाळेसु सब्बडड्डानं पूरेत्वा अन्तरधायति । तं उदकं हेट्ठा च तिरियज्ज वातो समुट्ठित्वा घनं करोति । परिवट्ठमं पदुमिनिपत्ते उदकबिन्दुसदिसं । एवं अग्गिजालनिब्बायनतो याव कोटिसतसहस्सचक्कवाळपरिपूरतो सम्पत्तिमहामेघो, इदं संवट्ठयायी नाम, दुतियमसङ्ख्येय्यं नाम । कथं ताव महन्तं उदकरासिं वातो घनं करोतीति चे । विवरसम्पदानतो तं वा तेन पिण्डियमानं घनं करियमानं परिक्खयमानं अनुपुब्बेन हेट्ठा ओतरति । ओतिण्णोतिण्णे उदके पुब्बे ब्रह्मलोकट्ठाने ब्रह्मपारि सज्ज- ब्रह्मपुरोहितमहाब्रह्मावसेन पठमज्झानभूमि पठमं पातुभवति । ततो ओतिण्णोतिण्णे उदके चतुकामावचरदेवलोकट्ठाने अनुक्कमेन परनिम्मितवसवती, निम्मानरती, तुसिता, यामाति चत्तारो कामावचरदेवलोका पातुभवन्ति । ततो पुरिमपथविट्ठानं ओतिण्णे पन उदके बलववाता उप्पज्जन्ति । ते तं पिदहितद्वारे धमकरणे ठितउदकमिव निरुस्सासं कत्वा निरुज्जन्ति । मधुरोदकं परिक्खयं गच्छमानं उपरि रसपथविं समुट्ठापेति सा वण्णसम्पन्नाचेव होति गन्धरससम्पन्ना च, निरुदकपायासस्स उपरि पटलं विय तदा च आभस्सरब्रह्मलोके पठमतराभिनिब्बत्ता सत्ता आयुक्खया वा पुज्जक्खया वा ततो चवित्वा इधूपपज्जन्ति । “पुज्जक्खया वा”ति इमिना ब्रह्मून् आयुपरिच्छेदं अप्पत्ताव कम्मक्खयेन मरणं विज्जायति । ते होन्ति सयंपभा अन्तलिक्खचरा । ते अग्गज्जसुत्ते वुत्तनयेन तं रसपथविं सायित्वा तण्हाभिभूता आलुप्पकारं परिभुज्जितुं उपक्कमन्ति । अथ नेसं सयं पभा अन्तरधायति, अन्धकारो होति ते अन्धकारं दिस्वा भायन्ति । ततो नेसं भयं नासेत्वा सूरभावं जनयन्तं परिपुण्णपण्णासयोजनं सूरियमण्डलं वा पातुभवति । ते तं दिस्वा “आलोकं पटिलभिम्हा”ति हट्ठतुट्ठा हुत्वा “अम्हाकं भयं नासेत्वा सूरभावं जनयन्तो उट्ठितो, तस्मा सूरियो होतू”ति सूरियो त्वेवस्स नामं करोन्ति । अथ सूरिये दिवसं आलोकं कत्वा अत्थङ्गते “यम्पि आलोकं लभिम्हा, सोपि नो नट्ठो”ति पुन भीता होन्ति । तेसं एवं होति “साधुवतस्स अज्जं आलोकं लभेय्यामा”ति । तेसं चित्तं जत्वा विय एकूनपज्जासयोजनं चन्दमण्डलं पातुभवति । ते तं दिस्वा भिय्योसोमत्ताय हट्ठतुट्ठा हुत्वा “अम्हाकं छन्दं जत्वा विय उट्ठितो, तस्मा चन्दो होतू”ति चन्दोत्वेवस्स नामं करोन्ति । ततो पभुति रत्तिदिवा पज्जायन्ति । अनुक्कमेन च मासद्धमासउतुसंवच्छरा । चन्दिमसूरियानं पन पातुभूतदिवसेयेव सिनेरुचक्कवाळहिमवन्तपब्बता पातुभवन्ति, ते च खो अपुब्बं अचरिमं फग्गुणपुण्णमदिवसेयेव पातुभवन्ति । कथं यथानाम कङ्गुभत्ते पच्चमाने एकप्पहारेनेव बुब्बुळकानि उट्ठहन्ति । एके पदेसा थूपथूपा होन्ति, एके निन्ननिन्ना, एके समसमा एवमेव थूपथूपट्टाने पब्बता होन्ति, निन्ननिन्नट्टाने समुद्दा, समसमट्टाने दीपाति एवं मनुस्सलोके सण्ठिते चातुमहाराजिका, तावतिसाति द्वे कामावचरदेवलोका पच्छतो पातुभवन्ति । भूमनिस्सिता नाम हेते द्वे देवलोका । एवं सम्पत्तिमहामेघतो याव चन्दिमसूरियपातुभावो, इदं विवट्ठो नाम ततियमसङ्ख्येय्यं नाम । अथ तेसं सत्तानं रसपथविं

परिभुञ्जन्तानं कम्मेन एकच्चे वण्णवन्तो, एकच्चे दुब्बण्णा होन्ति तत्थ वण्णवन्तो दुब्बण्णे अतिमञ्जन्ति । तेसं मानातिमानपच्चया सापि रसपथवी अन्तरधायति । भूमिपप्पटको पातुभवति अथ नेसं तेनेव नयेन सोपि अन्तरधायति, पतालता पातुभवति, तेनेव नयेन सापि अन्तरधायति । अकट्टपाको सालि पातुभवति अकणो अथुसो सुद्धो सुगन्धो तण्डुलप्फलो । ततो नेसं भाजनानि उप्पज्जन्ति ते साली भाजने ठपेत्वा पासाणपिट्टिया ठपेन्ति, सयमेव जालसिखा उट्ठित्वा पचति । सो होति ओदनो सुमनजातिपुप्फसदिसो, न तस्स सूपेन वा व्यञ्जनेन वा करणीयं अत्थि । ययं रसं भुञ्जितुकामा होन्ति, तंतं रसोव होति । तेसं तं ओळारिकं आहारं आहरतं ततो पभुति मुत्तकरीसं सञ्जायति । अथ नेसं तस्स निक्खमनत्थाय वण्णमुखानि पभिज्जन्ति । पुरिसस्स पुरिसभावो, इत्थिया इत्थिभावो पातुभवति । तत्रसुदं इत्थी पुरिसं, पुरिसो च इत्थिं अतिवेलं उपनिज्झायति । तेसं अतिवेलं उपनिज्झायनभावा कामपरिळाहो उप्पज्जति । ततो मेथुनधम्मं पटिसेवन्ति । ते असद्धम्मपटिसेवनपच्चया विञ्जूहि गरहियमाना विहेठियमाना तस्स असद्धम्मस्स पटिच्छादनहेतु अगारानि करोन्ति ।

ते अगारं अज्झावसमाना अनुक्कमेन अज्जतरस्स अलसजातिकस्स सत्तस्स दिट्ठानुगतिं आपज्जन्ता सन्निधिं करोन्ति । ततो पभुति कणोपि थुसोपि तण्डुलं परियोनद्धन्ति, लायितट्ठानम्पि नप्पटिविरूहति । ते सन्निपतित्वा अनुदुनन्ति “पापका वत भो धम्मा सत्तेसु पातुभूता, मयं पुब्बे मनोमया अहुम्हा”ति । अगगज्जसुत्ते वुत्तनयेन वित्थरेतब्बं । ततो मरियादं ठपेन्ति । अथज्जतरो सत्तो अज्जस्स भागं अदिन्नं आदियति । तं द्विक्खत्तुं परिभासित्वा ततियवारे लेड्डुदण्डेहि पहरन्ति । ते एवं अदिन्नादानकलहमुसावादण्डदानेसु उप्पन्नेसु सन्निपतित्वा चिन्तयन्ति, “यंनून मयं एकं सत्तं सम्मन्नेय्याम, यो नो सम्मा खियितब्बं खियेय्य, गरहितब्बं गरहेय्य, पब्बाजेतब्बं पब्बाजेय्य, मयं पनस्स सालीनं भागं अनुपदस्सामा”ति । एवं कतसन्निट्ठानेसु पन सत्तेसु इमस्मिं ताव कप्पे अयमेव भगवा बोधिसत्तभूतो तेन समयेन तेसु सत्तेसु अभिरूपतरो च दस्सनीयतरो च महेसक्खतरो च बुद्धिसम्पन्नो पटिबलो निग्गहपग्गहं कातुं ते तं उपसङ्गमित्वा याचित्वा सम्मनिंसु । सो तेन महाजनेन सम्मतोतिपि महासम्मतो, खेत्तानं अधिपतीति खत्तियो, धम्मेन समेन परेसं रज्जेतीति राजाति, तीहि नामेहि पज्जायित्थ । यज्जि लोके अच्छरियं ठानं बोधिसत्तोव तत्थ आदि पुरिसोति एवं बोधिसत्तं आदिं कत्वा खत्तियमण्डले सण्ठिते अनुपुब्बेन ब्राह्मणादयोपि वण्णा सण्ठहिंसु । एवं चन्दिमसूरियपातु भावतो याव पुन कप्पविनासकमहामेघो, इदं विवट्टट्ठायी नाम चतुत्थमसङ्ख्येय्यं नाम । तेनेतं वुच्चति मेघो जालपरिच्छिन्नो संवट्ठोति जाला मेघपरिच्छिन्नो संवट्टट्ठायीति वुच्चति । मेघा सूरियपरिच्छिन्नो विवट्ठोति वुच्चति । सूरिया मेघपरिच्छिन्नो विवट्टट्ठायीति वुच्चति । चत्तारि इमानि कप्पानि महाकप्पोति वुच्चति । विवट्टट्ठायिकप्पेयेव उप्पज्जन्ति बुद्धादयोति । तथा हि इमस्मिंयेव विवट्टट्ठायिअसङ्ख्येय्यकप्पे बुद्धपच्चेक बुद्धसावकचक्कवत्तिनो उप्पज्जन्ति, न तीसु असङ्ख्येय्यकप्पेसु । तज्ज खो असुज्जकप्पेयेव, न सुज्जकप्पे । तत्थ बुद्धपच्चेकबुद्धसावकचक्कवत्तीहि पुज्जवन्तपुग्गलेहि असुज्जत्ता असुज्जकप्पो नाम । तब्बिगमेन सुज्जकप्पो वेदितब्बो । तेसुपि असुज्जकप्पो पञ्चविधो होति सारकप्पो, मण्डकप्पो, वरकप्पो, सारमण्डकप्पो, भद्रकप्पोति, तेसु यस्मिं कप्पे एकोव बुद्धो उप्पज्जति, सो सारकप्पो नाम । यस्मिं कप्पे द्वे बुद्धा उप्पज्जन्ति, सो मण्डकप्पो नाम । यस्मिं कप्पे तयो उप्पज्जन्ति, सो वरकप्पो नाम । यस्मिं कप्पे चत्तारो बुद्धा उप्पज्जन्ति, सो सारमण्डकप्पो नाम । यस्मिं कप्पे पञ्च बुद्धा उप्पज्जन्ति, सो भद्रकप्पोनाम । इमानि पञ्चकप्पानियेव सहेव समोधानेत्वा जातत्तकीसोतत्तकिया निदाने ।

“नन्दो सुनन्दो पथवी, मण्डो धरणी सागरो ।

पुण्डरीको इमे सत्त, असङ्ख्येय्या पकासिता ॥

पञ्च बुद्धसहस्सानि, होन्ति नन्दे असङ्ख्येय्ये ।

नव बुद्धसहस्सानि, सुनन्दमि असङ्ख्येय्ये ॥

दस बुद्धसहस्सानि, पथविमि असङ्ख्येय्ये ।
एकादस सहस्सानि, तमि मण्डे असङ्ख्येय्ये ॥

वीसति बुद्धसहस्सानि, धरणिमि असङ्ख्येय्ये ।
तिस बुद्धसहस्सानि, सागरमि असङ्ख्येय्ये ॥

चत्तालीस सहस्सानि, पुण्डरीके असङ्ख्येय्ये ।
असङ्ख्येय्येसु सत्तसु, एत्तकाति पवुच्चति ॥

एकंसतसहस्सानि, वीसति च सहस्सञ्च ।
सेसा पञ्चसहस्सानि, सब्बबुद्धेहि मण्डिता'ति ॥

वुत्तं । अपरमि वुत्तं ।

“भद्दो सब्बफुल्लो, सब्बरतनो उसभक्खन्धो ।
मानितभद्दो च पदुमो, उसभक्खन्तुत्तमेव च ।
सब्बभासो असङ्ख्येय्यो, नवमोति पवुच्चति ॥

पण्णास बुद्धसहस्सानि, सब्बभद्दे असङ्ख्येय्ये ।
सट्ठि बुद्धसहस्सानि, सब्बफुल्ले असङ्ख्येय्ये ॥

सत्तति बुद्धसहस्सानि, सब्बरतने असङ्ख्येय्ये ।
असीति बुद्धसहस्सानि, उसभक्खन्धे असङ्ख्येय्ये ॥

नवुति बुद्धसहस्सानि, मानितभद्दे असङ्ख्येय्ये ।
वीसति बुद्धसहस्सानि, पदुममि असङ्ख्येय्ये ॥

दस बुद्धसहस्सानि उसभमि असङ्ख्येय्ये ।
पञ्च बुद्धसहस्सानि, खन्तुत्तमे असङ्ख्येय्ये ॥

द्वे च बुद्धसहस्सानि, सब्बभासे असङ्ख्येय्ये ।
अङ्ख्येये नवस्मिं, एत्तकाति पवुच्चति ॥

तीणि सतसहस्सानि, सत्तासीतिसहस्सञ्च ।
गणनानञ्च बुद्धानं, सब्बबुद्धेहि मण्डिता'ति ॥

ते सब्बेपि सम्मासम्बुद्धे याव अरिमेत्तेय्या समोधानेत्वा

“सम्बुद्धे अट्टवीसञ्च, द्वादसञ्च सहस्सके ।
पञ्चसतसहस्सानि, नमामि सिरसा महं ।
तेसं धम्मञ्च सङ्गञ्च, आदरेन नमामहं ॥

नमक्कारानुभावेन, हित्वा सब्बे उपद्दवे ।
अनेकअन्तरायापि, विनस्सन्तु असेसतो’ति ॥

नमस्सनगाथा पवत्ता सा ऊनसङ्ख्यावसेनेव कताव भवितव्वं, तथा हि अम्हाकं भगवा पोराणब्रह्मदेवबुद्धं आदिं कत्वा याव पोराणसक्यगोतमा मनसाव चिन्तेन्तस्स सत्तअसङ्ख्येय्यानि वीतिवत्तानि पोराणसक्यगोतमबुद्धं आदिं कत्वा याव मज्झिमदीपङ्करा वाचामत्तेन नव असङ्ख्येय्यानि वीतिवत्तानि । मज्झिमदीपङ्करतो पट्ठाय याव पदुमुत्तरबुद्धा कायङ्गवाचङ्गवसेन चत्तारि असङ्ख्येय्यानि वीतिवत्तानि । पदुमुत्तरबुद्धतो याव ककुसन्धा एकमसङ्ख्येय्यं वीतिवत्तं । एवमिमेसु वीसतिअसङ्ख्येय्येसु ब्रह्मदेवपोराणसक्यगोतमबुद्धानमन्तरे सत्त असङ्ख्येय्ये सब्बं सम्पिण्डेत्वा एकसतसहस्सञ्च वीसति सहस्सञ्च पञ्चसहस्सानि च होन्ति । पोराणसक्यगोतममज्झिमदीपङ्करानमन्तरे नव असङ्ख्येय्ये सब्बं सम्पिण्डेत्वा तीणिसतसहस्सानि सत्तासीतिसहस्सानि च होन्ति । मज्झिमदीपङ्करतो याव मेत्तेय्या अट्टवीसाति सब्बं समोधानेत्वा अट्टवीसञ्च द्वादससहस्सञ्च पञ्चसतसहस्सानि च होन्ति तस्मा ऊनसङ्ख्याति वेदितव्वा । परिपुण्णसङ्ख्यावसेन इच्छमानेहि चिन्तेतव्बाव । एसा च सङ्ख्याविचारणा निदाने वुत्ताव ।

एवं “चिन्तितं सत्तसङ्ख्येय्यं, नवसङ्ख्येय्यवाचकं ।
कायवाचा चतुसङ्ख्येय्यं, बुद्धत्तंसमुपागमी’ति ॥

वुत्तेसु वीसतिअसङ्ख्येय्येसु पवत्तअसङ्ख्येय्यकप्पवसेनेव कता । अत्थतो पन सारकप्पमण्डकप्पवरकप्पसारमण्डकप्पभद्रकप्पवसेन पञ्चविधाति वेदितव्वा । इमानि पञ्चनामानि बुद्धुप्पादकप्पेयेव लब्धन्ति, अनुप्पन्नकप्पे पन सुञ्जकप्पोत्वेव नामं लब्धन्ति तथा हि कप्पसण्ठहनकाले सब्बपठमं महाबोधिपल्लङ्कट्टानेयेव पदुमिनिगब्भा उप्पज्जति । सा यस्मिं काले एको बुद्धो उप्पज्जिस्सति, एको पदुमिनिगब्भो अट्टपरिक्खारेहि सह उप्पज्जति । तं दिस्वा सुद्धावासब्रह्मनु नेमित्तपाठका अरहन्तो इमस्मिं कप्पे एको बुद्धो उप्पज्जिस्सतीति सज्जातपीतिसोमनस्सा हुत्वा अट्टपरिक्खारे गहेत्वा ब्रह्मलोके ठपेन्ति “यदा बुद्धो उप्पज्जिस्सति, तदा दस्सामा’ति । एवं द्वे तयो चत्तारो पञ्च बुद्धा उप्पज्जिस्सन्ति, तदा द्वे तीणि चत्तारि पञ्च पदुमिनिगब्भा अट्टपरिक्खारेहि सह उप्पज्जन्ति । तञ्च खो एकस्मिं येव नाळेकेक बुद्धा हुत्वा उप्पज्जन्ति । एवं कप्पसण्ठहनकालतो पट्ठायेव इमानि पञ्च नामानि लब्धन्तीति वेदितव्वानि । एत्तावता इमस्मिंयेव विवट्टट्टायीअसङ्ख्येय्यकप्पे बुद्धादयो महेसक्खा पुञ्जवन्तो चक्कवत्तिराजानो उप्पज्जन्ति, तथा आयुकप्पन्तरकप्पानिपि । तत्थ आयुकप्पो नाम तेसं तेसं सत्तानं आयुपरिच्छेदो । अन्तरकप्पो नाम तत्थ सत्थरोगदुब्भिक्खानं अज्जतरसंवट्टनेन बहूसु विनासमुपगतेसु अवसिद्धसत्तसन्ता नप्पवत्तकुसलकम्मानुभावेन दसवस्सतो पट्ठाय अनुक्कमेन असङ्ख्येय्यायुकप्पप्पमाणेसु सत्तेसु पन अधम्मसमादानवसेन कमेन परिहायित्वा दसवस्सायुकेसु जातेसु रोगादीनमज्जतरसंवट्टनेन सत्तानं विनासप्पत्ति याव अयमेको अन्तरकप्पो । एवं परिच्छिन्नअन्तरकप्पवसेन चतुसट्ठिअन्तरकप्पो एको असङ्ख्येय्यकप्पो वीसति अन्तरकप्पप्पमाणोति अपरे वदन्ति । इमानि चत्तारि असङ्ख्येय्यकप्पानि एको महाकप्पो नाम । एवं तेजो संवट्टवसेन ताव महाकप्पानं अन्तरं अग्गिनाव विनस्सति । यस्मिं पन समये कप्पो उदकेन नस्सति, तदा आदितोव कप्पविनासकमहामेयो वुट्ठहित्वाति पुब्बे वुत्तनयेनेव वित्थारेतव्वं अयं पन

विसेसो यथा तत्थ दुतियसूरियो, एवमिधपि कप्पविनासको खारुदकमहामेघो वुट्ठाति सो आदितो सुखुमं वस्सन्तो अनुक्कमेन महाधाराहि कोटिसतसहस्सचक्कवाळं पूरेन्तो वस्सति । खारुदकेन फुट्टफुट्टा पथवीपब्बतादयो विलीयन्ति तं उदकं वातेन समन्ततो धारितं पथवितो याव परिताभा अप्पमाणाभा आभस्सराति तयोपि दुतियज्झानभूमि उदकं गण्हाति । तत्थ तयोपि ब्रह्मलोके विलीयापेत्वा सुभ किण्हे आहच्च तिट्ठति याव अणुमत्तं सङ्खारगतं अत्थि, ताव न वूपसमति । उदकानुगतं पन सब्बसङ्खारगतं अभिभवित्वा सहसा वूपसमति अन्तरधानं गच्छति, हेट्ठा आकासेन सह उपरि आकासो एको होति महन्धकारोति सब्बं वुत्तसदिसमेव । केवलं पनिध ओतिण्णोतिण्णे उदके आभस्सरब्रह्मलोकं आदिं कत्वा लोकपातुभावो वेदितब्बो । सुभकिण्हतो चवित्वा आभस्सरट्ठानादीसु सत्ता निब्बत्तन्ति एत्थापि कप्पविनासकमहामेघतो याव कप्पविनासकउदकपरिच्छेदो संवट्ठो नाम पठममसङ्ख्येय्यकप्पो नामाति चत्तारिअसङ्ख्येय्यकप्पानि वुत्तसदिसानि एवं सत्त महाकप्पानि सत्तक्खत्तुं अग्गिना विलीयित्वा अट्ठमे महाकप्पे उदकेनपि विनासो च सण्ठहनञ्च वेदितब्बं, एवं सत्तसत्तमहाकप्पो सत्तसत्तवारं अग्गिना विलीयित्वा अट्ठमे अट्ठमे वारे आपेन विलीयित्वा अनुक्कमेन तेसट्ठिमहाकप्पानि परिपुण्णानि तदा आपवारं पटिबाहित्वा चतुसट्ठिमे महाकप्पे वातेन विनस्सति तदा आदितो कप्पविनासकमहावातो वुट्ठहित्वाति सब्बं पुब्बे वुत्तनयमेव । अयं पन विसेसो यथा अग्गिना विनासकप्पे दुतियसूरियो, एवमिधपि कप्पविनासनत्थं वातो समुट्ठाति सो पठमं सुखुमरजं उट्ठापेति, ततो थूलरजं सण्हरजं सुखुमवालिकं सक्खरपासाणादयोति याव कूटागारमत्ते पासाणेपि विसमट्ठाने ठितमहारुक्खेच उट्ठापेति, ते पथवितो नभमुग्गता न पुन पतन्ति, तत्थेव चुण्णविचुण्णा हुत्वा अभावं गच्छन्ति । यथानुक्कमेन हेट्ठा महापथविया वातो समुट्ठित्वा पथविं परिवत्तेत्वा उद्धंमूलं कत्वा आकासे खिपति योजनसत्तप्पमाणापि पथविप्पदेसा द्वियोजनतियोजनचतुयोजनपञ्चयोजनछयोजनसत्तयोजनप्पमाणापि भिज्जित्वा ते वेगक्खित्ता आकासेयेव चुण्णविचुण्णा हुत्वा अभावं गच्छन्ति चक्कवाळपब्बतम्पि वातो उक्खिपित्वा आकासे खिपति ते अञ्जमञ्जं घट्टयन्ता चुण्णविचुण्णा हुत्वा विनस्सन्ति एतेनेव भूमट्ठकविमानानि आकासट्ठकविमानानि च विनासेन्तो छकामावचरदेवलोके नासेत्वा कोटिसतसहस्सचक्कवाळानि विनासेति । तत्थ चक्कवाळा चक्कवाळेहि, हिमवन्ता हिमवन्तेहि, सिनेरू सिनेरूहि अञ्जमञ्जं समागन्त्वा चुण्णविचुण्णा हुत्वा विनस्सन्ति । पथवितो याव परित्तसुभा, अप्पमाणसुभा, सुभणिण्हाति तयोपि ततियज्झानभूमी वातो गण्हाति तत्थ तयोपि ब्रह्मलोके विनासेत्वा वेहप्फलं आहच्च अट्ठासि । एवं सब्बं सङ्खारगतं विनासेत्वा सयं विनस्सति, हेट्ठा आकासेन सह उपरि आकासो एको होति महन्धकारोति सब्बं वुत्तसदिसं । इध पन सुभकिण्हब्रह्मलोकं आदिं कत्वा लोको पातुभवति । वेहप्फलतो चवित्वा सुभकिण्हादीसु सत्ता निब्बत्तन्ति, तत्थकप्पविना सकमहामेघतो याव कप्पविनासकवातुपच्छेदो, इदं संवट्ठो नाम, पठममसङ्ख्येय्यं नामाति चत्तारि असङ्ख्येय्यकप्पानि एको महाकप्पो नामाति सब्बं तेजोसंवट्ठे वुत्तनयमेव ।

वुत्तम्पि चेतं ।

“सत्त सत्त ग्गिना वारा, अट्ठमे अट्ठमे दका ।
चतुसट्ठि यदा पुण्णा, एको वायुवरो सिया ॥

अग्गिना भस्सरा हेट्ठा, आपेन सुभकिण्हतो ।
वेहप्फलतो वातेन, एवं लोको विनस्सती”ति ॥

तस्मा तिण्णम्पि पठमज्झानतलानं एककप्पेपि अविनासाभावतो सकलकप्पे तेसं सम्भवो नत्थीति असङ्ख्येय्य कप्पवसेन तेसं आयुपरिच्छेदो दट्ठब्बो । दुतियज्झानतलतो पट्ठाय पन परिपुण्णमहाकप्पवसेन आयुपरिच्छेदो दट्ठब्बो, न

असङ्ख्येय्यकप्पवसेन । यदि दुतियज्झानतलतो पट्ठाय परिपुण्णमहाकप्पवसेन आयुपरिच्छेदो सिया, कथं आभस्सरादीसु ब्रह्मून् अट्ठमहाकप्पादिवसेन आयु परिपुण्णं सिया, तथा हि पठमज्झानतलं सत्तसु वारेसु अग्गिना विनस्सति । अट्ठमे वारे याव आभस्सरा उदकेन विनस्सति पुन सत्तवारेसु अग्गिना पठमज्झानतलं, पुन अट्ठमेवारे उदकेन दुतियज्झानतलं विनस्सतीति एवं अट्ठमे वारे आपवारं पटिबाहित्वा याव सुभकिण्हा वातेन विनस्सति एवं चतुसट्ठि परिपुण्णा होतीति सच्चं, हेट्ठाविवट्ठट्ठायी असङ्ख्येय्यकप्पवसेन एको सत्त महाकप्पानि चाति अट्ठ कप्पानि आभस्सरब्रह्मून् आयुप्पमाणं होति । चतुसट्ठिकप्पेसुपि विवट्ठट्ठायी असङ्ख्येय्यकप्पवसेन एको ते सट्ठिमहाकप्पानि चाति चतुसट्ठिकप्पानि सुभकिण्हानं ब्रह्मून् आयुप्पमाणं होति तेन वुत्तं पोराणेहि ।

सत्त सत्त'ग्गिना वारा, अट्ठमे अट्ठमे दका ।
चतुसट्ठि यदा पुण्णा, एको वायुवरो सिया'ति ॥

केचि पन ।

“अग्गिना'भस्सरा हेट्ठा, आपेन सुभकिण्हतो ।
वेहप्फलतो वातेन, एवं लोको विनस्सती'ति ॥

इमिस्सा गाथाय “आभस्सराति'च “सुभकिण्हतो'ति च “वेहप्फलतो'ति च अभिविधिवसेन वुत्तभावञ्च समतलभावेपि सेट्ठभूमित्ता पट्टानवसेन वुत्तभावञ्च अमज्जित्वा सुट्ठावासभूमीसु विय उपरूपरिवसेन भूमिक्कमोति मज्जित्वा ।

“पञ्चभूमि नट्ठा अग्गि, अट्ठ भूमि नट्ठा दका ।
नवभूमि नट्ठा वाता, लोकनट्ठा तदा सियुं ॥

पठमे अग्गि द्वत्तिस, दुतिये आदि सोळस ।
दुतियभूमे मज्झे अट्ठमं, तं छप्पज्जास वारकं ॥

आभस्सरम्हि चतुत्थं, परित्तसुभम्हि द्वे जलं ।
अप्पमाणसुभं एकवारं, मतं उदकसत्तम'न्ति ॥

वदन्ति तेसं वादे आभस्सरतो हेट्ठा पञ्चभूमि अग्गिनट्ठा, सुभकिण्हतो हेट्ठा अट्ठभूमि उदकनट्ठाति वदन्ति । समतलदीपनत्थं सन्देहच्छेदनत्थं एवं गहिताति एकभवपरियोसानं सन्धाय पटिसन्धिभवञ्चाति आदि वुत्तन्ति । इमिस्सापि अत्थं दुग्गहितेन गहेत्वा पटिसन्धिभवङ्गवसेन सदिसभावमेव सन्धाय वुत्तन्ति परिकप्पेन्ति सो अयुत्तरूपो विय दिस्सति अतिविय मिच्छागाहो च होति अग्गज्जसुत्तविसुद्धिमग्गादीहि विरुज्जनतो संवट्ठसीमापि विरुद्धा तत्थ पठमज्झानतलं उपादाय अग्गिना, दुतियज्झानतलं उपादाय उदकेन, चतुत्थज्झानतलं उपादाय वातेन विनस्सतीति वुत्तवचनेनापि विरुज्जतेव तस्मा “आभस्सरा'ति च “सुभकिण्हतो'ति च “वेहप्फलतो'ति च एत्थाभिविधिवसेन अत्थो गहेतब्बो । अज्जथा “उपरि पब्बता देवो वस्सती'ति एत्थ विय आभस्सरसुभकिण्हवेहप्फलानं तेन तेन संवट्ठेन विनासोपि न भवेय्य । अयं लोकविपत्तिपरिच्छेदो । एवं बुद्धो च दुल्लभो लोके ति इमस्स अत्थो वुत्तोयेव ।

इति सागरबुद्धित्थेरविरचिते सीमविसोधने

कप्पविनासकण्डो दुतियो परिच्छेदो ।

३. निब्बानकण्डो

इदानीं “सद्धम्मसवनम्पि चाति इमस्स संवण्णनाक्कमो सम्पत्तो तत्थ सद्धम्मसवनम्पि च लोके दुल्लभमेव तथा हि सद्धम्मो नाम तिविधो होति । परियत्तिसद्धम्मो, पटिपत्तिसद्धम्मो, पटिवेधसद्धम्मोति । तत्थ परियत्तिसद्धम्मो नाम तेपिटकं बुद्धवचनं । पटिपत्तिसद्धम्मो नाम तेरसधुतङ्गानि असीति खन्धकवत्तादयो अभिसमाचारवत्तादीनि । पटिवेधसद्धम्मो नाम चतुसच्चप्पटिवेधो । तेसु परियत्तिसद्धम्मो द्विन्नं सद्धम्मानं पुब्बङ्गमोयेव पदट्ठानञ्च । कस्मा तंमूलकत्ता तथा हि परियत्तिया असति पटिवेधो नाम नत्थि । परियत्तिया अन्तरहिताय पटिपत्ति, पटिपत्तिया अन्तरहिताय अधिगमो अन्तरधायति । किं कारणा अयञ्जि परियत्ति पटिपत्तिया पच्चयो होति । पटिपत्तिअधिगमस्सापि परियत्तियेव पमाणं । तत्थ पटिवेधो च पटिपत्ति च होतिपि नहोतिपि । एकस्मिञ्च काले पटिवेधधरा भिक्खु बहू होन्ति, “एस भिक्खु पुथुज्जनो”ति अङ्गुलिं पहरित्वा दस्सेतब्बो होति । इमस्मिं येव दीपे एकवारं पुथुज्जनभिक्खुनाम नाहोसि । पटिपत्तिपूरकापि कदाचि बहू होन्ति कदाचि अप्पा । इति पटिवेधो च पटिपत्ति च होतिपि न होतिपि । सासनस्स ठितिया पन परियत्तियेव पमाणं पण्डितो हि तेपिटकं सुत्वा द्वेपि पूरेति, यथा अम्हाकं बोधिसत्तो आळारस्स सन्तिके पच्च अभिज्जा सत्त च समापत्तियो निब्बत्तेत्वा नेवसज्जानासज्जायतन समापत्तिया परिकम्मं पुच्छि । सो “न जानामी”ति आह । ततो उदकस्स सन्तिकं गन्त्वा अधिगतविसेसं संसन्दित्वा नेवसज्जानासज्जायतनस्स परिकम्मं पुच्छि । सो आचिक्खि, तस्स वचनसमनन्तरमेव महासत्तो तं सम्पादेसि एवमेव पज्जवा भिक्खु परियत्तिं सुत्वा द्वेपि पूरेति तस्मा परियत्तिया ठिताय सासनं ठितं होति यथा महातळाकस्स पाळिया थिराय उदकं न ठस्सतीति न वत्तब्बं उदके सति पदुमादीनि पुप्फानि न पुप्फिस्सन्तीति न वत्तब्बं एवमेव महातळाकस्स थिरपाळिसदिसे तेपिटके बुद्धवचने सति महातळाके उदकसदिसा पटिपत्तिपूरका कुलपुत्ता नत्थीति न वत्तब्बं । तेसु सति महातळाकेसु पदुमादीनि पुप्फानि विय सोतापन्नादयो अरियपुग्गला नत्थीति न वत्तब्बं, एकन्ततो परियत्तियेव पमाणं परियत्तिया अन्तरहिताय पटिपत्तिपटिवेधानं अन्तरधानतो । तत्थ परियत्तिनाम तेपिटकं बुद्धवचनं साट्ठकथा पाळियाव सा तिट्ठति, ताव परियत्ति परिपुण्णा होति । गच्छन्ते काले कलियुगराजानो अधम्मिका होन्ति तेसु अधम्मिकेसु राजामच्चादयो अधम्मिका होन्ति तथा रट्ठजनपदवासिनोपि अधम्मिका एतेसं अधम्मिकताय न देवो सम्मा वस्सति, ततो सस्सानि न सम्पज्जन्ति । तेसु सम्पज्जन्तेसु पच्चयदायका भिक्खुसङ्घस्स पच्चये दातुं न सक्कोन्ति । भिक्खु पच्चयेहि किलमन्ता अन्तेवासिके सङ्गहेतुं न सक्कोन्ति । गच्छन्ते गच्छन्ते काले परियत्ति परिहायति, अत्थवसेन धारेतुं न सक्कोन्ति, पाळिवसेनेव धारेन्ति । ततो काले गच्छन्ते पाळिम्पि सकलं धारेतुं न सक्कोन्ति पठमं अभिधम्मपिटकं परिहायति । परिहायमानं मत्थकतो पट्टाय परियत्ति हायति पठमञ्जि महापकरणं परिहायति । तस्मिं परिहायमाने यमकं, कथावत्थु, पुग्गलपज्जत्ति, धातुकथा, विभङ्गो, धम्मसङ्गहोति एवं अभिधम्मपिटके परिहीने मत्थकतो पट्टाय सुत्तन्तपिटकं परिहायति । पठमञ्जि अङ्गुत्तरनिकायो परिहायति । तस्मिम्पि पठमं एकादसनिपातो...पे०... ततो एकनिपातोति एवं अङ्गुत्तरे परिहीने मत्थकतो पट्टाय संयुत्तनिकायो परिहायति, पठमं महावग्गो परिहायति । ततो पट्टाय सळायतनवग्गो, खन्धवग्गो, निदानवग्गो, सगाथावग्गोति एवं संयुत्तनिकाये परिहीने मत्थकतो पट्टाय मज्झिमनिकायो परिहायति पठमञ्जि उपरिपण्णासको परिहायति । ततो मज्झिमपण्णासको, ततो मूलपण्णासकोति एवं मज्झिमनिकाये परिहीने मत्थकतो पट्टाय दीघनिकायो परिहायति, पठमञ्जि पाथियवग्गो परिहायति ततो महावग्गो, ततो खन्धकवग्गोति दीघनिकाये परिहीने सुत्तन्तपिटकं परिहीनं नाम होति । विनयपिटकेन सद्धिं जातकमेव धारेन्ति । विनयपिटकं लज्जिनो धारेन्ति । लाभकामा पन

सुत्तन्ते कथितेपि सल्लक्खेन्ता नत्थीति जातकमेव धारेन्ति । गच्छन्ते काले जातकम्पि धारेतुं न सक्कोन्ति । अथ नेसं पठमं वेस्सन्तरजातकं परिहायति । ततो पटिलोमक्कमेन पुण्णकजाकतकं, महानारदकस्सपजातकं परिहायति । विनयपिटकमेव धारेन्ति । गच्छन्ते काले तम्पि मत्थकतो परिहायति पठमज्झि परिवारो परिहायति, ततो खन्धको भिक्खुनीविभङ्गो महाविभङ्गोति अनुक्कमेन उपोसथक्खन्धकमत्तमेव धारेन्ति, तदा परियत्ति अनन्तरहिताव होति । याव पन मनुस्सेसु चतुप्पदिकगाथापि पवत्तति, ताव परियत्ति अनन्तरहिताव होति । यदा सद्धो पसन्नो राजा हत्थिक्खन्धे सुवण्णचङ्कोटकम्हि सहस्सत्थविकं ठपापेत्वा “बुद्धेहि कथितं चतुप्पदिकं गाथं जानन्तो इमं सहस्सं गण्हतू”ति नगरे भेरिं चरापेत्वा गण्हकं अलभित्वा एकवारं चरापिते न सुणन्तापि होन्ति असुणन्तापि, याव ततियं चरापेत्वा गण्हकं अलभित्वा राजपुरिसा सहस्सत्थविकं पुन राजकुलं पवेसेन्ति, तदा परियत्तिअन्तरहिता नाम होति । एवं परियत्तिया अन्तरहिताय पटिपत्तिपि पटिवेधोपि अन्तरहितोव होति । सद्धम्मसवनस्स दुल्लभभावो धम्मसोण्डकवत्थुना दीपेतब्बो अम्हाकं किर सम्मासम्बुद्धो कस्सपसम्मासम्बुद्धस्स धम्मराजस्स सासनन्तरधानतो नचिरेनेव कालेन बाराणसिरज्जो पुत्तो धम्मसोण्डकराजकुमारो हुत्वा पितुअच्चयेन रज्जे पतिट्ठाय कस्सपदसबलेन देसितं धम्मं सोतुकामो हुत्वा मासमत्तं रज्जं कत्वा अम्हाकं सम्मासम्बुद्धो इमस्मिं येव भद्दकप्पे रज्जं कारेत्वा देवनगरसदिसे बाराणसिनगरे चक्कवत्तिरज्जसदिसं रज्जं करोन्तो एवं चिन्तेसि... “मय्हं एवरूपं रज्जं किं विलासं रज्जानुभावं सद्धम्मवियोगेन, दिवाकरविरहितो आकासो विय, ससङ्काविरहितरत्ति विय, दाठाविरहितगजो विय, वेलन्तविरहितमहासमुद्धो विय चक्खुविरहित सुसज्जितवदनं विय, सुगन्धविरहितपारिच्छत्तपुप्फं विय, चतुअक्खरनियमितधम्मदेसनावियोगेन मय्हं इदं रज्जं न सोभती”ति चिन्तेत्वा सुवण्णचङ्कोटकेन सहस्सत्थविकं भण्डकं सुसज्जितं मङ्गलहत्थिकुम्भे ठपेत्वा बाराणसीनगरे महावीथियं भेरिं चरापेति “एकपदिकं वा द्विपदिकं वा तिपदिकं वा चतुप्पदिकं वा धम्मपदं जानन्तस्स दम्मी”ति एवं भेरिं चरापेत्वा धम्मजाननकं अलभित्वा पुनप्पुनं द्विसहस्सं तिसहस्सं याव सतसहस्सं कोटि द्वे सहस्सकोटि, सतसहस्सकोटि गामनिगमजनपदसेनापतिट्ठानं उपराजट्ठानं । परियोसाने धम्मदेसकं अलभित्वा अत्तनो सुवण्णपीठकं सेतच्छत्तं चजित्वापि धम्मदेसकं अलभित्वा रज्जसिरिं पहाय अत्तानं चजित्वा “धम्मदेसकस्स दासो हुत्वापि धम्मं सोस्सामी”ति वत्वा एवम्पि धम्म देसकं अलभित्वा विप्पटिसारी हुत्वा “किं मे सद्धम्मवियोगेन रज्जेनाति अमच्चानं रज्जं निव्यातेत्वा सद्धम्मगवेसको हुत्वा धम्मसोण्डकमहाराजा महावनं पाविसि धम्मसोण्डकमहाराजस्स सद्धम्मसवनं सन्धाय पविट्ठक्खके सक्कदेवमहाराजस्स वेजयन्तपासादो सहेव किण्णिकाय कम्पो अहोसि, पण्डुकम्बलसिलासनं उण्हाकारं अहोसि । सक्कोदेवराजा केनकारणेन पण्डुकम्बलसिलासनं उण्हाकारं अहोसी”ति चिन्तेत्वा अत्तनो सहस्सनेत्तेन देवमनुस्सेसु वित्थारेत्वा ओलोकेन्तो धम्मगवेसको हुत्वा वनं पविट्ठं धम्मसोण्डकमहाराजानं दिस्वा चिन्तेसि... “अज्ज मे अत्तानम्पि जहाय रक्खसवेसं मापेत्वा एतं अनिच्चपरिदीपनं जातिजराब्बाधिमरणं सकलसरीरे दोसं दस्सेत्वा धम्मं देसेत्वा एतं सकरज्जेयेव पतिट्ठापेतब्ब”न्ति चिन्तेत्वा सक्को देवराजा यक्खसरूपं मापेत्वा बोधिसत्तस्स अभिमुखो अविदूरे अत्तानं दस्सेसि । तं दिस्वा धम्मसोण्डकमहाराजा एवं चिन्तेसि... “एवरूपो नाम रक्खसो धम्मं जानेय्या”ति, चिन्तेत्वा अविदूरे ठाने ठत्वा पुच्छामीति रक्खसेन सद्धिं सल्लपन्तो आह “सामिपुज्जदेवराज इमस्मिं पन वनघने वसनकदेवराजा किं नुखो धम्मं जानासी”ति, देवता “महाराज धम्मं जानामी”ति आह । “यदि धम्मं जानासि, मय्हं धम्मकथं कथेथा”ति आह । “अहं तुय्हं धम्मं कथेस्सामि, त्वं मय्हं कीदिसं धम्मकथिकस्स सक्कारं करिस्ससी”ति आह । “एवं सन्ते मय्हं धम्मं कथेत्वा पच्छा मय्हं सरीरे मंसं खादिस्ससी”ति आह । “अहं महाराज छातो हुत्वा धम्मं कथेतुं न सक्कोमी”ति आह । “यदि तुम्हे पठमं मंसं खादथ, धम्मं को सुणिस्सती”ति आह । पुन सो रक्खसो “नाहं धम्मं देसेतुं सक्कोमी”ति । पुन राजा “मय्हं धम्मपटिलाभज्ज तुम्हाकं मंसपटिलाभज्ज तुम्हे जानित्वा मय्हं धम्मं देसेथा”ति आह । अथ सक्को देवराजा “साधु होथा”ति वत्वा अविदूरे ठाने उब्बेधेन तिगावुतमत्तं महन्तं अज्जनपब्बतं मापेत्वा एवमाह... “सचे महाराज इमं

पब्बतमुद्धनिं आरूय्ह आकासा उप्पतित्वा त्वं मम मुखे पतिस्ससि, अहं ते आकासगतकाले धम्मं देसेस्सामि, एवं सन्ते तुय्हज्ज धम्मप्पलाभो मय्हज्ज मंसपटिलाभो भविस्सती”ति आह । तस्स कथं सुत्वा धम्मसोण्डकमहाराजा “अनमतगगे संसारे पुरिसो हुत्वा अधम्मसमङ्गी हुत्वा अधम्मस्सेव अत्थाय पाणातिपातो अदिन्नादानो कामेसुमिच्छाचारो सूकरिको ओरब्भिको साकुणि को चोरो परदारिको तं गहेत्वा सीसच्छिन्नानं लोहितं चतूसु महासमुद्देसु उदकतोपि बहुतरं मातापितुआदीनम्मि मनापानं अत्थाय रोदन्तानं अस्सु चतूसुमहासमुद्देसु उदकतोपि बहुतरं, इमं पन सरीरं धम्मस्स अत्थाय विक्किणामि तं महप्फलज्ज मनापज्जा”ति चिन्तेत्वा “साधु मारिस एवं करोमी”ति पब्बतं आरूय्ह पब्बतगगे ठितो “मम रज्जेन सद्धिं मय्हं सजीवसरीरं सद्धम्मस्सत्थाय दस्सामी”ति सोमनस्सो हुत्वा “धम्मं कथेथा”ति सद्धम्मत्थाय जीवितं परिच्चजित्वा आकासतो उप्पतित्वा धम्मं कथेथाति आह । अथ सक्को देवराजा सकत्तभावेन सब्बालङ्कारेहि पटिमण्डितो अतिविय सोतुं सोमनस्सो आकासतो पतन्तं दिब्बफस्सेन परामसन्तो उरेन पटिग्गण्हित्वा देवलोकं नेत्वा पण्डुकम्बलसिलासने निसीदापेत्वा मालागन्धादीहि पूजेत्वा धम्मसोण्डकमहाराजस्स धम्मं देसेन्तो इमं गाथमाह ।

“अनिच्चा वत सङ्गारा, उप्पादवयधम्मिनो ।

उप्पज्जित्वा निरुज्झन्ति, तेसं वूपसमो सुखो”ति ॥

एवं सक्को धम्मसोण्डकमहाराजस्स धम्मं देसेत्वा देवलोकसम्पत्तिं दस्सेत्वा देवलोकतो आनेत्वा सकरज्जे पतिट्ठापेत्वा अप्पमादेन ओवदित्वा देवलोकमेव अगमासि एवं सद्धम्मसवनस्सापि दुल्लभभावो वेदितब्बो । एवं परियत्तिअन्तरधानेन पटिपत्ति पटिवेधापि अन्तरधायन्ति । एत्थ च तीणि परिनिब्बानानि वेदितब्बानि कतमानि तीणि परिनिब्बानानि । किलेसपरिनिब्बानं, खन्धपरिनिब्बानं, धातुपरिनिब्बानन्ति । तत्थ किलेसपरिनिब्बानं बोधिमण्डेयेव होति, भगवा हि बोधिमण्डेयेव वीरियपादेहि सीलपथवियं पतिट्ठाय सद्धाहत्येन कम्मक्खयकरं जाणफरसुं गहेत्वा सब्बो लोभदोसमोहविपरीतमनसिकारअहिरीकानोत्तप्पकोधूपनाहमक्खपळास- इस्सामच्छरियमायासाठेय्यथम्भसारम्भमानाति मानमदपमादतण्हा विज्जातिविधाकुसलमूलदुच्चरितसंकिलेसमलविसमसज्जावितक्क पपञ्चचतुब्बिधविपरियेसआसवगन्धओघयोगा गतिगन्थु पादानपञ्चचेतोखिलविनिबन्धनीवरणा भिनन्दन छविवादमूलतण्हाकायसत्तानुसय अट्टमिच्छत्तनवतण्हामूलकदसाकुसलकम्मपथ द्वासट्ठिदिट्ठिगत अट्टसततण्हाविचरितप्प भेद सब्बदरथपरिळाहकिलेससतसहस्सानि, सङ्खेपतो वा पञ्च किलेसअभिसङ्खारखन्धमच्चुदेवपुत्तमारे असेसतो हता विहता अनभावंकता तस्मा सब्बेपि किलेसा बोधिमण्डेयेव निब्बानं निरोधं गच्छन्तीति किलेसनिब्बानं बोधिमण्डेयेव होति एत्थ च बोधीति अरहत्तमग्गज्जाणं अधिप्पेतं तथा हि सब्बेसम्मि बुद्धपच्चेकबुद्धअरियसावकानं अरहत्तमग्गक्खणेयेव सब्बेपि किलेसा असेसं निरोधं निब्बानं गच्छन्ति तेषि बुद्धा उग्घटितविज्जूविभज्जितज्जूनेय्यवसेन तिविधा होन्ति वुत्तज्हेतं जातत्तकीसोतत्तकीनिदाने ।

“उग्घटितज्जुनामको, विभज्जितज्जुनो दुवे ।

ततियो नेय्यो नामेन, बोधिसत्तो तिधा मतो ॥

उग्घटितज्जुबोधिसत्तो, पज्जाधिकोति नामसो ।

विभज्जितज्जुबोधिसत्तो, वुत्तो वीरियाधिको ॥

मतो नेय्यो सद्धाधिको नाम, बोधिसत्ता इमे तयो ।

कप्पेच सतसहस्से, चतुरो च असङ्ख्येय्ये ॥

पूरेत्वा बोधिसम्भारे, लब्धव्याकरणो पुरे ।
उग्घटितञ्जुबोधिसत्तो, पत्तो सम्बोधिमुत्तमं ॥

अट्टमे च असङ्ख्येय्ये, कप्पे च सतसहस्से ।
पूरेत्वा बोधिसम्भारे, लब्धव्याकरणो पुरे ॥

विपञ्चितञ्जुबोधिसत्तो, पत्तो सम्बोधिमुत्तमं ।
नेय्यो तु बोधिसत्तो च, सोळसे असङ्ख्येय्ये ॥

कप्पे च सतसहस्से, लब्धव्याकरणो पुरे ।
पूरेत्वा बोधिसम्भारे, पत्तो सम्बोधिमुत्तमं” न्ति ॥

सुत्तनिपातअपदानट्ठकथासु पन “बुद्धानं आनन्द हेट्ठिमपरिच्छेदेन चत्तारि असङ्ख्येय्यानि कप्पसतसहस्सञ्च, मज्झिमपरिच्छेदेन अट्ठ असङ्ख्येय्यानि कप्पसतसहस्सञ्च, उपरिमपरिच्छेदेन सोळसासङ्ख्येय्यानि कप्पसतसहस्सञ्च । एतेच पञ्चाधिकसद्भाधिकवीरियाधिकवसेन वेदितब्बाति वुत्तं तेसु पञ्चाधिको चत्तारि असङ्ख्येय्यानि कप्पसतसहस्सञ्च, सद्भाधिको अट्ठअसङ्ख्येय्यानि कप्पसतसहस्सञ्च, वीरियाधिको सोळसअसङ्ख्येय्यानि कप्पसतसहस्सञ्चाति वेदितब्बं । तत्थ पञ्चाधिको योनिगतिविज्जाणट्ठितिसत्तावासेसु संसरन्तोपि पञ्चाबहुल्लवसेन सम्पन्नज्झासय सम्भवतो खिप्पञ्जेव तस्स सम्बोधि । सद्भाधिको पन मन्दपञ्जत्ता अस्सद्वहितब्बेपि सद्वहति, तस्मा तस्स मन्दञ्जेव सम्बोधि । वीरियाधिको पन उभयमन्दो अस्सद्वहितब्बम्पि सद्वहति, अकत्तब्बम्पि करोति, राजा पस्सेनदीकोसलो यथा सो हि सब्बञ्जुबुद्धे धरमानेयेव अगमनीयम्पि परदारं गन्तुं चित्तं उप्पादेत्वा परं जीविता वोरोपेतुं आरब्धो नेरयिकानं विरवन्तानं दु-स-न-सोति सद्वम्पि सुत्वा अतिविमूढो सब्बञ्जुबुद्धं ठपेत्वा मिच्छादिट्ठिब्राह्मणं पुच्छित्वा तस्स वचनेन सब्बजनानं यज्जत्थाय दुक्खं उप्पादेसि को पनवादो अनुप्पन्ने बुद्धे, तथा हि एस कस्सपभगवतो सासनन्तरधानेन अन्धभूते लोके बाराणसियं राजा हुत्वापि निग्रोधरुक्खदेवताय यज्जत्थाय एकसतराजानो महेसीहि सद्धिं मारेतुं आरब्धो । एवं वीरियाधिको उभयमन्दो, तस्मा तस्स सम्बोधि अतिमन्दोति एवं पञ्चाधिकसद्भाधिकवीरियाधिकवसेन कालस्सापि रस्सदीघभावो वेदितब्बाति । पच्छिमनयोएव पसंसितब्बाति अयमेत्थ अम्हाकं अत्तनोमति । खन्धपरिनिब्बानं पन कुसिनाराय उपवत्तने मल्लानं सालवने यमकसालानमन्तरे वेसाखपुण्णमदिवसे पच्चूससमये एकूनवीसतिया चुतिचित्तेसु मेत्तापुब्बभागस्स सोमनस्सजाणसम्पयुत्तअसङ्खारिककुसलचित्तसदिसेन महाविपाकचित्तेन अब्बाकतेन चरिमकं कत्वा कत्थचि भवे पटिसन्धिविज्जाणस्स अनन्तरपच्चयो हुत्वा कम्मतण्हाकिलेसेहि अनुपादानो सब्बुपधिपटिनिस्सगो उपादिन्नकक्खन्धपरिच्चागो होतीति वेदितब्बं । वित्थारो पन दीघनिकाये महावग्गे महापरिनिब्बानसुत्तवण्णनायं ओलोकेतब्बो । तत्थ विदेसं गच्छन्तो पुरिसो सब्बं जातिजनं आलिङ्गेत्वा सीसे चुम्बित्वा गच्छति विय भगवापि निब्बानपुरं पविसन्तो सब्बेपि चतुवीसतिकोटिसतसहस्ससमापत्तियो अनवसेसं समापज्जित्वा याव सज्जावेदयितं, ततोपि वुट्ठाय याव नेवसज्जानासज्जायतनं समापज्जित्वा वुट्ठाय ज्ञानङ्गानि पच्चवेक्खित्वा भवङ्गचित्तेन अब्बाकतेन दुक्खसच्चेन परिनिब्बायि । पाळियं पन “चतुत्थज्झाना वुट्ठहित्वा समनन्तरा भगवा परिनिब्बायी”ति वुत्तं तत्थ द्वे समनन्तरा ज्ञानसमनन्तरा, पच्चवेक्खणसमनन्तराति । तत्थ ज्ञाना वुट्ठाय भवङ्गं ओतिण्णस्स तत्थेव परिनिब्बानं ज्ञानसमनन्तरं नाम । ज्ञाना वुट्ठहित्वा पुन ज्ञानङ्गानि पच्चवेक्खित्वा भवङ्गं ओतिण्णस्स तत्थेव परिनिब्बानं पच्चवेक्खणसमनन्तरं नाम । भगवा पन ज्ञानसमनन्तरा अपरि निब्बायित्ता पच्चवेक्खणसमनन्तरमेव परिनिब्बायीति वेदितब्बं, तेनेवाह “भगवा पन ज्ञानं

समापज्जित्वा ज्ञाना वुट्ठाय ज्ञानज्ञानि पच्चवेक्खित्वा भवङ्गचित्तेन अब्याकतेन दुक्खसच्चेन परिनिब्बायी'ति । एत्थ भगवतो परिनिब्बानचित्तस्स किं आरम्भणं कम्मं वा होति, उदाहु कम्मनिमित्तगतिनिमित्तानि, अथ निब्बानन्ति अपरे एवं वदन्ति ।

नाहु अस्सासपस्सासा, ठितचित्तस्स तादिनो ।
अनेजो सन्ति'मारब्भ, यंकाल'मकरी मुनि ॥

असल्लीनेन चित्तेन, वेदनं अज्झवासयि ।
पज्जोतस्से'व निब्बानं, विमोक्खो चेतसो अहू'ति ॥

इमिस्सागाथाय “यं यो मुनि अनेजो सन्ति निब्बानं आरब्भ कालं अकरी”ति योजेत्वा भगवतो परिनिब्बानचित्तस्स निब्बानारम्भणन्ति तमयुत्तं, पटिसन्धिभवङ्गचुतीनं निब्बानारम्भणस्स अनारहत्ता “निब्बानं गोत्रभुस्स वोदानस्स मग्गस्स आरम्भणपच्चयेनपच्चयो, निब्बानं फलस्स आवज्जनाया”ति पट्टानपाळिया जवनआवज्जनानमेव अधिप्पेतत्ता तस्मा एत्थ “यं यो मुनि फलसमापत्तिया अनेजो अनेजसङ्घातो तण्हारहितो सन्ति निब्बानं आरब्भ आरम्भणं कत्वा कालं असीतिवस्सपरिमाणं अकरि अतिक्कमी”ति योजना कातब्बा । केचि पन एवं वदन्ति... “कत्थचि पन अनुप्पज्जमानस्स खीणासवस्स यथोपट्टितं नामरूपधम्मादिकमेव चुतिपरियोसानानं गोचरभावं गच्छति, न कम्म-कम्मनिमित्तादयो”ति वुत्तत्ता कम्मनिमित्तगतिनिमित्तानि अरहतो चुतिचित्तस्स आरम्भणभावं न गच्छन्तीति तम्पि अयुत्तमेव अयज्हेत्थत्थो कत्थचि पन भवे अनुप्पज्जमानस्स खीणासवस्स अरहतो यथा यथा येन येन पकारेन उपट्टितं नामरूपधम्मादिकमेव चुतिपरियोसानं आवज्जनजवनचित्तानं गोचरभावं गच्छति, पुन भवाभिनिव्वत्तिया अभावतो । किं कारणं भूतानि कम्मकम्मनिमित्तगतिनिमित्तानि गोचरभावं न गच्छन्तीति । चुतिचित्तस्स पन पटिसन्धिचित्तेन गहितं अतीतारम्भणमेव गोचरभावं गच्छति । “नामरूपादिकमेवा ति एत्थ नाम”न्ति चित्तचेतसिकनिब्बानं रूपन्ति अट्टारसविधं रूपं सङ्गण्हाति । नामज्च रूपज्च नामरूपा । नामरूपा च ते धम्मा चेति तथा । ते आदि येसं तेति नामरूपधम्मादि तमेव नामरूपधम्मादिकं । आदिसद्देन छ पज्जत्तियो सङ्गण्हाति, तेन निब्बानम्पि अरहतो मरणासन्नकाले क्रियजवनस्सपि आरम्भणभावो भवेय्याति अम्हाकं खन्ति वीमंसित्वा पन गहेतब्बं । भगवतो निब्बानचित्तस्स पन तुसितपुरतो चवित्वा सिरीमहामायाय कुच्छिम्हि वसितपटिसन्धिचित्तेन गहितारम्भणमेव आरम्भणं होतीति दट्टुब्बं तज्च खो गतिनिमित्तमेव, न कम्मकम्मनिमित्तानि । युत्तितोपि आगमतोपि गतिनिमित्तमेव युज्जति तथा हि तुसितपुरेयेव सेतकेतुदेवपुत्तो हुत्वा दिब्बगणनाय चत्तारि सहस्सानि, मनुस्सगणनाय सत्तपज्जासवस्सकोटि, सट्ठिवस्ससत्तसहस्सानि ठत्वा परियोसाने पज्च पुब्बनिमित्तानि दिस्वा सुद्धावासे अरहन्तब्रह्मना दसहि चक्कवाळसहस्सेहि आगम्म देवताविसेसेहि च ।

“कालो देव महावीर, उप्पज्ज मातुकुच्छयं ।
सदेवकं तारयन्तो, बुज्झस्सु अमतं पद”न्ति ॥

याचियमानो “कालं दीपज्च देसज्च, कुलं मातरमेव चा”ति वुत्तानि पज्च महाविलोकनानि विलोकेत्वा तुसितपुरतो चवित्वा आसाळहीपुण्णमायं उत्तरासाळहनक्खत्तेनेव सद्धि एकूनवीसतिया पटिसन्धिचित्तेसु मेत्तापुब्बभागमस्स सोमनस्सजाणसम्पयुत्तअसङ्खारिककुसलचित्तस्स सदिसेन महाविपाकचित्तेन पटिसन्धिं अग्गहेसि । तदारम्भणासन्नवीथितो पुब्बभागे आलोकितानि कालदीपदेसकुलमातरवसेन इमानि पज्च पटिसन्धिचित्तस्स गतिनिमित्तारम्भणभावेन गोचरभावं गच्छन्तीति अम्हाकं खन्ति तन्निन्नतप्पोणतप्पभारवसेन बाहुल्लप्पवत्तितो तेनेव अभिधम्मत्थसङ्गहादीसु अभिधम्मत्थ

विभावनियं “मरणकाले यथारहं अभिमुखीभूतं भवन्तरे पटिसन्धिजनकं कम्मं वा तं कम्मकरणकाले
रूपादिकमुपलब्धपुब्बमुपकरणभूतञ्च कम्मनिमित्तं वा अनन्तरमुपपज्जमानभवे उपलभितब्बं उपभोगभूतं गतिनिमित्तं वा
कम्मबलेन छन्नं द्वारानमज्जतरस्मिं पच्चुपट्टासि, ततो परं तमेव तथोपट्ठितमालम्बणं आरब्ध विपच्चमानककम्मानुरूपं
परिसुद्धं वा, उपक्विकलिट्ठं वा उपपज्जितब्बभवानुरूपं तत्थोणतंव चित्तसन्तानमभिण्हं पवत्तति बाहुल्लेन । तमेव वा पन
जनकभूतं कम्मं अभिनवकरणवसेन द्वारप्पत्तं होति । पच्चासन्नमरणस्स पन तस्स वीथिचित्तावसाने भवङ्गखयेवा
चवनवसेन पच्चुप्पन्नभवपरियोसानभूतं चुतिचित्तं उप्पज्जित्वा निरुज्झति । तस्मिं निरुद्धावसाने तस्सानन्तरमेव तथा
गहितमालम्बणमारब्ध सवत्थुकमवत्थुकमेव वा यथारहं अविज्जानुसयपरिक्खित्तेन तण्हानुसयमूलकेन सङ्घारेन
जनियमानं सम्पयुत्तेहि परिग्गहमानं सहजातानमधिद्धानभावेन पुब्बङ्गमभूतं भवन्तरपटिसन्धानवसेन पटिसन्धिसङ्घातं
मानसमुपपज्जमानमेव पटिद्वाति भवन्तरे”ति वुत्तं । तत्थ “तत्थोणतंव चित्तसन्तानमभिण्हं पवत्तति बाहुल्लेना”ति इमिना
कम्मबलेन उपट्ठितं गतिनिमित्तं मरणासन्नवीथितो पुब्बे एकाहद्वीहादिवसेन सत्ताहम्पि, सत्ताहतो उत्तरिपि उप्पज्जते वाति
दस्सेति तथा हि परिसुद्धं वा उपक्विकलिट्ठं वा विपच्चमानककम्मानुरूपं गतिनिमित्तं चिरकालम्पि तिष्ठति,
अरियगालतिस्सचोरघातकादयो विय तथा हि अरियगालतिस्सो नाम उपासको सीहळदीपे अत्तनो भरियाय सुमनाय सद्धिं
यावजीवं दानादि पुज्जकम्मनि कत्वा आयूहपरियोसाने अरियगालतिस्सस्स मरणमज्जे निपन्नस्स छदेवलोकतो रथं
आनेत्वा अत्तनो अत्तनो देवलोकं वण्णेसुं । उपासको देवतानं कथं सुत्वा तुसितपुरतो आहटरथं ठपेत्वा अवसेसरथे
“गहेत्वा गच्छथा”ति आह । सुमना पन अत्तनो सामिकस्स वचनं सुत्वा “किं तिस्स मरणासन्ने विलापं अकासी”ति
आह । तिस्सो अत्तनो भरियाय कथं सुत्वा आह... “अहं विलापं न करोमि, देवलोकतो देवता छ रथे आनेसुं ताहि देवताहि
सद्धं कथेमी”ति । तं नपस्सामि कुहि”न्ति वुत्ते पुप्फदामं आहरापेत्वा आकासे खिपापेसि । सा तं पुप्फदामं रथसीसे
ओलम्बमानं दिस्वा गब्भं पविसित्वा सयने सयित्वा नासिकवातं सन्निरुज्झित्वा चवित्वा पातुरहोसि । सा अत्तनो
सामिकस्स सासनं पेसेसि... “अहं पन पठमं आगतोम्हि, त्वं कस्मा चिरायसी”ति । उभोपि रथे ठत्वा सब्बे
ओलोकेन्तानंयेव तुसितपुरं अगमंसु । इमस्मिज्ज वत्थुस्मिं सामिकस्स उपट्ठितगतिनिमित्तं भरियाय पाकटं हुत्वा
पुरेतरतुसितपुरे निब्बत्तित्वा सामिकस्स सासनं पेसेसि तेन अरियगालतिस्सस्स चिरकालं गतिनिमित्तं उपट्ठातीति वेदितब्बं ।
मनुस्सलोके हि चिरकालं तुसितपुरे मुहुत्तंव होति । एवं परिसुद्धं विपच्चमानककम्मानुरूपं गतिनिमित्तं चिरकालं पवत्तति
इमिना नयेन दुट्ठगामणिअभयधम्मिकउप्सकादीनम्पि वत्थु वित्थारेतब्बं । चोरघातकस्स पन महानिरये
विपच्चमानककम्मानुरूपं नेरयगिजालादिकं सत्ताहं उपट्ठाति । सावत्थिनगरे किर पञ्चसता चोरा बहिनगरे चोरकम्मं
करोन्ति । अथेकदिवसं जनपदपुरिसो तेसं अब्भन्तरो हुत्वा चोरकम्मं अकासि, तदा ते सब्बेपि राजपुरिसा अगगहेसुं । राजा
ते दिस्वा “तुम्हाकं अन्तरे इमे सब्बे मारेतुं समत्थस्स जीवितं दम्मी”ति आह । पञ्चसता चोरा अज्जमज्जं सम्बन्धा
अज्जमज्जं सहायकाति अज्जमज्जं मारेतुं न इच्छिंसु, जनपदमनुस्सो पन “अहं मारेमी”ति वत्वा सब्बे मारेसि । राजा तस्स
तुस्सित्वा चोरघातककम्मं अदासि । सो पञ्चवीसतिवस्सानि चोरघातककम्मं आकासि । राजा तस्स महल्लकोति वत्वा
अज्जस्स चोरघातक कम्मं दापेसि । सो चोरघातककम्मा अपनीतो अज्जतरस्स सन्तिके नासिकवातं उगण्हित्वा
हत्थपादकण्णनासादीहि छिन्दितब्बानं ऊरूथनकट्ठानं भिन्दन्तमारेतब्बयुत्तानं नासिकवातं विस्सज्जेत्वा मारेतब्बं मन्तं
लभि । सो राजानं आरोचेत्वा नासिकवातेन चोरघातककम्मं करोन्तस्सेव तिस वस्सानि अतिक्कमि । सो पच्छा महल्लको
हुत्वा मरणमज्जे निपज्जि “सत्तदिवसेन कालं करिस्सती”ति । मरणकाले महन्तं वेदनं अहोसि । सो महानिरये निब्बत्तो
विय महासद्धं कत्वा दुक्खितो होति । तस्स सद्देन भीता मनुस्सा उभतोपस्से गेहं छट्टेत्वा पलायिंसु । तस्स मरणदिवसे
सारिपुत्तत्थेरो दिब्बचक्खुना लोकं ओलोकेन्तो एतस्स कालं कत्वा महानिरये निब्बत्तमानं दिस्वा तस्स अनुकम्पं पटिच्च
गेहद्वारे पाकटो अहोसि । सो कुज्झित्वा नासिकवातं विस्सज्जेसि । याव ततियं विस्सज्जमानोपि विस्सज्जापेतुं असक्कोन्तो

थेरं अतिरेकेन विरोचमानं दिस्वा चित्तं पसादेत्वा पायासं थेरस्स दापेसि । थेरो मङ्गलं वड्ढेत्वा अगमासि । चोरघातको थेरस्स दिन्नदानं अनुस्सरित्वा चवित्वा सगगे निब्बत्ति, निरयजालादयो अन्तरधायन्ति । सो अनागतेपि पच्चेकबुद्धो भविस्सति । एवं उपक्किलिट्ठं वा विपच्चमान कक्कम्मनुरूपं गतिनिमित्तम्पि सत्ताहपरमं उपट्ठाति । अत्थिकेहि पन सहस्सवत्थु सगाथावगोसु ओलोकेतब्बो । भगवतो पन परिसुद्धं मेत्तापुब्बभागस्स सोमनस्स जाणसम्पयुत्तकुसलस्स कम्मस्स वेगेन कालदीपदेसकुलमातरवसेन इमानि पञ्चगतिनिमित्तानि चिरकालं हुत्वा उपट्ठहन्ति । **चिरकालन्ति** मनुस्सलोके सत्ताहमत्तं, तुसितपुरेमुहुत्तमेव, तथापि मनुस्सलोके सत्ताहमत्ते काले देवतानं पञ्चपुब्बनिमित्तानि पञ्जायन्ति तच्च खो पुञ्जवन्तानंयेव पञ्जायन्ति, न सब्बेसं मनुस्सलोके पुञ्जवन्तानं राजराजमहामत्तादीनं विय तं दिस्वा महेसक्खा देवता जानन्ति, न अप्पेसक्खा, मनुस्सलोके नेमित्तका ब्राह्मणपण्डितादयोविय । महेसक्खा देवता तं पुब्बनिमित्तं दिस्वा नन्दवनं नेत्वा “कालो देवा”ति आदीहि याचन्ति । महासक्को तत्थेव नन्दवनुय्याने कालदीपदेसकुलमातरवसेन पञ्च विलोकेत्वा चवित्वा तमारम्मणं कत्वा महामायाय कुच्छिम्हि पटिसन्धिं अगगहेसीति सन्निट्ठानमवगन्तब्बं ।

तत्थ **कालन्ति** मनुस्सलोके एकूनतिसतिमे वस्से वेसाखपुण्णमदिवसे बुद्धो भविस्सामीति कालं ओलोकेसि । **दीपन्ति** जम्बुदीपेयेव भविस्सामि, न अज्जदीपेसूति दीपं ओलोकेसि । **देसन्ति** मज्झिमदेसेयेव, तच्च खो महाबोधिमण्डेयेव, न अज्जदेसेति देसं ओलोकेसि । **कुलन्ति** द्वे कुलानि खत्तियकुलब्राह्मणकुलवसेन । तत्थ यस्मिं काले खत्तियकुलं लोके सेट्ठभावेन “अयमेव लोके अगगो”ति सम्मन्नति, तदा खत्तियकुलेयेव बुद्धा उप्पज्जन्ति । यस्मिं पन काले ब्राह्मणकुलं अयमेव लोके अगगोति, तदा ब्राह्मणकुलेयेव बुद्धा उप्पज्जन्ति । इदानीं पन खत्तियकुलमेव अगगोति सम्मन्नन्ति । खत्तियकुलेपि सक्कराजानोव लोके उत्तमा, असम्भिन्नखत्तियकुलत्ता तस्मा सक्कराजकुलेयेव भविस्सामीति कुलं ओलोकेसि । **मातरन्ति** मम मातरं दस मासानि सत्त च दिवसानि ठस्सति, एत्थन्तरे मम मातुया अरोगो भविस्सतीति मातरम्पि ओलोकेसि । बोधिसत्तमाता पन पच्छिमवये ठिता । एवं युत्तितोपि आगमतोपि भगवतो निब्बानचित्तस्स पटसन्धिचित्तेन गहितनिमित्तमेव आरम्मणं होतीति वेदितब्बं ।

सब्बज्जुजिननिब्बान, चित्तस्स गोचरं सुभं ।

विज्जेय्यं गतिनिमित्तं, गन्थेहि अविरोधतो ॥

धातुपरिनिब्बानम्पि बोधिमण्डेयेव भविस्सति वुत्तज्जेतं उपरिपण्णासके “धातुपरिनिब्बानं अनागते भविस्सति सासनस्स हि ओसक्कनकाले इमस्मिं तम्बपण्णिदीपे धातुयो सन्निपतित्वा महाचेतियतो नागदीपे राजायतनचेतियं, ततो महाबोधिपल्लङ्कं गमिस्सन्ति । नागभवनतोपि देवलोकतोपि धातुयो महाबोधिपल्लङ्कमेव गमिस्सन्ति सासपमत्तापि धातुयो अन्तरा न नस्सिस्सन्ति, सब्बा धातुयो महाबोधिपल्लङ्के रासिभूता सुवण्णक्खन्धा विय एकघना हुत्वा छब्बण्णरस्मियो विस्सज्जिस्सन्ति, ता दससहस्सलोकधातुं फरिस्सन्ति । ततो दससहस्सचक्कवाळेसु देवता सन्निपतित्वा “अज्ज सत्था परिनिब्बायति अज्ज सासनं ओसक्कति पच्छिमदस्सनं इदं अम्हाक”न्ति दसबलस्स परिनिब्बुतदिवसतो महन्तरं कारुज्जं करिस्सन्ति ठपेत्वा अनागामिखीणासवे अवसेसा सकत्तभावेन सन्धारेतुं नासक्खिंसु, धातुसरीरतो तेजोधातु उट्ठहित्वा याव ब्रह्मलोका उग्गच्छिस्सति । सासपमत्तायपि धातुया सति एकजाला भविस्सति धातूसु परियादानं गतासु पच्छिज्जिस्सति । एवं महन्तं आनुभावं दस्सेत्वा धातूसु अन्तरहितासु सासनं अन्तरहितं नाम होति । याव एवं न अन्तरधायति, ताव अनन्तरधानमेव सासनं । परिनिब्बानकालतो पट्ठाया याव सासपमत्ता धातु तिट्ठति, ताव बुद्धकालतो पच्छाति न वेदितब्बं धातूसु हि ठितासु बुद्धा ठिता व होन्ति, तस्मा एत्थन्तरे अज्जस्स बुद्धस्स उप्पत्ति निवारिताव होति । तेनेव वदाम ।

परिनिब्बानकालतो, पच्छा धरन्ति धातुयो ।
अनिब्बुतोव सम्बुद्धो, अज्जबुद्धस्स वारिता ॥

जीवमानेपि सम्बुद्धे, निब्बुते वा तथागते ।
यो करोति समं पूजं, फलं तास समं सियाति ॥

इति सागरबुद्धित्थेरविचरिते सीमविसोधने धम्मवण्णनाय

निब्बानकण्डो ततियो परिच्छेदो ।

४. समसीसिकण्डो

इदानीं सङ्घो च दुल्लभो लोकेति पदस्स वण्णनावकमो सम्पत्तो । तत्थ सङ्घोति परमत्थसम्मुतिवसेन दुविधो होति । तेसु परमत्थसङ्घो चत्तारि पुरिसयुगानि, अट्ठपुरिसपुग्गला, चत्तालीसम्पि पुग्गला, अट्ठसत्तम्पि पुरिसपुग्गलाति चतुब्बिधो होति । तत्थ सङ्घेपवसेन सोतापत्तिमग्गट्ठो फलट्ठोति एकं युगं, सकदामिमग्गट्ठो फलट्ठोति एकं, अनागामिमग्गट्ठो फलट्ठोति एकं, अरहत्तमग्गट्ठो फलट्ठोति एकन्ति चत्तारि पुरिसयुगानि होन्ति । चत्तारो मग्गट्ठा चत्तारो फलट्ठाति अट्ठपुरिसपुग्गला होन्ति । चत्तालीसम्पि पुग्गलाति सोतापत्तिमग्गट्ठो पठमज्झानिकादिवसेन पञ्च, तथा सकदागामिअनागामिअरहत्तमग्गट्ठापि पञ्च पञ्चाति वीसति मग्गट्ठपुग्गला, तथा फलट्ठापि सोतापत्तिफलट्ठादिवसेन पञ्च पञ्चाति वीसति फलट्ठाति चत्तालीसपुग्गला होन्ति । एत्थ च मग्गस्स एकचित्तक्खणिकत्ता कथं वीसतिमग्गट्ठा पुग्गला भवेय्युन्ति ।

वुच्चतेपादकज्झानसम्मसितज्झानपुग्गलज्झासयेसुपि हि अज्जतरवसेन तं तं ज्ञानसदिसवितक्कादिअङ्गपातुभावेन चत्तारोपि मग्गट्ठा पठमज्झानिकादिवोहारं लभन्ता पच्चेकं पञ्चपञ्चधा विभजियन्ति, तस्मा वीसति मग्गट्ठा होन्ति । तत्थ पठमज्झानादीसु यं यं ज्ञानं समापज्जित्वा ततो वुट्ठाय सङ्खारे सम्मसन्तस्स वुट्ठानगामिनीविपस्सना पवत्ता, तं पादकज्झानं वुट्ठानगामिनिविपस्सनाय पदट्ठानभावतो । यं यं ज्ञानं सम्मसन्तस्स सा पवत्ता, तं सम्मसितज्झानं । “अहो वत मे पठमज्झानसदिसो मग्गो पञ्चङ्गिको, दुतियज्झानादीसु वा अज्जतरसदिसो चतुरङ्गिकादिभेदो मग्गो भवेय्या”ति एवं योगावचरस्स उप्पन्नज्झासयो पुग्गलज्झासयो नाम । तत्थ येन पठमज्झानादीसु अज्जतरं ज्ञानं समापज्जित्वा ततो वुट्ठाय पकिण्णकसङ्खारे सम्मसित्वा मग्गो उप्पादितो होति, तस्स सो मग्गो पठमज्झानादि तं तं पादकज्झानसदिसो होति । सचे पन विपस्सनापादकं किञ्चिज्ञानं नत्थि, केवलं पठमज्झानादीसु अज्जतरं ज्ञानं सम्मसित्वा मग्गो उप्पादितो होति, तस्स सो सम्मसितज्झानसदिसो होति । यदा पनयं किञ्चि ज्ञानं समापज्जित्वा ततो अज्जं सम्मसित्वा मग्गो उप्पादितो होति, तदा पुग्गलज्झासयवसेन द्वीसु अज्जतरसदिसो होति । एवं समथयानिकस्स पुथुज्जनस्स अरियानं वा पादकज्झानसम्मसितज्झानपुग्गलज्झासयवसेन पठमज्झानादीनं अज्जतरज्ञानसदिसस्स मग्गङ्गिकस्स पवत्तनतो पुग्गलभेदवसेन वीसति मग्गट्ठा पुग्गला होन्ति, तथा फलट्ठापि वीसतीति चत्तालीसअरियपुग्गला होन्ति । अपरम्पि सचे पन पुग्गलस्स तथा विधो अज्झासयो नत्थि, अनुलोमवसेन हेट्ठिमहेट्ठिमज्ञानतो वुट्ठाय उपरूपरिज्ञानधम्मे सम्मसित्वा उप्पादितमग्गो पादकज्झानमनपेक्खित्वा सम्मसितज्झानसदिसो होति । पटिलोमवसेन उपरूपरिज्ञानतो वुट्ठाय हेट्ठिमहेट्ठिमज्ञानधम्मे सम्मसित्वा उप्पादितमग्गो सम्मसितज्झानमनपेक्खित्वा पादकज्झानसदिसो होति, हेट्ठिमहेट्ठिमज्ञानतो हि उपरूपरिज्ञानं बलवतरन्ति, अट्ठसत्तम्पि पुरिसपुग्गलाति तत्थ एकबीजी, कोलंकोलो, सत्तक्खत्तुपरमोति तयो सोतापन्ना । कामरूपारूपभवेसु अधिगतफला तयो सकदागामिनोति ते सब्बेपि दुक्खपटिपदा दन्धाभिज्जं, दुक्खपटिपदा

खिप्पाभिज्जं, सुखापटिपदा दन्धाभिज्जं, सुखापटिपदा खिप्पाभिज्जन्ति चतुन्नं पटिपदानं वसेन चतुवीसति, अन्तरापरिनिब्बायी, उपहच्चपरि निब्बायी, ससङ्खारपरिनिब्बायी, असङ्खारपरिनिब्बायी, उद्धंसोतो अकनिट्टगामीति अविहासु पञ्च अनामिगानो, तथा अतप्पासुदस्सासुदस्सीसुपि पञ्च । अकनिट्टेसु पन उद्धंसोतवज्जा अन्तरापरिनिब्बायी, उपहच्चपरिनिब्बायी, ससङ्खारपरिनिब्बायी, असङ्खारपरिनिब्बायीति चत्तारोति चतुवीसति अनागामिनो । सुक्खविपस्सको, समथयानिकोति द्वे अरहन्तो, चत्तारो मग्गट्ठाति चतुपज्जास ते सब्बेपि सद्धाधुरपज्जाधुरानंवसेन द्वेगुणे हुत्वा अट्टसतं अरियपुग्गला होन्ति । ते सब्बेपि “अट्टसतं वा”ति वित्थारवसेन उद्धिट्ठा अरियपुग्गला ते सद्धेपतो युगवसेन सोतापत्ति मग्गट्ठो फलट्ठोति एकं युगन्त्यादिना चत्तारोव होन्ति । तेनेवाह रतनपरित्ते “ये पुग्गला अट्टसतं पसत्था, चत्तारि एतानि युगानि होन्ती”ति अयं पभेदोमग्गट्ठफलट्ठेसु मिस्सकवसेन लब्धति ज्ञानिकविपस्सकपभेदो पन फलट्ठेयेव लब्धति मग्गस्स एकचित्तक्खतिकत्ता मग्गट्ठेसु न लब्धति । तत्थ सोतापत्तिफलट्ठो ज्ञानिकसुक्खविपस्सकवसेन दुविधो । तेसु ज्ञानिको पुग्गलो तस्मिं भवे अरहत्तप्पत्तो परिनिब्बायति । अप्पत्तो ब्रह्मलोकगतो होति, सो ज्ञानिको नाम । मूलटीकायं पन निकन्तिया सति पुथुज्जनादयो यथालद्धज्ज्ञानस्स भूमिभूते सुद्धावासवज्जिते यत्थ कत्थचि निब्बत्तन्ति तथा कामभवेपि कामावचरकम्मबलेन “इज्झति हि भिक्खवे सीलवतो चेतोपणिधि विसुद्धता”ति वुत्तं । अनागामिनो पन कामरागस्स सब्बसो पहीनत्ता कामभवेसु निकन्तिं न उप्पादेन्तीति कामलोकवज्जिते यथालद्धस्स भूमि भूते यत्थ कत्थचि निब्बत्तन्तीति वुत्तं तथा हि अनागामिस्सेव कामभवे निकन्तिया पहीनत्ता सोतापन्नसकदागामीनम्पि निकन्तिया सति कामभवे कामावचरकम्मबलेन उप्पत्तिभावो अवारितोव होतीति विज्जायति तस्मा “अप्पत्ते ब्रह्मलोकगतो होति, सो ज्ञानिको नामाति इदं येभ्यवसेन वुत्तं”न्ति दट्ठब्बं । सुक्खविपस्सको पन तिविधो एकबीजी, कोलंकोलो, सत्तक्खत्तुपरमोति । तत्थ एको मनुस्सलोके वा होतु छदेवलोके वा, एकपटिसन्धिको हुत्वा अरहत्तं पत्वा परिनिब्बायति, अयं एकबीजी नाम एको मनुस्सलोके एका पटिसन्धि देवलोके एकाति द्वेपटिसन्धिको वा, एवं तिचतुपञ्चछपरमो हुत्वा अरहत्तं पत्वा परिनिब्बायति, अयं कोलंकोलो नाम । एको मनुस्सलोके सोतापन्नो हुत्वा देवलोके एका पटिसन्धि ततो पुनागन्त्वा मनुस्सलोके एकाति एवं मनुस्सदेवलोकमिस्सकवसेन तत्थ चत्तारि इध तीणित्यादिना तत्थ छ, इध एकाति याव सत्तपटिसन्धिको हुत्वा परिनिब्बायति, अयं सत्तक्खत्तुपरमो नाम । केवलं पन मनुस्सलोके येव सत्त देवलोकेयेव वा सत्ताति एवं अमिस्सो हुत्वा पटिसन्धिको गहेतब्बो अपरे पन “इतो सत्त, ततो सत्त संसारे विचरन्ती”ति वुत्तत्ता मनुस्सलोकसत्तपटिसन्धिदेवलोक सत्तपटिसन्धिवसेन सत्तक्खत्तुपरमं वदन्ति । तं अयुत्तं कस्मा “किञ्चापि ते होन्ति भुसंपमत्ता, न ते भवं अट्टममादियन्ती”ति पाळिया विरोधत्ता । अपिच द्विभवपरिच्छिन्नो सकदागामीपि द्विक्खत्तुं मनुस्सलोकं आगतो भवेय्य, तस्सपि तत्थ एकं, इध एकन्ति वारस्स लब्धितब्बतो न पनेवं दट्ठब्बं । सकिं इमं मनुस्सलोकं आगच्छतीति सकदागामी इध पत्वा इध परिनिब्बायी, तत्थ पत्वा तत्थ परिनिब्बायी, तत्थ पत्वा इध परिनिब्बायी, इध पत्वा तत्थ परिनिब्बायीति पञ्चसु सकदागामीसु पञ्चमको इध अधिप्पेतो । यदि एवं इध पत्वा इध परिनिब्बायीति आदयो चत्तारो कथं सकदागामीनामाति । ते सकिं पुन आगच्छतीति वचनत्थेन सकदागामी नाम । कामतण्हाय सब्बसो पहीनत्ता इमं कामधातुं अनागच्छतीति अनागामी, निच्चं ब्रह्मलोकेयेव पटिसन्धि वसेन आगच्छतीति अधिप्पायो । ज्ञानिकस्स एवं होतु, सुक्खविपस्सकस्स कथन्ति सोपि ज्ञानिकोव हुत्वा गच्छति तस्स हि मग्गन्तरे सीहब्यग्घादीहि हतस्सापि लक्खणत्तयं आरोपेत्वा ज्ञानिको हुत्वाव मरणं होति अयं पन रूपारूपभवेन एकक्खत्तुपरमो नाम । सत्तक्खत्तुपरमादयो अरिया रूपारूपलोकेसु अनेकक्खत्तुपटिसन्धिकापि ब्रह्मलोकसामज्जेन एकपटिसन्धिका नाम होन्ति । अरहा पन पापकरणे रहाभावा दक्खिणं अरहत्ता पुन भवा भिनिब्बत्तियारहाभावात्यादिना वचनत्थेन अरहा नाम । सोपि तिविधो ज्ञानिक सुक्खविपस्सक समसीसीवसेन । तत्थ ज्ञानिको मग्गेनेव आगतो, सो पटिसम्भिदाप्पत्तो नाम । अपरोपि पुथुज्जनसेक्खसन्ताने ज्ञानिको हुत्वा ज्ञानं पादकं कत्वा मग्गं उप्पादेति, सोपि ज्ञानिकोव । सुक्खविपस्सको पन

किलेसक्खयमत्तमेव मग्गेन सह अनागतज्ञानं नाम नत्थि, तं पच्छा परिहायतीतिपि वदन्ति । समसीसी पन तिविधो होति इरियापथसमसीसी, रोगसमसीसी, जीवितसमसीसीति । तत्थ यो ठानादीसु इरियापथेसु येनेव इरियपथेन समन्नागतो हुत्वा विपस्सनं आरभति, तेनेव इरियापथेन अरहत्तं पत्वा परिनिब्बायति अयं इरियापथसमसीसी नाम । यो पन एकं रोगं पत्वा अन्तोरोगे एव विपस्सनं पट्टपेत्वा अरहत्तं पत्वा तेनेव रोगेन परिनिब्बायति अयं रोगसमसीसी नाम । यो पन तेरससु सीसेसु किलेससीसं अविज्जं अरहत्तमग्गे परियादियति, पवत्तिसीसं जीवितिन्द्रियं चुतिचित्तं परियादियति, अयं जीवितसमसीसीनाम । तत्थ तेरस सीसानि कतमानि तेरस सीसानि । पलिबोधसीसं, तण्हाबन्धनसीसं, मानपरामाससीसं, दिट्ठिविक्खेपसीसं, उद्धच्चकिलेससीसं, अविज्जाअधिमोक्खसीसं, सद्धापगगहसीसं, वीरियउपट्ठानसीसं, सतिअविक्खेपसीसं, समाधिदस्सनसीसं, पज्जापवत्तिसीसं, जीवितिन्द्रियगोचरसीसं, विमोक्खसङ्खारसीसन्ति । एत्थ च अविज्जा परियादायकं मग्गचित्तं जीवितिन्द्रियं परियादातुं सक्कोति, जीवितपरियादायकं चुतिचित्तं अविज्जं परियादातुं न सक्कोति, अविज्जा परियादायकं चित्तं अज्जं, जीवितिन्द्रियपरियादायकं चित्तं अज्जं । कथं पनिदं सीसं समं होतीति । वारसमताय, यस्मिं वारे मग्गवुट्ठानं होति, सोतापत्तिमग्गे मग्गफलनिब्बानपहीनसेसकिलेसपच्चवेक्खणावसेन पच्च पच्चवेक्खणानि, तथा सकदामिमग्गे पच्च, अनागामिमग्गे पच्च, अरहत्तमग्गे सेसकिलेसाभावा चत्तारीति एकूनवीसतिमे पच्चवेक्खणजाणे पतिट्ठाय भवङ्गं ओतरित्वा परिनिब्बायतो इमाय वारसमताय इदं उभयसीस परियादानम्पि समं होति नाम । अरहत्तमग्गे च पवत्तिसीसं जीवितिन्द्रियं पवत्तितो वुट्ठहन्तो मग्गे चुतितो उद्धं अप्पवत्तिकरणवसेन यदिपि परियादियति । याव पन चुति, ताव पवत्तिसभावतो पवत्तिसीसं जीवितिन्द्रियं चुतिचित्तं परियादियति नाम । किलेसपरियादानेन मग्गचित्तेन अत्तनो अनन्तरं विय निष्पादेतब्बा पच्चवेक्खणवाराव परिपुण्णा । परिपुण्णवसेन पहीनकिलेसे पच्चवेक्खणतो किलेसपरियादानस्सेव वाराति वत्तब्बतं अरहन्ति, तेनेव किलेससीसं अविज्जापरियादानञ्च पवत्तिसीसं जीवितिन्द्रियपरियादानञ्च समं कत्वा इमाय वारसमताय किलेसपरियादानं जीवितपरियादानानं अपुब्बचरिमता वेदितब्बाति वुत्तं । संयुत्तठकथायं पन यस्स पुग्गलस्स अपुब्बं अचरिमं आसवपरियादानञ्च होति जीवितपरियादानञ्च, अयंति पुग्गलो समसीसी । एत्थ च पवत्तिसीसं किलेससीसन्ति द्वे सीसानि । तत्थ पवत्तिसीसं नाम जीवितिन्द्रियं । किलेससीसं नाम अविज्जा । तेसु जीवितिन्द्रियं चुतिचित्तं खेपेति । अविज्जं मग्गचित्तं । द्विन्नं चित्तानं एकतो उप्पादो नत्थि । मग्गानन्तरं पन फलं, फलानन्तरं भवङ्गं, भवङ्गतो वुट्ठाय पच्चवेक्खणं परिपुण्णं होति, तं अपरिपुण्णं वाति । तिखिणेन असिना सीसे छिन्दन्तेपि हि एको वा द्वे वा पच्चवेक्खणवारा अवस्सं उप्पज्जन्तियेव, चित्तानं पन लहुपरिवत्तिताय आसवक्खयो च जीवितपरियादानञ्च एकक्खणे विय सज्जायतीति वुत्तं । तट्ठीकायञ्च “द्विन्नं चित्तानन्ति चुतिचित्तमग्गचित्तानं । तन्ति पच्चयवेकल्लं । परिपुण्णं जवनचित्तानं सत्तक्खत्तुं पवत्तिया । अपरिपुण्णं पच्चक्खत्तुं पवत्तिया । किञ्चापि एको वा द्वे वा ति वुत्तं, तं पन वचन सिलिट्ठवसेन वुत्तं । याव एकं वा द्वे वा तदारम्मणचित्तानीति हेट्ठिमन्तेन द्वे पवत्तन्तीति वदन्तीति वुत्तं । एत्थ च “परिपुण्णं जवनचित्तानं सत्तक्खत्तुं पवत्तिया, अपरिपुण्णं पच्चक्खत्तुं पवत्तिया”ति इमिना अट्ठकथाटीकावचनेन समसीसीनं पच्चवेक्खणावसेन मरणासन्नवीथियं परिपुण्णवसेन सत्तक्खत्तुं, अपरिपुण्णवसेन पच्चक्खत्तुं क्रियजवनानि जवन्तीति सन्निट्ठानमेत्थाव गन्तब्बं । “असम्मूळ्हो कालं करोतीति वुत्तत्ता च विज्जायति सत्तक्खत्तुं परिपुण्णवसेन मरणासन्नकाले जवनपवत्ति । एवञ्च सति “मन्दप्पवत्तियं पन मरणकालादीसु पच्चवारमेवा”ति एत्थ “मन्दप्पवत्तियं”न्ति विसेसनं सात्थकं सिया । “पच्चवारमेवा”ति एत्थ एवकारेन मन्दप्पवत्तिकाले छसत्तक्खत्तुं निवत्तेति । असम्मूळ्हकाले पन छसत्तक्खत्तुम्पि अनुजानाति । कामावचरजवनानञ्च अनियतपरिमाणं बलवकालेपि परिसम्पुण्णभावा तथा हि “कामावचरजवनानिबलवकाले सत्तक्खत्तुं छक्खत्तुं वा, मन्दप्पवत्तियं पन मरणकालादीसु पच्चवारमेव । भगवतो यमकपाटिहारियकालादीसु लहुकप्पवत्तियं चत्तारि पच्चवा पच्चवेक्खणजवनचित्तानि भवन्तीति अनियमितप्पमाणवसेन उप्पत्तिभावो आगतो इमस्मिं समसीसिनिद्देसवारेपि

मरणासन्नवीथिचित्तस्स विसुं अलब्भनतो पच्चवेक्खणन्तेयेव भवङ्गचित्तेन परिनिब्बानतो परिपुण्णवसेन सत्त जवनचित्तानि पाटिकङ्कितब्बानीति अम्हाकं खन्ति वीमंसित्वा गहेतब्बो इतो युत्ततरो वा पकारो लब्भमानो गवेसितब्बो । एवं परमत्थसङ्खवसेन चत्तारि पुरिसयुगानि, अट्ठ पुरिसपुग्गला, चत्तालीसम्पिपुग्गला अट्ठसतम्पि पुरिसपुग्गलाति सब्बं समोधानेत्वा इमस्मिं लोके सङ्खोपि दुल्लभोति वेदितब्बो तथा हि अरियपुग्गला अतिदुल्लभाव सासनस्स विज्जमानकालेपि इदानि सोतापन्नस्सापि अविज्जमानतो अयं परमत्थसङ्खविचारणा । सम्मुतिसङ्खो पन जत्तिचतुत्थेन उपसम्पन्नो पुथुज्जनसङ्खोव, सोपि दुल्लभोयेव । कस्मा बुद्धुप्पादकालेयेव लब्भनतो तथा हि अनुप्पन्ने बुद्धे पच्चेकबुद्धानं सतसहस्सादिगणने उपज्जमानेपि तेसं सन्तिके उपसम्पदाभावस्स अलब्भमानतो पच्चेकबुद्धानज्हि सन्तिके पब्बजितानं कुलपुत्तानं सरणगमनकम्मट्टानस्सापि दातुं असक्कुण्येयत्ता । पच्चेकबुद्धा च नाम मूगस्स सुपिनदस्सनं विय अत्तना पटिलद्धसच्चधम्मे परेसं आचिक्खितुं न सक्कोन्ति, तस्मा ते पब्बाजेत्वा कम्मट्टाने नियोजेतुं असमत्था “एवं ते निवासेतब्बं, एवं ते पारुपितब्बं”न्ति आदिनानयेन अभिसमाचारिकमेव सिक्खापेसुं तस्मा बुद्धुप्पादकालेयेव सम्मुतिसङ्खो लब्भति । अपिच न ते दुल्लभायेव होन्ति, अथ खो तस्मिं उद्दिस्स अप्पमत्तकस्सापि कताकारस्स असङ्ख्येय्यफलापि होन्ति वुत्तज्हेतं भगवता “भविस्सन्ति खो पनानन्द अनागतमद्धानं गोत्रभुनो कासावकण्ठा दुस्सीला पापधम्मा तेसु दुस्सीलेसु सङ्खं उद्दिस्स दानं दस्सन्ति, तदा पाहं आनन्द सङ्खगतं दक्खिणं असङ्ख्येय्यं अप्पमेय्यं वदामि न त्वेवाहं आनन्द केनचि परियायेन सङ्खगता दक्खिणा पाटिपुग्गलिकं दक्खिणं महप्फलन्ति वदामी”ति । तथा हि उपरिपण्णासके दक्खिणविभङ्गवण्णनायं “कासावकण्ठानं सङ्खे दिन्ने दक्खिणापि गुणासङ्ख्याय असङ्ख्येय्या”ति वुत्तं । सङ्खगतदक्खिणा हि सङ्खे चित्तीकारं कातुं सक्कोन्तस्स होति । सङ्खे पन चित्तीकारो दुक्करो यो हि “सङ्खगतं दक्खिणं दस्सामी”ति देय्यधम्मं पटियादेत्वा विहारं गन्त्वा भन्ते सङ्खं उद्दिस्स एकं थेरं देथा”ति वदति, अथ सङ्खतो सामणेरं लभित्वा “सामणेरो मे लद्धो”ति अज्जथत्तं आपज्जति, तस्स दक्खिणा सङ्खगता न होति । महाथेरं लभित्वा पि “महाथेरो मे लद्धो”ति सोमनस्सं उप्पादेन्तस्सापि न होतियेव । तस्स दक्खिणा सङ्खगता न होति । यो पन सामणेरं उपसम्पन्नं वा दहरं वा थेरं वा बालं वा पण्डितं वा यंकिज्जि सङ्खतो लभित्वा निब्बेमतिको हुत्वा “सङ्खस्स दम्मी”ति सङ्खे चित्तीकारं कातुं सक्कोति, तस्स दक्खिणा सङ्खगता नाम होति । परसमुद्दवासिनो किर एवं करोन्ति तत्थ हि एको विहारस्सामिकुटुम्बिको “सङ्खगतं दक्खिणं दस्सामी”ति सङ्खतो उद्दिसित्वा “एकं भिक्खुं देथा”ति याचित्वा सो एकं दुस्सीलभिक्खुं लभित्वा निसीदनट्टानं ओपुज्जापेत्वा आसनं पज्जपेत्वा उपरि वितानं बन्धित्वा गन्धधूमपुप्फेहि पूजेत्वा पादे धोवित्वा मक्खेत्वा बुद्धस्स निपच्चकारं करोन्तो विय सङ्खे चित्तीकारेन देय्यधम्मं अदासि सो भिक्खु पच्छाभत्तं विहारं जग्गनत्थाय “कुदालकं देथा”ति घरद्वारं आगतो उपासको निसिन्नोव कुदालं पादेन खिपित्वा “गण्हा”ति अदासि तमेनं मनुस्सा आहंसु “तुम्हेहि पातोव एतस्स कतसक्कारो वत्तुं न सक्का, इदानि अपचयमत्तकम्पि नत्थि, किं नामेत”न्ति । उपासको “सङ्खस्स सो अय्यो चित्तीकारो, न एतस्सा”ति आह । कासावकण्ठसङ्खदिन्नदक्खिणं पन को सोधेति, सारिपुत्तमोग्गलानादयो असीतिमहाथेरा सोधेन्ति अपि च थेरा चिरपरिनिब्बुता, थेरे आदिं कत्वा यावज्जतना धरमानखीणासवा सोधेन्तियेव, तथा हि दायकतो पटिग्गाहतोपि महप्फलं होति दानं । दायकतो वेस्सन्तरजातकं कथेतब्बं वेस्सन्तरो हि दुस्सीलस्स जूजकाब्राह्मणस्स नयनसदिसे द्वे जालीकण्हाजिने पुत्ते दत्वा पथविं कम्पेसि । सब्बज्जुतज्जाणं आरब्भ पवत्तचेतनाय महन्तभावेन पथविं कम्पेसि । एवं दायकतोपि महप्फलं होति । पटिग्गाहकतो पन सारिपुत्तत्थेरस्स दिन्नचोरघातकवत्थु कथेतब्बं चोरघातको नाम हि सावत्थियं एको जनपदपुरिसो पज्चवीसति वस्सानि चोरघातककम्मं कत्वा महल्लककालेपि तिस वस्सानि नासिकवातेनेव कण्णनासादीनि छिन्दित्वा चोरघातककम्मं करोन्तस्सेव पज्चपज्जास वस्सानि वीतिवत्तानि । सो मरण मज्जे निपन्नोव अत्तनो कम्मबलेन महानिरये निब्बत्तो विय महासदं कत्वा दुक्खितो होति, तस्स सद्देन भीता मनुस्सा उभतो पस्से गेहं छुट्टेत्वा पलायिंसु । तदा सारिपुत्तत्थेरो दिब्बचक्खु ना लोकं वोलोकेन्तो तं दिस्वा तस्स अनुकम्पं पटिच्च तस्स

गेहद्वारे अट्टासि । सो कुञ्जित्वा तिक्खत्तुं नासिकवातेन विस्सज्जमानोपि विस्सज्जितुं असक्कोन्तो अतिविरोचमानं
थेरं दिस्वा अतिविय पसीदित्वा अत्तनो अत्थाय सम्पादितं पायासं अदासि । थेरोपि मङ्गलं वट्ठेत्वा पक्कमि । चोरघातको
थेरस्स दिन्नदानं अनुस्सरित्वा सग्गे निब्बत्ति, एवं पटिग्गाहकतोपि महप्फलं होति । उभयतोपि महप्फलं,
अनाथपिण्डकविसाखादयो बुद्धप्पमुखस्स दिन्नदानं वेदितब्बं ।

वुत्तज्हेतं भगवता ।

“तथागते च सम्बुद्धे, अथवा तस्स सावके ।
नत्थि चित्ते पसन्नम्हि, अप्पका नाम दक्खिणा ॥

एवं अचिन्तिया बुद्धा, बुद्धधम्मा अचिन्तिया ।
अचिन्तिये पसन्नानं, विपाको होति अचिन्तियो”ति ॥

एवं उभयवसेन महप्फलभावो वेदितब्बो । दायकतोपि पटिग्गाहकतोपि निप्फलमेव । सेय्यथापि
मक्खलिगोसालछसत्थारादीनं अत्तनो उपासकमिच्छादिट्ठीहि पूजाविसेसा वुत्तज्हेतं भगवता ।

“मासे मासे कुसग्गेन, बालो भुज्जेय्य भोजनं ।
न सो सङ्गतधम्मानं, कलं नाग्घति सोळसि”न्ति ॥

तेनेवाह भगवा चत्तारिमानि आनन्द दक्खिणविसुद्धियो”ति । इमानि तीणि बुद्धधम्मसङ्घरतनानि साधूनां रतिजननत्थेन
रतनानि नाम ।

वुत्तज्हेतं ।

“चित्तीकतं महग्घञ्च, अतुलं दुल्लभदस्सनं ।
अनोमसत्तपरिभोगं, रतनं तेन वुच्चती”ति ॥

रतनञ्च नाम दुविधं सविज्जाणकाविज्जाणकवसेन । तत्थ अविज्जाणकं चक्करतनं, मणिरतनं यं वा पनञ्जम्पि
अनिन्द्रियबद्धसुवण्णरजतादि । सविज्जाणकं हत्थिअस्सरतनादिपरिणायकरतनपरियोसानं, यं वा पनञ्जम्पि इन्द्रियबद्धं ।
एवं दुविधे चेत्य सविज्जाणकरतनं अग्गमक्खायति, कस्मा यस्मा अविज्जाणकं सुवण्णरजतमणिमुत्तादिरतनं
सविज्जाणकानं हत्तिरतनादीनं अलङ्कारत्थाय उपनीयति । सविज्जाणकरतनम्पि दुविधं तिरच्छानगतरतनं मनुस्सरतनञ्च ।
तत्थ मनुस्सरतनं अग्गमक्खायति । कस्मा यस्मा तिरच्छानगतरतनं मनुस्सरतनस्स ओपवहं होति । मनुस्सरतनम्पि दुविधं
इत्थिरतनं पुरिसरतनञ्च । तत्थ पुरिसरतनं अग्गमक्खायति । कस्मा यस्मा इत्थिरतनं पुरिसरतनस्स परिचारिकतं
आपज्जति । पुरिसरतनम्पि दुविधं अगारिकरतनं अनगारिकरतनञ्च तत्थ अनगारिकरतनं अग्गमक्खायति । कस्मा यस्मा
अगारिकरतनेसु अग्गो चक्कवत्तीपि सीलादिगुणयुत्तं अनगारिकरतनं पञ्चपतिट्ठितेन वन्दित्वा उपट्ठित्वा पथिरुपासित्वा
दिब्बमानुस्सिका सम्पत्तियो पापुणित्वा अन्ते निब्बानसम्पत्तिं पापुणाति । अनगारिकरतनम्पि दुविधं अरियपुथुज्जनवसेन ।
अरियरतनम्पि दुविधं सेक्खासेक्खवसेन । असेक्खरतनम्पि दुविधं सुक्खविपस्सकसमथयानिकवसेन ।
समथयानिकरतनम्पि दुविधं सावकपारमिप्पत्तमपत्तञ्च । तत्थ सावकपारमिप्पत्तं अग्गमक्खायति । कस्मा गुणमहत्तताय ।

सावकपारमिष्यत्तरतनतोपि पच्चेकबुद्धरतनं अग्गमक्खायति । कस्मा गुणमहत्तताय । सारिपुत्तमोग्गलानसदिसापि हि अनेकसता सावका पच्चेकबुद्धस्स गुणानं सतभागमि न उपनेन्ति । पच्चेकबुद्धतो सम्बुद्धरतनं अग्गमक्खायति । कस्मा गुणमहत्तताय सकलमि जम्बुदीपं पल्लङ्के न पल्लङ्कं घट्टेन्तो निसिन्ना पच्चेकसम्बुद्धा एकस्स गुणानं नेव सङ्ख्यं कलं गणनभागं उपनेन्ति, वुत्तज्हेतं भगवता “यावता भिक्खवे सत्ता अपदा वा... पे०... तथागतो तेसं अग्गमक्खायती”ति आदि । एवं “बुद्धो च दुल्लभो लोके, सद्धम्मसवनमि च, सङ्गो च दुल्लभो लोके”ति इमेसं तिण्णं पदानं अत्थुद्धारवसेन सब्बसो अत्थो वुत्तोयेव होति ।

इति सागरबुद्धित्थेरविरचिते सीमविसोधने सङ्गवण्णनाय

समसीसिकण्डो चतुत्थो परिच्छेदो ।

पकिण्णककण्डो

इदानीं सप्पुरिसाति दुल्लभाति इमस्स संवण्णनाक्कमो सम्पत्तो तथा हि लोके सप्पुरिसापि अतिदुल्लभायेव । सप्पुरिसाति कल्याणगुणसम्पन्ना उत्तमपुरिसा । ते निस्साय जातिधम्मा सत्ता जातिया, मरणधम्मा सत्ता मरणतो मुच्चन्ति वुत्तज्हेतं भगवता “ममज्झि आनन्द कल्याणमित्तं आगम्म जातिया परिमुच्चन्ति, जराधम्मा सत्ता जराय मुच्चन्ती”ति आदि वचनतो पन सम्मासम्बुद्धोयेव सब्बाकारसम्पन्नो कल्याणमित्तो नाम । तं अलभन्तेन सारिपुत्तमोग्गलानादयो अरियपुग्गला वा । तेपि अलभन्तेन एकन्तजहितं सिवट्टिकं कल्याणमित्तं लभितब्बं, वुत्तज्हेतं पोराणेहि ।

“पियो गरु भावनीयो, वत्ता च वचनक्खमो ।

गम्भीरञ्च कथं कत्ता, नोचाठाने नियोजये”ति ॥

एवमादिगुणसमन्नागतो वट्ठिपक्खे ठितपण्डितपुग्गलो लोके दुल्लभोव । कतमो पण्डितपुग्गलो बुद्धपच्चेकबुद्धा असीति च महासावका अज्जे च तथागतस्स सावका सुनेत्तमहागोविन्दविधुरसरभङ्गमहोसधसुतसोमनिमिराजअयोधरकुमारक अकत्तिपण्डितादयो च पण्डिताति वेदितब्बा । ते भये विय रक्खा, अन्धकारे विय पदीपा, खुप्पिपासादिदुक्खाभिभवे विय अन्नपानादिपटिलाभो, अत्तनो वचनकरानं सब्बभयउपद्वूपसग्गविद्धंसनसमत्था होन्ति तथा हि तथागतं आगम्म असङ्ख्येय्या अपरिमाणा देवमनुस्सा आसवक्खयं पत्ता ब्रह्मलोके पतिट्ठिता, देवलोके उप्पन्ना । सारिपुत्तत्थेरे चित्तं पसादेत्वा चतूहि च पच्चयेहि थेरं उपट्ठित्वा असीति कुसलहस्सानि सग्गे निब्बत्तानि, तथा महामोग्गलानमहाकस्सपपभुति सुनेत्तस्स सत्थुनो सावका अप्पेक्कच्चे ब्रह्मलोके उपपज्जिंसु, अप्पेक्कच्चे परनिम्मितवसवत्तीनं देवानं सहब्बतं... पे०... अप्पेक्कच्चे गहपतिमहासालकुलानं सहब्बतं उपपज्जिंसु, वुत्तज्हेतं “नत्थि भिक्खवे पण्डिततो भयं, नत्थि पण्डिततो उपद्वो, नत्थि पण्डिततो उपसग्गो”ति । अपिच तग्गरमालादिगन्धभण्डसदिसो पण्डितो, तग्गरमालादिगन्धभण्डपलिवेठनपत्तसदिसो तदुपसेवी वुत्तज्हेतं नारदजातके ।

“तग्गरञ्च पलासेन, यो नरो उपनयति ।

पत्तापि सुरभि वायन्ति, एवं धीरूपसेवना”ति ॥

अकत्तिपण्डितो सक्केन देवानमिन्देन वरे दिव्यमाने एवमाह

“धीरं पस्से सुणे धीरं, धीरेन सह संवसे ।
धीरेनांलापसल्लापं, तं करे तज्ज रोचये ॥

किं नु ते अकरं धीरो, वद कस्सप कारणं ।
केन कस्सप धीरस्स, दस्सनं अभिकङ्खसि ॥

नयं नयति मेधावी, अदुरायं न युज्जति ।
सनरो सेय्यसो होति, सम्मा वुत्तो न कुप्पति ।
विनयं सो पजानाति, साधु तेन समागमो”ति ॥

अपिच तेपि सप्पुरिसे सङ्गम्म अस्सुतपुब्बम्पि उभयलोकहितावहं वाचं सुय्यतेव, वुत्तम्पि चेतं ।

“सुभासितं उत्तममाहु सन्तो, धम्मं भणे नाधम्मं तं दूतियं ।
पियं भणे नाप्पियं तं ततियं, सच्चं भणे नालीकं तं चतुत्थ”न्ति च ॥

“यं बुद्धो भासति वाचं, खेमं निब्बानपत्तिया ।
दुक्खस्सन्तकिरियाय, सा वे वाचानमुत्तमा”ति ॥

सप्पुरिसूपनिस्सयसेवनपच्चयायेव दानादिकुसलसमायोगेन अपायदुक्खतो मुच्चन्ति वुत्तज्हेतं “अपिच नेरयिकादिदुक्खपरित्ताणतो पुज्जानि एव पाणीनं बहूपकारानि, यतो तेसम्पि उपकारानुस्सरणता कतज्जुता सप्पुरिसेहि पसंसनीयादिनानपकारविसेसाधिगमहेतूच होन्ति वुत्तज्हेतं भगवता, “द्वे मे भिक्खवे पुग्गला दुल्लभा लोकस्मिं, कतमे द्वे, यो च पुब्बकारी, यो च कतज्जु कतवेदी”ति । अपिच विधुरमहोसधजातकादिकालेपि इधलोकपरलोकसम्पत्तिअत्थमेव अत्तनो वचनकरे सम्मा योजेन्ति । अनाकुलकम्मन्ताधिद्धानेन कालज्जुताय पतिरूपकारिताय अनलसताय उद्धानवीरियसमताय अब्यसनियताय कालानतिकमनअप्पतिरूपकरणअकरणसिथिलकरणाहि अकुसलादीहि रहितकसिगोरक्खवाणिज्जादयो कम्मन्ता, एते अत्तनो वा पुत्तदारस्स वा दासकम्मकरानं वा ब्यत्तताय एवं पयोजिता दिट्ठेव धम्मे धनधज्जवित्ति पटिलाभहेतू होन्ति, वुत्तज्हेतं भगवता ।

पतिरूपकारीरि धुरवा, उद्धानता विन्दते धनन्ति च ।
न दिवा सोप्पसीले, रत्तिं उद्धानदस्सिना ।
निच्चप्पमत्तेन सोण्डेन, सक्का आवसितुं घरं ॥

अतीसितं अतिउण्हं, अतिसारमिदं अहु ।
इति विस्सट्ठकम्मन्ते, अत्था अच्चेन्ति माणवे ॥

यो च सीतज्ज उण्हज्ज । तिणानि यो न मज्जति ।
सप्पुरिसकिच्चानि, सो सुखं न विहायती”ति च ॥

भोगे संहरमानस्स, परस्सेव इरयतो ।

भोगा सन्निचयं यन्ति, वम्मिकोवूपचीयतीति ॥

एवमादिपभेदा सप्पुरिसा लोके अतिदुल्लभावा । तब्बिगमेन दुप्पुरिसा बालजना अगवेसन्तोपि लब्भन्तेव ते बाला अत्तानं सेवमाने परजने संसारदुक्खेयेव ओसीदेन्ति भवतो वुट्ठानं न देन्ति तथा हि पूरणकस्सपादयो छसत्थारा देवदत्तकोकालिक-मोदकतिस्स खण्डदेवियापुत्तसमुद्दत्तचिञ्चमाणविकादयो अतीतकाले च दीघदुक्खस्स लाभाति इमे अञ्जे च एवरूपा सत्ता बाला अग्गिपदित्तमिव अगारं अत्तना दुग्गहितेन अत्तानञ्च अत्तनो वचनकारके च विनासेन्ति तथा हि देवदत्तमागम्म राजा अजातसत्तु-कोकालिकादयो तदञ्जेपि पुग्गला अपाये निब्बत्तन्ति । राजा अजातसत्तु सामञ्जफलसुत्तन्तसवनकाले यदि पितरं अघातेय्य, सोतापन्नो भवेय्य पितरं घातितत्ता मग्गफलम्पि अप्पत्वा लोहकुम्भियं सट्ठिवस्ससहस्सानि पच्चित्वा मुच्चिस्सति अनागतेपि पच्चेकबुद्धो भविस्सति । कोकालिकोपि सारिपुत्तमोग्गलानत्थेरे अनपचायित्वा महानिरये पदुमगणनाय पच्चनोकासे निरयपदेसे पदुमनिरये...पे०... पदुमं खो पन अञ्जतरो भिक्खु निरयं कोकालिको भिक्खु उपपन्नो सारिपुत्तमोग्गलानेसु चित्तं आघातेत्वा”ति आह । तत्थ अञ्जतरो भिक्खूति नामगोत्तेन अपाकटं “किं व दीघं नुखो भन्ते पदुमे निरये आयुप्पमाण”न्ति पञ्चं पुच्छित्वा निसिन्नं एकं भिक्खुं एवमाह “दीघं खो भिक्खु निरये आयुप्पमाणं, तं न सुकरं सङ्घातुं एत्तकानि वस्सानीति वा एत्तकानि वस्ससतानीति वा एत्तकानि वस्ससहस्सानीति वा एत्तकानि वस्ससतसहस्सानी”ति वा सक्का पन भन्ते उपमं कातुन्ति । “सक्का भिक्खू”ति भगवा अवोच । सेय्यथापि भिक्खु वीसतिखारिको कोसलको तिलवाहो होति, ततो पुरिसो वस्ससतस्स वस्ससहस्सस्स अच्चयेन एकमेकं तिलं उद्धरेय्य, खिप्पतरं खो सो भिक्खु वीसतिखारिको कोसलको तिलवाहो इमिना उपक्कमेन परिक्खयं परियादानं गच्छेय्य, न त्वेव एको अब्बुदो निरयो । सेय्यथापि भिक्खु वीस अब्बुदो निरयो, एवमेको निरब्बुदो निरयो”ति आदि । वीसतिखारिको ति मागधिकेन पत्थेन चत्तारो पत्था कोसलरट्ठे एको पत्थो होति । तेन पत्थेन चत्तारो पत्था आळ्हकं । चत्तारि आळ्हकानि दोणं । चतुदोणा मानिका । चतुमानिका खारी । तायखारिया वीसतिखारिको तिलवाहो । तिलवाहोति तिलसकटं । अब्बुदो निरयोति अब्बुदो नाम एको पच्चेकनिरयो नत्थि, अवीचिम्हि एव पन अब्बुदगणनाय पच्चनोकासो “अब्बुदो निरयो”ति वुत्तो । एस नयो निरब्बुदादीसुपि । तत्थ वस्सगणनापि एवं वेदितब्बा यथाह “सतंसतसहस्सानि कोटि होति एवं सतंसहस्सकोटियो पकोटि नाम । सतंसतसहस्सपकोटियो कोटिपकोटि नाम । सतंसतसहस्सकोटिपकोटियो नहुतं । सतंसतसहस्सनहुतानि निन्नहुतं । सतंसतसहस्सनिन्नहुतानि एको अब्बुदो । ततो वीसतिगुणो निरब्बुदो । एस नयो सब्बत्थ अयञ्च गणना अपरिचितानं दुक्करा”ति वुत्तं तं न सुकरं सङ्घातुंन्ति केचि पन तत्थ परिदेवनानत्तेनपि कम्मकरणनानत्तेनपि इमानि नामानि लब्धानीति वदन्ति । अपरेपि वानकारणेहीति टीकानेत्ति । यथा च दीघविदस्सआघाता च बुद्धन्तरं सट्ठियोजनमत्तेन अत्तभावेन उत्तानो पतितो महानिरये पच्चति यथा च, तस्स दिट्ठिअभिरुचितानि पञ्च कुलसतानि तस्सेव सहब्बतं उप्पन्नानि महानिरये पच्चन्ति । वुत्तञ्चेतं भगवता “सेय्यथापि भिक्खवे नळागारं वा तिणागारं वा अग्गिफुट्ठो कूटागारानि दहति उल्लित्तावलित्तानि निवातानि फुसितगळानि पिहित वातपानानि एवमेव खो भिक्खवे यानिकानिच भयानि उप्पज्जन्ति, सब्बानि बालतो उप्पज्जन्ति, नो पण्डिततो येकेचि उपद्दवा उप्पज्जन्ति, नो पण्डिततो, येकेचि उपसग्गा...पे०... नो पण्डिततो । इति खो भिक्खवे सप्पटिभयो बालो अप्पटिभयो पण्डितो सउपद्दवो बालो अनुपद्दवो पण्डितो, सउपसग्गो बालो अनुपसग्गो पण्डितोति । अपि च पूतिमच्छसदिसो बालो, पूतिमच्छबद्धपत्त पुतिसदिसो होति तदुपसेवी । छडुनीयतं जिगुच्छनीयतञ्च आपज्जति विञ्जूनं वुत्तम्पि चेतं नारदजातके ।

“पूतिमच्छं कुसग्गेन, यो नरो उपनय्हति ।

कुसापि पूति वायन्ति, एवं बालूपसेवना”ति ॥

अकत्तिपण्डितोचापि सक्केन देवानमिन्देन वरे दिव्यमाने एवमाह

“बालं न पस्से न सुणे, न च बालेन संवसे ।
बालेनाल्लापसल्लापं, न करे न च रोचये ॥

किंनु ते अकरं बालो, वद कस्सप कारणं ।
केन कस्सप बालस्स, दस्सनं नाभिकङ्खसि ॥

अनयं नयति दुम्भेधो, अधुरायं नियुज्जति ।
दुन्नयो सेय्यसो होति, सम्मा वुत्तो पकुप्पति ।
विनयं सो न जानाति, साधु तस्स अदस्सन”न्ति ॥

एवं बालदुज्जनसंसग्गवसेनेव सब्बानि भयुपह्वानि उप्पज्जन्ति, नो पण्डितसेवनवसेनातिसब्बसो सप्पुरिसा अतिदुल्लभाव ।

इदानी ।

“दुल्लभञ्च मनुस्सत्तं, बुद्धुप्पादो च दुल्लभो ।
दुल्लभा खणसम्पत्ति, सद्धम्मो परमदुल्लभो”ति ॥

इमिस्सा गाथाय वण्णनाक्कमो सम्पत्तो । तत्थ दुल्लभञ्च मनुस्सत्तन्ति मनुस्सभावोपि दुल्लभोयेव मनुस्सस्स दुल्लभभावो काणकच्छपोपमादीहि वेदितब्बो एको किर कस्सको गङ्गातीरे तीणि संवच्छरानि कसित्वा किञ्चिमत्तम्पि अलभित्वा नङ्गलफालं द्वेधा भिन्दित्वा गङ्गायं खिपि तेन गङ्गानदिया वाहेन एको उद्धं एको हेट्ठाति एवं द्वे नङ्गलफालका गङ्गायं वुहन्ता चिरेन एको उद्धं एको हेट्ठाति द्वे एकतो हुत्वा पाकतिका युज्जन्ति तस्मिं खणे वस्ससतवस्ससहस्सच्चयेन एकवारं उम्मुज्जमानो काणकच्छपो उम्मुज्जमानक्खणे तस्स गीवा द्विन्नं नङ्गलफालानमन्तरे होति अयं कालो दुल्लभोव एवमेव मनुस्सत्तभावोपि दुल्लभोयेव तथाहि मनुस्सत्तभावं अलभित्वाव निरयपेतअसुरकायतिरच्छानभूमीसुयेव संसरित्वा सीसम्पि उक्खिपितुं अलभन्ता एकबुद्धन्तरा द्वे बुद्धन्तरा तयो बुद्धन्तरा चत्तारो बुद्धन्तरा एकासङ्ख्येय्यवसेन निरये पच्चनकसत्तानं गणनपथं वीतिवत्ता, तथा पेतअसुरकायतिरच्छानभूमीसुपि अतिखुद्दकेन अत्तभावेन तिलबीजसासपबीजस्स चतुपञ्चसत्तअट्ठकलभागमत्तेनेव अङ्गुलिया पतिट्ठितट्ठानमत्तेयेव भूमिपदेसे निसिन्नानं अतिखुद्दकसत्तानं गणनपथम्पि वीतिवत्ता ते हि गणितुं इद्धिमन्तपुग्गले ठपेत्वा अज्जो को नाम सक्खिस्सति तेहि मोहन्धभावेन कण्हसुक्कपक्खम्पि अजानन्ता अनेकेसु बुद्धसत्तेसु वा बुद्धसहस्सेसु वा उप्पज्जमानेसुपि बुद्धोतिसदं असुत्वा वीतिवत्ता, एवं मनुस्सत्तभावोपि दुल्लभोयेव । मनुस्सत्तभावे लभमानेपि बुद्धुप्पादकालो अतिदुल्लभोव । बुद्धुप्पादकालेपि सम्मादिट्ठि हुत्वा कुसलूपपत्तिसङ्घाता खणसम्पत्ति दुल्लभाव, सद्धम्मदेसकस्सापि दुल्लभत्ता, तस्मिम्पि सति अङ्गविकलभावेन सद्धम्मसवनस्सापि दुल्लभत्ताति एवमादिप्पभेदा मनुस्सत्तभावादिका खणसम्पत्तियो दुल्लभाति वेदितब्बा । दुल्लभा खणसम्पत्तीति कुसलूपपत्तिसङ्घाता खणसम्पत्ति दुल्लभायेव तथा हि पच्चन्तविसय अरूपअसज्जसत्ततिरच्छानपेतनेरयिककाले वा मज्झिमदेसेपि चक्खादिअङ्गविकलेवा परिपुण्णअङ्गभावोपि मिच्छादिट्ठिभूता वा कुसलूपपत्तिसङ्घाता खणा न होन्ति पच्चन्तविसये हि पवत्ता जना

पाणातिपातादिदसअकुसलकम्मपथेयेव रमन्ति अभिरमन्ति, चण्डसभावा च ते होन्ति, रतनत्तयगुणम्पि न जानन्ति । अरूपिनोपि पुग्गला परतोघोसविरहितत्ता सोतापत्तिमग्गपटिलाभोपि तेसं नत्थि, बुद्धदस्सनादीनिपि न लभन्ति । असज्जसत्ततिरच्छानपेतनेरयिककालेसु पन पगेव पूरितपारमीनं सत्तानं पवत्तनम्पि अब्बोहारिकं, सम्मादिट्ठिकुले जायमानापि चक्खुविकलेन बुद्धसङ्घरतनानं अदस्सनं, सोतविकलेन धम्मसवनतोपि हायति एळमूगादिभावेन कुसलसमादाना न होन्ति । अङ्गसम्पन्नेपि मिच्छादिट्ठिभावेन द्वत्तिसमहापुरिसलक्खणअसीतिअनुब्यञ्जनब्यामप्पभापरिक्खित्तं सब्बजनानं नयनरसायतनभूतं सब्बज्जुबुद्धम्पि दिस्वा पसादसोम्मेन चक्खुना ओलोकेतब्बम्पि न मज्जन्ति मनोपदोसवसेनेव युगग्गाहा हुत्वा यमकपाटिहारियकालादीसु अनेकेपि मिच्छादिट्ठिनो महानिरये उप्पज्जन्ति । एवं कुसलूपपत्तिखणसम्पत्तिपि दुल्लभायेव ।

“दुल्लभञ्च मनुस्सत्तं, बुद्धुप्पादो च दुल्लभो ।
दुल्लभा खणसम्पत्ति, सद्धम्मो परमदुल्लभो”ति ॥

इमिस्सा गाथाय अत्थो वुत्तोयेव ।

इति सागरबुद्धित्थेरविरचिते सीमविसोधने

पकिण्णककण्डो नाम पञ्चमो परिच्छेदो ।

एवं सत्थुपरिनिब्बानतो वस्ससतच्चयेन पतिट्ठिते इसिना कारितत्ता’ इसिनगर’न्ति लद्धनामे द्वत्तपादिभूपालानं निवासट्टानभूते सीरिखेत्तनगरे एरावतिया नदिया पारिमतीरभूते पब्बतसानुम्हि पतिट्ठितस्स कञ्चनवरमहाथूपस्स दायकस्स सत्त्विवमहाधम्मरज्जो काले सासनस्स द्विसहस्ससताधिकएकत्तिसतिमे वस्से सासने पटिलद्धसद्धानं कुलपुत्तानं महाजानिकरणवसेन विमतिविनोदनिया वुत्तवचनं सद्दयुत्तिअत्थयुत्तिवसेन साधुकं अविचिन्तित्वा नदिया उदकुक्खेपं अकत्वा उपसम्पदा कम्मस्स कारितत्ता सासने पराजयमापन्ने कुलपुत्ते उपारम्भकरणवसेन सीमविपत्तिहारको सीमसम्पत्तिप्पकासको गन्थो पवत्तति ।

एत्तावता च सिरिखेत्तनगरगोचरगामेन सत्त्विवमहाधम्मराजगुरुभूतेन महावेय्याकरणेन तिपिटकधरेन’सद्धम्मकोविदो’ति पाकट नामधेय्येन महात्थेरेन उपज्झायो हुत्वा पञ्चाधिपतीनं निवासभूते पच्छिमजिनचक्कसासनवरे वासिगणाचरियेन गणवाचकेन विनयधरेन महासामिना च, राजगुरुना तिपिटकनागत्थेरेन च आचरियो हुत्वा वेज्जकम्मजङ्घपेसनकम्मादिवसेन अनेसनं पहाय सम्मा आजीवेन विसुद्धाजीवेहि सङ्घगणेहि कारकसङ्घा हुत्वा सिरिखेत्तनगरस्स दक्खिणदिसाभागे दीघपब्बतसानुम्हि एरावतिया नदिया तीरे वालिकपुळिने सीमापेक्खाय सह उदकुक्खेपं कत्वा पवत्ताय उदकुक्खेपसीमाय दसधा ब्यञ्जनविपत्तिं अकत्वा ठानारहेन जत्तिचतुत्थेन कम्मेन उपसम्पदाय वीसतिवस्सेन सागरबुद्धीति गरूहि गहितनामधेय्येन भिक्खुना रचितो सासनविपत्तिहारको सीमविसोधनी नाम गन्थो समत्तो ।

एत्तावता विभत्ता हि, सप्पभेदप्पवत्तिका ।
सीमविसोधनीहेसा, निपुणा साधुचिन्तिता ॥

सिरिखेत्ताति पज्जाते, पुरे अपरनामके ।
दक्खिण्येय्यदिसाभागे, उच्चनेन कतालये ॥

वसन्तो भिक्खु नामेन, सागरबुद्धीति विस्सुतो ।
पुण्णे वीसतिवस्सम्हि, गन्थोयं साधुचिन्तितो ॥

मयायं रचितो गन्थो, निट्ठप्पत्तो अनाकुलो ।
एवं पाणिनं सब्बे, सीधं सिज्झन्तु सङ्कप्पा ॥

याव बुद्धोतिनामम्पि लोकजेट्ठस्स तादिनो ।
ताव तिट्ठतु यं गन्थो, सासने हारयं तमं ॥

उद्धं याव भवग्गा च, अधो याव अवीचितो ।
समन्ता चक्कवाळेसु, ये सत्ता पथवीचरा ॥

तेपि सब्बे मया होन्तु, समसमविपाकिनो ।
चिरं जीवतु नो राजा, सासनस्स उज्जोतको ॥

दिब्बन्तो राजधम्मेन, अरोगो सह जातिभि ।
अनेन पुज्जकम्मेन, भवेय्यं जातिजातियं ॥

सासनं जोतयन्तोव, सक्कपुत्तस्स सासने ।
यदा नस्सति सद्धम्मो, अन्धीभूतो महीतले ।
देवलोके तदा हेस्सं, तुसिते ठानमुत्तमेति ॥

सीमविसोधनी निट्ठिता ।